

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 6.

XVI.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ благоволео је одликовати:

Орденом Таковског Крста трећим редом:

Архимадрита *Кирила*, старешину Српскога Подворја у Москви, указом својим од 22. маја о. г.;

Орденом Св. Саве четвртим редом:

Боку Станојевића, професора Вел. Школе и председника Беогр. Певачког Друштва, и

Орденом Св. Саве петим редом:

Стевана Мокрањца, хоровађу Београд. Пев. Друштва — обојницу указом од 24. маја о. г.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Велич. Краља постављени су:
у крушевачкој гимназији: за професора *Милун Ибровић*, предавач у истој школи, 19. маја о. г.

у лесковачкој ниж. гимназији: за професора *Мирко Поповић*, предавач у истом заводу, 19. маја ове год.;

у београдској реалци: за професора *Љубомир П. Тирић*, професор гимназије у пензији, 24. маја о. год.

ДУХОВНИ СУД ЕПАРХИЈЕ БЕОГРАДСКЕ

Указом Њег. Величанства Краља, од 9. маја о. год., постављен је за писара треће класе *Светомир Станковић*, практикант мпн. финансија.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Разрешења

Претписом министровим разрешен је: *Рихард Данг*, хон. учитељ цртања у *књижевачкој нижој гимназији*, 29. маја о. г.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом министровим постављени су:

у округу ваљевском: за сталног учитеља сва 4 р. у Вукони *Милутин Станковић*, пређ. учитељ, 16. маја о. год.;

у округу крагујевачком: за стал. учитеља сва 4 раз. у Јарушицама *Душан Гајић*, пређ. учитељ, 1. маја о. год.;

у округу моравском: за учит. III раз. у Рековцу *Мирко Лазаревић*, пређ. учит., 16. маја ове год.; — за учит. IV р. у Рековцу *Стеван Илић*, пређ. учит., 29. маја о. год.; — за учит. сва 4 р. у Дворишту *Станмир Спасић*, пређ. учитељ, 16. маја о год.; — за учит. I р. у Падежу *Јован М. Поповић*, пређ. учит., 16. маја о. год.; — за учит. сва 4 р. у Буђанима *Светолик Брзаковић*, пређ. учит., 1. маја о. год.;

у округу подринском: за учит. сва 4 раз. у Белотињу *Арсеније Поповић*, пређ. учитељ, 29. маја ове год.;

у округу подунавском: за учит. III и IV р. у Баћевцу *Зарија Павловић*, пређ. учит., 4. маја о. г.;

у округу пожаревачком: за учит. II, III и IV разр. у Лазници *Будимир Рашић*, пређ. учитељ, 16. маја о. год.;

у округу топличком: за учит. IV р. у Куршумлији *Јован Нешић*, пређ. учит., 1. маја о. г.; — за заступн. учит. III и IV р. у Житном Потоку *Сава Поповић*, пређ. заступн. уч., 1. маја о. г.;

у округу црноречком: за учит. III и приправ. разр. у Подгорцу *Глигорије Костић*, пређ. учитељ, 1. маја ове год.

Премештаји

Претписом Министра просвете и црквених послова премештени су:

у окр. ваљевском: за уч. сва 4. разр. осн. шк. у Цвегановцу *Вићентије Ђировић*, уч. II, III и IV разр. осн. шк. у Лазници, окр. пожар., 12.

маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Славковци *Алекса Нешкић*, учит. сва 4 разр. осн. шк. у Вукови, окр. истог, 1. маја ове год., за казну;

у окр. крајинском: за привр. уч. сва 4 разр. осн. муш. шк. у Вел. Врбци *Петар Вучковић*, привр. уч. III и IV разр. осн. шк. у Суботинцу, окр. крушев., 8. маја ове год., по молби;

у окр. крушевачком: за уч. III и IV разр. осн. шк. у Суботинцу *Петар Анђелковић*, уч. сва 4 разр. осн. муш. шк. у Вел. Врбци, окр. крај., 8. маја ове год., по молби; — за уч. 2. одељ. I разр. осн. шк. у Ђићевцу *Даринка Крстићева*, уч. I. разр. осн. шк. у Падежу, окр. морав., 1. маја ове год., по молби; — за уч. 2. одељ. III разр. осн. муш. шк. у Алексинцу *Тихомир Маринковић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Деспотовцу, окр. морав., 26. априла ове год., по молби; — за уч. III и IV разр. осн. шк. у Макрешанима *Божја Ружић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Осмакову, окр. пирот., 5. маја ове год., по молби; — за уч. III и IV разр. осн. шк. у Дељаграду *Спасоје Спасојевић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Грабовцу, окр. морав., 3. маја ове год., по молби;

у окр. моравском: за уч. I и II разр. осн. шк. у Опорићу *Драгољуб Глишић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Јарушицама, окр. краг., 4. маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Грабовцу *Чедомиљ Урошевић*, уч. III и IV разр. осн. шк. у Дељаграду, окр. крушев., 3. маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Деспотовцу *Милан М. Стојићевић*, уч. 2. одељ. III разр. осн. муш. шк. у Алексинцу, окр. крушев., 26. априла ове год., по молби;

у окр. пиротском: за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Осмакову *Божидар Поповић*, уч. III и IV разр. осн. шк. у Макрешанима, окр. крушев., 5. маја ове год., по молби;

у окр. подринском: за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Каменици *Сима Богдановић*, уч. III и IV разр. осн. шк. у Остружници, окр. подунав., 4. маја ове год., по молби; — за уч. III и IV разр. осн. шк. у Коцељеви *Милан Михаиловић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Младеновцу (селу), окр. подун., 4. маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Гор. Гуковици *Миладин Шуманчић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Белотићу, окр. истог, 4. маја ове год., по потреби;

у округу подунавском: за уч. I разр. осн. шк. у Сараорцима *Милева Јовановићева*, уч. 1. одељ. I разр. осн. шк. у Дугавчини, окр. истог, 1. маја ове год., по молби; — за уч. 1. одељ. I

разр. осн. шк. у Дугавчини *Софија Јовановићка*, уч. I разр. осн. шк. у Сараорцима, окр. истог, 1. маја ове год., по потреби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Дудовици *Петар Марић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Каменици, окр. подрин., 4. маја ове год., по потреби; — за уч. III и IV разр. осн. шк. у Остружници *Душан Стојановић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Дудовици, окр. истог, 4. маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Младеновцу (селу) *Михаило Симић*, уч. III и IV разр. осн. шк. у Коцељеви, окр. подрин., 4. маја ове год., по молби;

у окр. пожаревачком: за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Доњ. Крушевици *Милан Р. Недељковић*, уч. сва 4 разр. осн. шк. у Сленчевићу, окр. подрин., 10. маја ове год., по молби;

у окр. тимочком: за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Велом Потоку *Благоје Илић*, уч. IV разр. осн. шк. у Соко-Бањи, окр. истог, 15. маја ове год., по потреби;

у окр. топличком: за уч. сва 4 разр. осн. шк. у Статовцу *Игњат Маринковић*, уч. III и IV разр. осн. шк. у Житном Потоку, окр. истог, 1. маја ове год., по молби;

у окр. црноречком: за уч. I, II и приправ. разр. осн. муш. шк. у Злоту *Милан Живановић*, уч. сва 4 разр. осн. муш. шк. у Боговини, окр. истог, 4. маја ове год., по молби; — за уч. сва 4 разр. осн. муш. шк. у Боговини *Љубомир Костић*, уч. I, II и приправ. разр. осн. муш. шк. у Злоту, окр. истог, 4. маја ове год., по молби.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

Персида Гардићка, привр. учит. I и II р. у Лебанима, окр. врањског, 8. маја о. г., по молби; — *Јован Телебаковић*, учит. у Статовцу, окр. топличког, 27. апр. о. год., пошто је напустио дужност.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Школски надзор у 1894.5. шк. години.

I. У средњим школама.

По предлогу Главнога Просветнога Савета а на основу чл. 6. Правила о испиту зрелости, односно чл. 2. и 3. закона о надзиравању школа, Министар просвете и црквених послова одредио је ниже именовану господу за изасланике на испитима

зрелости и надзорнике у средњим школама у овој школској години:

г. Панту Срећковића, члана Држ. Савета, за надзорника у Богословији;

г. д-ра Јов. Туромана, проф. Вел. Школе, за изасланика и надзорника у шабачкој гимназији и за надзорника у шабачкој Вишој Жен. Школи и у лозничкој нижој гимназији;

г. Љуб. Ковачевића, проф. Велике Школе, за изасланика на учитељским и надзорника на годишњим испитима у београдској Учитељској Школи;

г. д-ра Милана Јовановића-Батуца, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у крагујевачкој гимназији, и за надзорника у крагујевачкој Вишој Женској Школи и јагодинској нижој гимназији;

г. Мих. Валтровића, проф. Вел. Школе, за изасланика и надзорника у крушевачкој гимназији и за надзорника у царакиној ниж. гимназији;

г. Љуб. Стојановића, проф. Вел. Школе, за изасланика и надзорника у I беогр. гимназији;

г. Мијалка Ђурића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у зајечарској и надзорника у III београдској гимназији;

г. Косту Главинића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у београдској реалци, и за надзорника у ваљевској гимназији;

г. Милана Капетановића, професора Велике Школе, за изасланика и надзорника у ужичкој реалци, и за надзорника у чачанској гимназији и у гор-милановачкој ниж. гимназији;

г. д-ра Богдана Гавриловића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у нишкој гимназији и за надзорника у нишкој Вишој Женској Школи, у врањској гимназији и лесковачкој ниж. гимназији;

г. Саву Урошевића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у пожаревачкој гимназији и за надзорника у пожаревачкој Вишој Женској Школи, неготинској гимназији и великоградичанској нижој гимназији;

г. д-ра Јов. Цвијића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у пиротској гимназији и за надзорника у пирот. Вишој Женској Школи, алексиначкој и крајевачкој ниж. гимназији;

г. Богдана Поповића, професора Вел. Школе, за изасланика и надзорника у II београдској гимназији и за надзорника у свиљајничкој и смедеревској ниж. гимназији;

г. Јос. Пецића, начелника министарства просвете у пензији, Момчила Иванића, професора I београдске гимназије, и Милоја Влајића, про-

фесора београдске Учитељске Школе, за изасланика на учитељским испитима у београдској Вишој Женској Школи; и

г. Јосифа Пецића, начелника у пензији, за надзорника на годишњим испитима у београдској Вишој Женској Школи.

ПБр. 6766. Из канцеларије министарства просвете и црквених послова, 4. маја 1895. године у Београду.

За напред поменуте надзорнике Министар просвете и цркв. послова прописао је ово

У П У Т С Т В О

За надзорнике средњих школа.

У последње време умножио се код нас број средњих школа (и број разреда и одељења у њима) толико, да је то превазишло државну потребу. Исто тако умножио се број ученика и ученица средњих школа, који сви теже за тим да добију државну службу.

Стога је потребно, да изасланици и надзорници на овогодишњим испитима обратe пажњу на ово:

I. Да се на испиту зрелости, који се мора строго држати према прописаним правилима, тражи од кандидата темељно знање и зрело суђење, потпуно владање матерним језиком и солидна спрема из туђих језика, како би они могли с успехом слушати науке у Великој Школи.

II. Да се на годишњим испитима, који се морају држати према прописаним програмима предавања, види:

1) да ли су наставници прешли цео наставни материјал, који је прописан за сваки предмет;

2) да ли су се при том држали прописних уџбеника онако, како је то наређено расписом од 10. фебруара о. г. ПБр. 2470;

3) да ли ученици разумеју оно што говоре на испиту;

4) да ли наставници правилно испитују ученике и да ли су правично оценили њихов успех о знању, умењу и владању;

5) да ли у школи влада добар поредак и да ли владање ученика одговара васпитним захтевима.

III. У извештају о прегледању школе, који се мора поднети до 15. јула о. г. закључно, треба изнети парочито ово:

1) општи успех школе у научном и моралном погледу;

2) оцену рада и способности појединих наставника, особито оних, који служе дуго као пре-

давачи, а нису још положили професорски испит, и оних предавача који су положили професорски испит;

3) предлог о томе, шта би требало учинити те да школа може боље напредовати;

4) мишљење о томе, треба ли да остане у дотичном месту виша или нижа средња школа, као што је сада; или треба вишу школу свести на нижу, или нижу средњу школу преобратити у стручну (занатлијску, ратарску, трговачку) школу;

5) извештај о томе, да ли сваки наставник предаје оне предмете, из којих је положио професорски испит и за које се нарочито спремао, и да ли је наставничка колегија састављена правилно — према дотичним струкама — или од неке струке има више наставника него што би требало да буде.

ПБр. 7190.

12. маја 1895. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клерих с р.

II. У основним школама.

На основу чл. 73. и 74. закона о основним школама, а по саслушању Главнога Просветнога Савета, Министар просвете и црквених послова одредио је за школске надзорнике у основним школама за ову 1894.—95. школску годину ова лица:

у Београду:

г. *Косту Ивковића*, директора лесковачке ниже гимназије.

у Нишу:

г. *Живка Поповића*, професора београдске Учитељске Школе.

у округу ваљевском:

за Ваљево и срез колубарски округа подунавског г. д-ра *Ђорђа Ђорђевића*, професора III београдске гимназије;

за срезове колубарски и подгорски г. *Симу Тројановића*, професора III београдске гимназије;

за срезове посавски и тамнавски г. *Светислава Максимовића*, предавача београдске Учитељске Школе.

у округу врањском:

за Врање и срезове пчињски и масурички г. *Димитрија Марчића*, професора пиротске гимназије;

за срезове лесковачки (без Лесковца), пољанички и јабланички г. *Светислава Симића*, професора врањске гимназије.

у округу крагујевачком:

за Крагујевац и срез крагујевачки г. *Димитрија Милојевића*, професора III београдске гимназије;

за срез гружански г. *Стевана Веселиновића*, професора Богословије;

за срез јасенички г. *Ивана Дамњановића*, професора крагујевачке гимназије;

за срез лепенчки г. *Живојина Јанићијевића*, професора крагујевачке гимназије.

у округу крајинском:

за Неготин и срезове кључки и поречки г. *Сретена Аџића*, предавача београдске Учитељске Школе.

за срез крајински г. *Петра Марковића*, предавача београдске Учитељске Школе.

у округу крушевачком:

за Крушевац и Пирот г. *Димитрија Јосића*, професора Богословије;

за срез трстенички г. *Петра Илића*, професора александрачке ниже гимназије;

за срезове моравски и ражањски г. *Сретена Пашића*, директора параћинске ниже гимназије;

за срез расински г. *Павла Софрића*, професора шабачке гимназије.

у округу моравском:

за Куприју и срез белички г. *Јована Несторовића*, професора пожаревачке гимн.;

за срез ресавски г. *Косту Миленовића*, директора смедеревске ниже гимназије;

за срезове левачки и параћински г. *Михаила Јовановића*, предавача јагодњске ниже гимназије;

за срез темњишки г. *Димитрија Алексијевића*, директора свилајначке ниже гимназије.

у округу пиротском:

за цео округ осим Пирота г. *Љубомира Протића*, професора крагујевачке гимназије.

у округу подринском:

за Шабац и срез поцерски г. *Јована Миодраговића*, професора београдске Учитељске Школе;

за срезове јадрански и азбуковачки, г. *Стевана Фотића*, професора шабачке гимназије;

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

за срезове мачвански и рађевски г. *Стевана Чуцурица*, учитеља;

у округу подунавском:

за Смедерево и срез грожански г. *Мсмила Иванића*, професора I београдске гимназије;
за срез јасенички г. *Јована Докића* и г. *Буру Димића*, професоре I београдске гимназије;
за срез смедеревски г. *Љубомира Миљковића*, професора II београдске гимназије;
за срезове врачарски и посавски г. *Војислава Вуловића*, професора II београдске гимназије;
за срез космајски г. *Спиру Калика*, професора I београдске гимназије;

у округу пожаревачком:

за Пожаревац и Вел. Градиште г. *Живојина П. Симића*, професора београдске реалке;
за срез пожаревачки, г. *Петра Протића*, професора Богословије;
за срез моравски г. *Михаила Банића*, професора пожаревачке гимназије;
за срез рамски (без Вел. Градишта) и срез голубачки г. *Петра Десионовића*, директора велико-градиштанске ниже гимназије;
за срезове хомољски и звишки г. *Михаила Бобића*, професора смедеревске н. гимназије;
за срез млавски г. *Луку Јевремовића*, предавача пожаревачке гимназије;

у округу рудничком:

за Чачак и срез жупски округа крушевачког, г. *Павла Швабића*, професора Богословије;
за срезове качерски, таковски и трнавски г. *Михаила Ристића*, проф. чачанске гимназије;
за срезове драгачевски и љубићски г. *Буру Врбавца*, директора горњо-милановачке ниже гимназије;
за срезове студенички и жички г. *Гаврила Јовановића*, професора крушевачке гимназије;

у округу тимочком:

за Књажевац и срез заглавски г. *Драгутина Ангића*, професора београдске реалке;
за срезове бањски, сврљински и алексиначки, округа крушевачког, г. *Спиру Станишића*, професора нишке гимназије;

у округу топличком:

за прокупље и Лесковац г. *Јована Бадемлића*, професора II београдске гимназије;
за срез нишки г. *Павла Аршинова*, професора нишке гимназије;
за срезове добрички и косанички г. *Тихомира Борђевића*, професора врањске гимназије.

у округу ужичком:

за Ужице и срезове ужички, златиборски и пригорски г. *Павла Љотића*, предавача нишке гимназије;
за срезове рачански, моравички и пожешки г. *Јосифа Стојановића*, професора крушевачке гимназије;

у округу приречком:

за Зајечар и срез бољевачки г. *Косту Николића*, професора зајечарске гимназије;
за срез зајечарски г. *Радована Кандића*, професора пожаревачке гимназије.

ПБр. 6885. Из канцеларије Министарства просвете и црквених послова, 10. маја 1895. год. у Београду.

За напред именоване надзорнике основних школа, Министар просвете и црквених послова прописао је ово

УПУТСТВО

надзорницима основних школа за 1894|95 школску годину

Господине,

По предлогу Главнога Просветнога Савета, а на основу чл. 73. закона о основним школама, одредио сам Вас за надзорника основних школа — јавних и приватних — у . . . . . за ову школску годину.

Сад се ради на том, да се основне школе друкчије уреде, а нарочито: да се заведе сталан стручни надзор; да сваки наставник добије стално место, с кога се неће премештати без важне школске потребе; да повишавање плате не зависи једино од оцене успеха на крају сваке школске године; да се учитељице постављају само у женским школама и т. д. Према томе, овај и овакав надзор, како је сад законом прописан, биће можда последњи. Зато је баш потребно да он буде озбиљан и да извештаји о школама и наставницима буду поуздани, како би Министарство, ослањајући се на њих, могло радити правилно и правично.

Претпостављајући да ће сваки надзорник, који је на ову дужност одређен, сам проучити и спремити све што му треба за савесно прегледање школа, овде ће се учинити само неке главније напомене.

I. Главне дужности надзорникове прописане су чланом 78. закона о основним школама. Да би он те дужности могао извршити, потребно је да

проучи цео закон о основним школама, наставни план и програме предавања, који су прописани за поједине предмете, и важније расписе (у „Просв. Зборнику“ и „Просвет. Гласнику“), који се тичу основних школа, па онда да се увери, да ли је рађено по закону и по министарским наредбама.

II. На самом испиту треба надзорник да се увери:

- 1) да ли су наставници све предмете предавали;
- 2) да ли су свршили предмете у сваком разреду према одређеном програму;
- 3) какав је успех постигнут у појединим разредима из појединих предмета, и да ли ђаци добро разумеју оно што говоре на испиту;
- 4) да ли су се наставници придржавали расписа о употреби уџбеника у основним школама од 24. марта о. год. ПБр. 4148. и расписа о лепом писању од 17. марта о. г., ПБр. 4649;
- 5) да ли су заједно с ученицима обрађивали школску башту;
- 6) да ли су правилно и правично оценили успех ученика;
- 7) какав је поредак у школи и како се ученици владају.

III. У извештају о прегледању школа, који се мора поднети до 15. јула о. год. закључно, треба изнети, поред овога што је горе поменуто и поред онога што је у засебном бланкету забележено, још и ово:

- 1) напредак школа у појединим местима и у целом срезу или округу;
- 2) узроке недовољног успеха и рђавога стања школа и предлог о поправци тога стања;
- 3) извештај о том, да ли су учитељи и учитељице долазили уредно у школу и цркву;
- 4) извештај о раду учитељских већа и управитеља основних школа;
- 5) извештај о прекидању предавања због различних болести и из других узрока;
- 6) извештај о руковању школском касом и о снабдевању школа разним потребама;
- 7) предлог о томе, како би требало уредити продужну школу, па да буде од веће користи;
- 8) мишљење о том, могу ли учитељице и даље остати у мушким школама, и могу ли без сметње да раде у селима.

Што је од овога за јавност, то треба одвојити од извештаја о личним стварима.

IV. Да бисте поверени Вам посао правилније и брже могли извршити, потребно је да Вам се овде важе још и ово:

- 1) Свакоме наставнику даћете оцену у оној школи где га затечете; само ћете тачно забеле-

жити, кад је почео рад у тој школи и где је пре тога и колико био, па ће се на основу тога после у Министарству одлучити, која ће оцена коме припасти. Разуме се, да се од овога изузимају случајеви, где је школа распуштена због какве различне болести и т. д.

2) У прилогу под % овога упутства шаље Вам се онолико бланкета, колико има наставника у кругу Ваше ревизије. Ви ћете све рубрике у бланкету за сваког наставника тачно попунити и, по свршетку ревизије, послати Министарству на надлежну употребу.

3) Ради прикупљања осталих статистичких података о основним школама, и ове године су раније послани обрасци (формулари) управитељима и учитељима основних школа. Они ће те формуларе, и то сваки учитељ и учитељица за своје одељење, пре испита попунити оним подацима, који су раније познати, а остале ће попунити после свршеног испита, па ће за тим из њих школски управитељ пренети податке у засебан бланкет, ставити збир за целу школу, потписати и Министарству послати заједно с обрасцима осталих учитеља најдаље до 5. јула о. год. Где нема управитеља — у неподељеној школи — Ви ћете контролисати податке и потписати образац, а наставник ће га у одређеном року послати Министарству.

Ја очекујем да ћете Ви поверени Вам посао тачно и савесно извршити и о свем, према овоме упутству, тачан ми извештај поднети.

ПБр. 7241.

12. маја 1895. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клериф с. р.

ЗАДАЦИ

професорским приправницима за израду писмених састава код куће, ради полагања професорског испита.

На основу тачке а. члана 12-ог закона о професорским испитима, а с погледом на члан 7. истог закона, Министар просвете и цркв. послова, по предлогу Главног Просв. Савета и по саслушању надлежних факултета Велике Школе, објављује ове задатке за писмене саставе професорских кандидата:

I. Из српскога са старим словенским језиком и литературом:

1. Историја деклинације и конгруенције бројних речи (n. numeralia) у српском језику.

2. Пропоминална и сложена деклинација у српским листинама XII и XIII века.

3. Пажња наших старих списалаца према нашим народним умотворинама: било у подражавању, било у улетању и уношењу појединих народних мотива у своје списе, било у нарочитом објављивању — а све до 1814. године.

II. Из латинскога и јелинског језика с литературом.

а.) Из латинскога језика :

1. Liv. lib. XXI, cap. 52—57, 4 (Битка на Требију) нека се преведе и граматички објасни.

Уз то нека се латински напише у кратко живот Ливијев.

2. Hor. Carm. lib. II, 1, 2 и 3, нека се преведе и граматички објасни.

Уз то нека се латински напише у кратко живот песников.

3. Cic. Orat. de Imperio Cn. Pompei, cap. 1—6, нека се преведе и граматички објасни.

Уз то нека се латински напише у кратко Цицеронов живот.

б.) Из јелинскога језика :

1. Нека се наведу из грчке синтаксе (по граматици д-ра Јов. Туромана) сви случајеви датива, у којима се грчки датив не преводи на српски језик дативом, и нека се за сваки случај каже, како га ваља на српски језик превести; уз то нека се дотични примери из граматике на српски језик преведу. Затим нека се из Ксенофонтове Анабасе књ. VI., глава 4., § 12. — 27., на српски језик преведе и граматички разјасни.

2. Нека се за сваки случај инфинитива (по граматици д-ра Ј. Туромана, § 218. — 221.) каже, како се може на српски језик превести, и нека се према томе дотични примери из граматике на српски језик преведу. Затим нека се из Омирове Илијаде књ. VIII, стих 1. — 59., на српски језик преведе и граматички разјасни.

3. Нека се уз кратак садржај Ксенофонтове Кирупедије назначи тенденција тога дела, к чему нека се у кратко напише живот Ксенофонтов и дела његова. Затим нека се из Кирупедије књ. I, глава 5., § 1.—6., на српски језик преведе и граматички разјасни.

III. Из немачкога језика с литературом:

1. Легенда о Доктору Фаусту и њене обраде у новијој немачкој књижевности (Леслинг, Гете, Грабе, Клингеман, Хајне и др.).

2. Критички поглед на данашње стање немачкога *правописа*, с напоменом најновијега покрета у корист његова упрошћења.

3. Навести исцрпно све случајеве, у којима се мора употребити *обрнути ред речи* (инверзија) у независним и у зависним реченицама. Навести довољно примера за то.

IV. Из францускога језика с литературом:

1. Синтакса члана у француском језику. Нарочиту пажњу обратити на честични (деони) члан. Кандидат ће узети све примере за илустровање појединих случајева из Лабријерове књиге *Карактери*, и назначиће код свакога примера страну издања, којим се служио. (Као најприкладније издање препоручује му се: *Les Caractères par La Bruyère, édit. classique, par G. Lervois. Hachette.*)

2. Упоредна синтакса употребе и слагања времена (Emploi et Concordance des temps):

а.) у француском и српском језику (према томе, колико је тај део Синтаксе у нас разрађен); или, по вољи кандидатској,

б.) у француском и латинском језику.

Примере за ову тему може кандидат узети одакле хоће, али је дужан назначити извор код свакога.

3. Кандидат ће прочитати од Корнеља трагедије: *Le Cid*, *Horace*, *Cinna*, *Polyeucte*, и комедију *Le Menteur*; затим од Расина трагедије: *Britannicus*, *Bérénice*, *Phèdre*, *Athalie*, и комедију *Les Plaideurs*, — па ће у својој дисертацији рећи, који му се од та два песника боље допада и зашто. Дисертација не сме изнети мање од два табака. Дуже наводе не треба исписивати, но само упутити на њих означањем дела, чина и призора.

V. Из рускога језика с литературом :

1. Руски дијалекти и њихова главна обележја.

2. Ломоносов: његов живот и рад (главни му књижевни послови), његов значај за руску литературу.

3. Појав т. зв. „полногласија“ у руском језику, упоређено с истим законима у старом словенском и српском језику, и одношај српскога вокалног *р* и *л* према истој групи гласова у руском и старом словенском језику.

VI. Из историје Срба и географије :

1. Односи између Србије и Бугарске од XII до XV века.

2. Односи између Срба и Хрвата до краја XIV века.

3. Трговачки односи између Дубровника и осталих српских земаља у XIV и XV веку.

VII. Из историје опште с литературом:

1. Римски Сенат, његов састав, улога и значај у римској Републици и Царству.
2. Борба Византије противу Словена у VI и VII веку по Христу.
3. Преглед ратова између Русије и Турске, с узроцима и последицама.

VIII. Из географије:

1. Географски описати једну планинску групу или област у Србији.
2. Критички преглед карата, на којима је Србија сама или са околним земљама представљена.
3. Излагање и критички преглед метода за одредбу средње висине.

IX. Из психологије, логике, педагогике и методике:

а.) Из психологије:

1. Осећање угодности и неугодности (пријатности и непријатности, „Lust“, „Unlust.“)
2. Инстинкти.

б.) Из логике:

1. Индукција и дедуција, њихови основи и њихов међусобни однос.
2. Хипотеза.

в.) Из педагогике и методике:

Задатак и важност *естетичкога васпитања* (с историјским развојем и с применом на средње школе).

X. Из зоологије с антропологијом, с обзиром на дијететику:

1. Циркулаторни прибор човека упоредно с циркулаторним прибором животиња.
2. Покупити, научно одредити и описати раке и стоноге, науке или хименоптере у околини.
3. Ентозоје човека и животиња с игијенског гледишта.

XI. Из ботанике с анатомијом и физиологијом:

1. Савунити, одредити и описати неки број биља из ужих група стабла:
  - а) Талофита, или
  - б) Брвофита.
2. Топографско-географски размештај фанерогамног биља околине где наставник живи.
3. Плођење биљака.

XII. Из хемије са хемијском технологијом и из минералогике с геологијом.

а.) Из хемије с хемијском технологијом:

1. Класификација хемијских елемената.
2. Халогене: њихова међусобна подобност, налажење у природи, производња и особине.
3. Вода са хемијско-технолошког гледишта.

б.) Из минералогике с геологијом:

1. О структури и кристалној форми хемпедријских и тетартоедриских кристала.
2. Описати слатководне формације у Европи од најстаријих времена до кватерне периоде.
3. Научни опис једне збирке минерала, стена или петрефаката из земаља Балканског Полуострва.

XIII. Из ниже и више математике с нацртном геометријом и геометријским цртањем.

а.) Из математике:

1. О обвојницама кривих линија и површина.
2. Изнети главније особине линеарних диференцијалних еквација и методе за њихову интеграцију.
3. О праменима и мрежама коничних пресека.

б.) Из нацртне геометрије:

1. Преглед дескриптивно-геометријских метода и њихова примена на графично представљање тачке, праве, равни и полнедара.
2. Пројективно сродство геометријских слика, с нарочитим погледом на његову примену у конструктивној теорији линија 2-ог реда.
3. Развојне површине, њихова класификација, ортогоналне пројекције и додирне равни. Од општих развојних површина узети само завојну површину (Schraubenfläche).

XIV. Из физике и механике с космографијом.

а.) Из физике:

1. Систематски и критички изложити оне физичке појаве, које спајају топлоту и светлост с једне, и магнетизам и електрицитет с друге стране.
2. Критички преглед калориметријских метода за одредбу специфичне топлоте чврстих, течних и гасовитих тела.
3. Систематски и критички преглед кохезивних и адхезивних појава између чврстих и течних тела.

б.) Из механике:

1. Описати кретање једног чврстог тела, које има једну сталну (фиксир) тачку. Проучити кретање једне — ма које — тачке тога тела.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

2. О принципу виртуелних брзина и о последицама, које се из тога принципа изводе.

3. Статика витких тела. Расветлити теорију довољним бројем проблема.

в.) *Из космографије:*

1. Облик земљин и њена величина. Паралакса сунчева; даљине тела у сунчевој системи и звезда.
2. Кретање земље око сунца и са сунцем.

3. Проблем звездане фотометрије, испитивања (мерења) и резултати о томе.

XV. Из богословских наука.

а.) *Из историје хришћанске цркве:*

1 Стање источне цркве после смрти цариградског патријарха Фотија до коначног оцепљења западне цркве од источне.

2. Патријарх Самуило I (1764—1780) и његов рад.

3. Најновији покушаји да се уједине источна и западна црква.

б.) *Из канонског права:*

1. Извори канонског права, њихов ауторитет и значење за савремене, позитивне црквене законе.

2. Канонисте руске цркве деветнаестог века; значај њихова рада и утицај на развитак црквеног права.

3. Самосталност и узајамни односи између црквених и световних власти.

в.) *Из историје српске цркве:*

1. Одношаји синова Немањиних према римској цркви.

2. Одношаји пећских патријара с Русијом у XVII веку.

3. Пропаганда ислама у српским земљама и узроци њеног неуспеха.

г.) *Из догматичног богословља:*

1. Критички поглед на протестанско учење о спасењу (благодет).

2. Анзелмова теорија о сатисфакцији, њена историја и критика.

3. Црква као царство божје.

д.) *Из моралног богословља:*

1. Критички преглед хипотеза о моралу.

2. Одношај између хришћанства и културе.

3. Критички поглед на римско — католичко учење о јеванђелским саветима (consilia evangelica).

ђ.) *Из омилијике и пастирског богословља.*

а.) *Из омилијике:*

1. О животу и проповедништву Јована Златоустога.

2. Проповедничка књижевност у православној српској цркви.

3. Главне особине хришћанског проповедништва.

б.) *Из литургије:*

1. Богослужење у апостолском веку.

2. Елементи из старозаветног богослужења у новозаветној цркви.

3. Утицај хришћанске религије на развијање уметности.

г.) *Из пастирског богословља:*

1. Учитељска и пастирска радња светог апостола Павла.

2. О односима између цркве и школе.

3. Какав треба да буде свештеник по захтевима Светога Писма.

Ови задаци важе од данас па за три године.

ПБр. 7701.

27. маја 1895. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клериф с. р.

По саслушању Главног Просветног Савета, а на основу 3. алинеје §-а 4-ог закона о устројству гимназија, Министар просвете и црквених послова прописује ова

ПРАВИЛА

о полагању учитељског испита из музике и певања за средње школе

Члан 1.

Учитељски испит из музике и певања могу полагати она лица, која су најмање с добрим успехом свршила коју средњу или стручну школу у Србији или на страни.

Члан 2.

Кандидати који желе полагати тај испит, имају се тога ради писмено јавити министарству просвете и црквених послова. Уз пријаву приложиће сведочанство о свом школовању, уверење о свом владању и занимању за време проведено ван школе

и кратак опис свога живота. Уз писмену пријаву за испит кандидати ће приложити и своје радове по струци музике и певања, ако таквих буду имали.

Члан 3.

Министарство просвете и црквених послова саставља испитни одбор од три стручна лица, којем се упућују пријаве кандидата заједно с прилозима. Овај одбор одлучује према добивеним документима о примању или непримању кандидата на испит и саставља распоред испита.

Члан 4.

Одборске одлуке председник испитне комисије спроводи министарству. Ако се кандидат не прими на испит, навешће се и разлози зашто се не прима. Ако се кандидат прима на испит, Министру се шаље распоред испита, који се доставља кандидату ради знања и управљања.

Члан 5.

Из музике и певања полажу се испити у свако доба, кад има кандидата. Само у време школскога одмора не држе се испити.

Члан 6.

Учитељски кандидати за музику и певање полагаће испит по овом програму:

а. Из опште теорије музике (основи музике).

б. Из науке о хармонији:

1. Општи појмови о акорду.

2. Трзвук (*dur* и *toll*), на свима ступњима, и обртаји (*Umkehrungen*).

3. Образовање каденце.

4. Четворозвук, главни и споредни, и обртаји онога првога.

5. Општи појмови о модулацији.

6. Бележење трозвука, гл. четворозвука и њихових обртаја цифрама; разрешавање цифара (*Generalbass*).

в. Из науке о музичким облицима (*Formenlehre*) тражи се само познавање најглавнијих класичних облика: сонате, симфоније, увертире и т. д., и главних представника (композитора) тих облика.

г. Из историје музике:

1. Најважнији композитори свију времена и њихова најважнија дела. Нарочита пажња има се обратити класичним вештацима, а тако исто и романтичним.

2. Српски и важнији словенски композитори.

д. Из свирања на виолини:

1. Ко је најбоље виолине правно?

2. Ко је најбоља дела за виолину писао?

3. О инструктивним делима из виолинске литературе.

4. Техника кандидатова у свирању треба да се протеже бар до Моцартових соната за клавир и виолину, и до Хајднових квартета.

ђ. Из певања:

1. Коректно певање «с листа» (*prima vista*).

2. Чисто интонирање према датоме тону (*a'*).

3. Главни основи о образовању и неговању човечјега гласа и о његовој подели.

4. Лакшу мелодију хармонизирати без помоћи инструмента.

5. Коректно свирање лакших партитура, у два кључа, на хармонијуму или клавиру.

6. Познавање *c'*- кључа.

е. Сем тога ће комисија обратити нарочиту пажњу на то, да кандидат влада *правилним српским језиком* у толикој мери, да се њиме уме лако служити у предавању.

Члан 7.

Одмах по свршеном испиту, испитни одбор даје општу оцену и признаје кандидату способност, или га оглашује за неспособна. О току испита водиће се тачан записник, који ће потписати цела комисија. Овај ће се записник кратким спроводним писмом доставити министарству, заједно с пријавом и свима документима кандидатовим.

Члан 8.

Испитни је одбор овлашћен предложити, да се од полагања испита ослободе они кандидати, који својим сведочанствима о свршеној стручној музичкој школи или својим успешним радовима на пољу музике и певања докажу да имају квалификацију за учитеље тих вештина, а осим тога испуне и услов означен под тачком *е* члана 6-ог ових правила.

Члан 9.

Који кандидат на испиту не покаже довољан успех, моћи ће се после годину дана још једанпут јавити да понови испит. По трећи пут неће му се допустити да подаже испит.

Члан 10.

Ова правила ступају у живот од дана када их министар просвете и црквених послова потпише.

ПБр. 7319.

29. маја 1895. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клерих с. р.

РАСПИС

свима окружним начелствима и управама градова Београда и Ниша, о употреби уџбеника у основним школама.

Главни Просветни Савет предложио је, да се у основним школама употребљавају ови уџбеници:

у I разреду: Буквар са Читанком;

у II разреду: Читанка;

у III разреду: Читанка, рачунски задаци, и прописани уџбеници за науку хришћанску и земљопис;

у IV. разреду: Читанка српска и словенска, рачунски задаци, и одређени уџбеници за науку хришћанску, земљопис, историју Срба и српску граматiku;

у V и VI разреду: поред тих уџбеника употребљаваће се још: пољопривредна читанка и уџбеници за општу историју и за познавање природе.

Док се не израде нове читанке, у којима ће бити и песме за декламовање и за певање, моћи ће се употребљавати и песмарице. —

Усвојивши овај предлог Главног Просветног Савета, наређујем:

1) да се никакви други уџбеници, осим горе именованих, не смеју употребљавати у школи;

2) да се, према чл. 2. и 4. зак. о основним школама, смеју употребљавати само оне књиге, које је Главни Просветни Савет препоручио и министар просвете и црквених послова одобрио.

Препоручује се начелству — управи — да овај распис саопшти свима управитељима и учитељима основ. школа у своме подручју, и да им нареди да се по њему тачно управљају.

ПБр. 4148.

24. марта 1895. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клерић с. р.

УМРЛА ЈЕ:

Персида Пингеровићева, управитељка беогр. В. Ж. Школе, 3. јуна о. г., у Београду.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 631-ви, 632-ги, 634-ти и 636-ти.

12., 17., 24. априла и 8. маја 1895. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, д-р В. Бакић; *редовни чланови*: д-р Милан Јовановић-Ватут, д-р Богдан Гавриловић, д-р Јов. Цвијић, Стеван Ловчевић, Димитрије Јосић, архимандрит Фирмилијан, Стеван Давидовић и Дим. С. Јовановић; *ванредни чланови*: Ст. Т. Јакшић, Мијалко Ђирић и Сава Урошевић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

По указаној потреби Савет је одлучио: да се позову г. г. Стеван Т. Јакшић, Мијалко Ђирић и Сава Урошевић, професори Велике Школе и ванредни чланови Савета, да од сада изволе долазити на састанке саветске.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12. априла ове године, ПБр.

5778., којим је упућена Савету на оцену молба г. протосинђела Виктора, професора Богословије, који је молио: да му се неке године, проведене у учитељству ван Краљевине Србије, уваже у године сталне учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, професор Богословије, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

III.

Прочитано је писмо г. Ст. Новаковића, председника Државног Савета, о прештампавању његове „Српске Читанке“ за наше средње школе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да ово писмо изводи проучити и о томе Савету реферовати.

IV.

Прочитана је понуда г. г. Мил. Марковића, секретара мин. просвете, и Благоја Недића, порезника у пензији, о хонорару за прештампавање њихове „Читанке за III разред основних школа.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да ову понуду проучи и о томе Савету реферује.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. априла ове године, ПБр. 5296., којим је упућена Савету на оцену молба г. Мите Живковића, директора пожаревачке гимназије, који је молио да се црпе за школске уџбенике у средњим школама његова дела: „С. J. Cæsaris Commentarii de bello Gallico“ и „Напомене овим Коментарима.“

Савет је одлучио: да се умоли г. д-р Јован Туроман, професор Велике Школе, да изволи ове „Напомене“ прегледати и о њима Савету реферовати.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. априла о. г., ПБр. 5915., којим је упућена Савету на оцену понуда г. Косте Берића, професора из Крушевца, који је понудио на откуп своје дело: „Збирка народних песама у ноте стављене.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Ст. Мокрањец, да ову понуду проучи и о томе Савету реферује.

VII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. априла ове године, ПБр. 5918., којим је упућено Савету на оцену писмо Државне Штампарије о прештампавању књиге: „Женидба Сењанин-Тадје“ од Милана Обрадовића.

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да ово писмо проучи и о томе Савету реферује.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 6. априла ове год., ПБр. 5190., којим је упућена Савету на оцену понуда г. Петра Никетића, учитеља из Београда, који је понудио на откуп своје дело: „Земљопис за III разред основних школа.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да изволи ово дело прегледати с педагошке стране и о томе Савету реферовати.

IX.

Прочитано је писмо г. Мин. просв. и цркв. послова од 17. априла ове године, ПБр. 5958., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Стевана Јанковића, учитеља из Београда, који је молио да му се неке године, проведене у учитељству ван Краљевине Србије, уваже у године сталне учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Димитрије Јосић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

X.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. маја ове године, ПБр. 6900., којим је упућена Савету на оцену понуда г. Милана Обрадовића, коректора у Државној Штампарији, који је понудио на откуп своју збирку: „Српске народне песме из Босне.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да ову понуду проучи и о томе Савету реферује.

XI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. маја ове године, ПБр. 6899., којим је упућена Савету на оцену понуда г. Милана Обрадовића, коректора у Државној Штампарији, који је понудио на откуп своју збирку: „Српске народне песме из Славоније.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, да ову понуду проучи и о томе Савету реферује.

XII.

Прочитано је писмо г. Мин. просв. и цркв. послова од 1. маја ове године, ПБр. 6544., којим је спроведен Савету на оцену „Буквар“ од Стевана Чутурида, учитеља.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Дим. Јосић, професор Богословије, Милоје Влајић, професор београдске Учитељске Школе, и Сретен М. Аџић, предавач београдске Учитељске Школе, да овај Буквар прегледају и оцене: да ли је овај Буквар написан по правилима за писање Буквара и да ли би се он могао употребити као уџбеник у нашим основним школама.

XIII.

Прочитано је писмо г. Мин. просв. и цркв. послова од 4. маја ове године, ПБр. 6484., којим је спроведен Савету на оцену „Буквар“ од М. Јовића, учитеља из Београда.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Дим. Јосић, Милоје Влајић и Сретен М. Аџић, да овај Буквар изволе прегледати и оценити: да ли је овај Буквар написан према правилима о писању Буквара и да ли се овај Буквар може употребити као уџбеник у нашим основним школама.

XIV.

Саслушан је реферат г. Дим. Јосића, редовног члана Савета, по молби г. протосинђела Виктора, професора Богословије, који је молио да му се неке године, проведене у учитељству ван Краљевине Србије, уваже у године сталне учитељске службе.

Према реферату Савет је одлучио: да се г. протосинђелу Виктору, професору Богословије, могу уважити у године сталне учитељске службе две године, девет месеца и шест дана, које је време провео као учитељ ван Краљевине Србије.

XV.

Саслушан је реферат г. Дим. Јосића, редовног члана Савета, по молби г. Стевана Јанковића, учитеља из Београда, који је молио да му се неке године, проведене у учитељству ван Краљевине Србије, уваже у године сталне учитељске службе.

Савет је одлучио: да се г. Стевану Јанковићу, учитељу из Београда, може уважити у године сталне учитељске службе деветнаест година, три месеца и осамнаест дана, које је време провео као учитељ ван Краљевине Србије.

XVI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 6. маја ове године ПБр. 6747., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђице Даринке Вучковићеве, учитељице, која је молила да јој се време, проведено у привременој учитељској служби, уважи у време сталне учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

XVII.

Прочитан је извештај г. Богд. Поповића, професора Велике Школе, о прештампавању „Француско-српског речника“ од пок. Н. Петровића.

Савет је одлучио: да се посао око прештампавања „Француско-српског речника“, од Н. Петровића, може поверити г. Богд. Поповићу, професору Вел. Школе, а као повереник, кога је г. Поповић у свом извештају тражио, од стране Савета изабран је г. Свет. Н. Вуловић, ректор Вел. Школе, који ће доцније предложити и величину награде, која се има дати г. Б. Поповићу за поверени му посао.

XVIII.

Прочитан је извештај г. Дим. Јосића, редовног члана Савета, о књигама: „Приче о празни-

цима“ и „Земљопис са познавањем природе“ од г. Стевана Зарића, учитеља, и „Бачка песмарица са декламацијама за ученике основних школа“ од г. Саватија М. Грбића, учитеља. Писци су молили да се ова њихова дела приме за уџбенике у нашим основним школама.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Г. Стеван Зарић, учитељ овдашњи, поднео је господину Министру просвете и црквених послова „Приче о празницима“ и „Земљопис са познавањем природе“ с молбом, да се обе књиге одобре за школске уџбенике у II. разреду основне школе. Исто тако поднео је и г. Саватије М. Грбић, учитељ, своје књиге под насловом: „Бачка песмарица са декламацијама за ученике основних школа“ с молбом, да их господин Министар одобри за уџбенике.

Главни Просветни Савет упутно је све ове књиге мени на оцену. Ну, како је после овога Просветни Савет усвојио моје мишљење о писању уџбеника за основну школу, по ком су све ове књиге излишне, то у прилогу под [ ] враћам исте без нарочитога извештаја о њима.

1. маја 1895. год.

у Београду.

Поизвни
Дим. Јосић с. р.
професор.

Према реферату Савет је одлучио: да се ове књиге не могу употребити као уџбеници у основним школама.

XIX.

На првом од ових састанака прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 20. фебруара ове године, ПБр. 3142., којим је спроведен Савету на оцену „Пројекат закона о основним школама у Краљевини Србији.“

На свима овим састанцима главни предмет саветскога рада био је претрес појединих одредаба у овом пројекту. По свршеном претресу овај пројекат, онако како га је Савет усвојио, гласи:

ПРОЈЕКАТ

закона о изменама и допунама закона о основним школама од 31. децембра 1882. год. и 20. априла 1885. год., и закона о учитељским платама од 31. марта 1881. године.

Чл. I.

У члану 2. тачки 7. после речи „Пољска при-
вреда“ додаје се: и ручни рад.

Чл. II.

У члану 3. додају се на крају још ови одсеци:
Свако дете, које буде уписано у школу, мора редовно свршити бар нижу основну школу.

Министар може наредити, да се у неким местима отвори *приправни разред*, који ће ученици походити пре но што се упишу у први разред основне школе.

Уз више основне школе отвориће се, по могућности, *радионице* за ручне радове, који су потребни у дотичном крају. Учитељи, који буду поучавали ученике у ручном раду, имаће за то засебну награду од општине.

Чл. III.

У члану 4., у другом одеку првој тачки, додаје се:

и да ученике поучава и вежба у оним *радоницама*, који су им потребни нарочито за домаћи живот у граду или селу.

Чл. IV.

У члану 5. додаје се на крају:
и које је државна штампарија издала.

Чл. V.

Продужну школу походиће ученици од 1. новембра до 1. марта. За стручно усавршавање наставника и за ширење писмености у народу установиће се уз сваку школу *књижевница*.

Министар просвете и црквених послова прописаће правила и издати упутства за продужну наставу и за уређење школских књижевница.

Чл. VI.

Чл. 8. измењује се овако:

Школска година почиње 1. септембра, а свршује се крајем јуна. Месеци јул и август одређују се за главни школски одмор. Осим тога предавања се неће држати недељом и празником, четвртком после подне, о божићу од 23. децембра до 1. јануара, после 13. и 14. јануара због школске славе о св. Сави, 22. фебруара, кад и школа прославља проглас српске краљевине, о ускрсу од великога четвртка до светлога четвртка и о св. Тројици три дана.

Уписивање ученика у школу мора се извршити до 1. септембра, када почињу предавања.

Министар може наредити, да се предавања за неко време обуставе, и то у случају велике потребе, као на пр. за време заразне болести; он може допустити, да се предавања у неким ме-

стима држе лети само до подне, и може изузетно одобрити да се одраслији ученици сеоских школа лети, за време највећег рада у пољу, за неколико дана ослободе похођења школе.

Чл. VII.

У члану 14. додаје се трећи одсек:

У школски одбор треба да уђе и један свештеник. Сви чланови одбора треба да буду писмени људи.

VIII.

У члану 15. додаје се на крају:

У таквом случају свака градска школа, која има свога управитеља, може имати засебни *пододбор*, а чланови свих пододбора састављају *главни школски одбор* тога места, који се састаје према потреби ради договора о заједничким пословима.

Чл. IX.

У чл. 21. тачка 2. измењује се овако:

2. Да даје потребно земљиште за школу и довољно пространо школско двориште, и осим тога бар $\frac{1}{2}$ хектара за *школску башту*, коју учитељ заједно с ученицима мора правилно обрађивати, а производ ће сâм уживати. Башта мора бити близу школе и ограђена.

Чл. X.

У члану 23. измењује се последњи одсек овако:

Сви ови приходи морају се свакога тромесечја предавати школском одбору, који располаже школском касом према одредбама овога закона и према министарским наредбама. Школски одбор може поверити једном од својих чланова, да као *школски благајник* рукује школском касом, да набавља школске потребе и да води школске рачуне, за које одговара пред политичком општином и пред надзорном влашћу.

Чл. XI.

У чл. 26. додаје се други одсек:

Министар може допустити појединим општинама, да се ради подизања нових школских зграда задуже код управе државних фондова или код других новчаних завода, па да тај дуг у одређеном року врате, стављајући годишњу отплату и интерес у општински буџет. Исто тако може министар допустити и појединим срезovima и окрузима, да о заједничком трошку граде и поправљају школе у целом срезу.

Чл. XII.

У члану 31. додаје се на крају првог одсека:
А где има управитељ, ту он даје одсуство за три дана. Ну у оба случаја мора се о том извести школски надзорник ради накнаднога одобрења.

Чл. XIII.

У члану 39. у првом одсеку измењује се тачка друга овако:

Први пут казне се родитељи или стараоци опоменом, а после повчаном казном, и то по двадесет пара динарских за један изостанак (чл. 38.), у корист школске касе. Ко не може да плати, мора радити на општинским друмовима, и то највише десет дана за једну школску годину.

Чл. XIV.

Чл. 44. измењује се овако:

Преко године бележиће учитељ свака два месеца оцене о успеху и владању ученика, а на крају године држаће се у сваком разреду главни годишњи испит у присуству чланова школскога одбора и свих учитеља дотичне школе.

Чл. XV.

У члану 47. тачка трећа измењује се овако:

Стални учитељи и учитељице почињу службу с годишњом платом од 960 динара, која се после сваке пете године увећава с 300 динара, тако да после 25 године сталне службе добивају 2460 динара, с којом платом могу бити стављени у пенсију кад наврше 30 година службе; а ако се и даље задрже у служби као способни наставници, онда добивају још једну повишицу, те после навршене 35. године службе добивају пенсију од 2760 дин.

Чл. XVI.

Чл. 48. измењује се овако:

За *сталне* учитеље и учитељице осн. школа постављају се они кандидати, који су свршили учитељску школу и у њој, после двогодишње привремене учитељске службе, положили учитељски испит, и они, који су свршили неку вишу школу од учитељске школе, а уз то су положили учитељски испит у учитељској школи.

Чл. XVII.

Чл. 49. измењује се овако:

Ако не би било довољно учитељских кандидата са спремом у чл. 48. означеном, моћи ће министар постављати за *привремене* учитеље и учи-

тељице оне кандидате, који су свршили учитељску школу или Богословију, и после оне, који су свршили најмање шест разреда гимназије или реалке, или више женске школе, пошто положи испит за привремене учитеље или учитељице, према правилима, која ће министар прописати.

Привремени учитељи и учитељице могу се поставити за сталне учитеље и учитељице основне школе после четири године успешне привремене службе, ако положи стручни учитељски испит према чл. XVI. овога закона. Они, који не положи овај испит ни после шесте године привремене службе, биће отпуштени из службе.

Болесне и одсутне учитеље (учитељице) ниже основне школе могу замењивати за неко време учитељски *заступници*. Заступници могу бити и они, који су свршили бар шест разреда средње школе.

Плата је привремених учитеља 720 динара на годину, учитељских заступника 600 динара.

Године привремене и заступничке службе не рачунају се у године сталне учитељске службе.

Чл. XVIII.

Чл. 51. измењује се овако:

Учитељице се постављају у женским основним школама. У селима оне не могу живети саме, без сродника.

Учитељица, кад се уда, престаје бити учитељица, осим ако је удата за учитеља у селу и док је у селу. Ако је провела више од десет година у сталној учитељској служби, онда добива од државе накнаду од 1000 динара једанпут за свагда.

Чл. XIX.

Чл. 52. измењује се овако:

Учитељи и учитељице дужни су у одређено време долазити у школу и ту држати предавања према прописаним програмима и упутствима и васпитавати децу према педагошким правилима.

Учитељи и учитељице морају недељом и празником долазити у цркву. У одређено време они ће водити и ђаке у цркву. Учитељи су дужни певати у цркви заједно са ученицима, које они поучавају у црквеном певању. Учитељ, који певачку дружину научи нотном певању и с њом пева у цркви, добиваће за то засебну награду од општине. — О свему томе прописаће министар правила, у споразуму с духовном влашћу.

Учитељи и учитељице дужни су долазити на *зборове*, на позив школскога надзорника, и на течајеве, по наредби министровој (чл. 50). За тај

циљ добиваће они попутнину и дневнице од своје општине, према правилима, која ће министар прописати.

Владаће и понашаће учитеља и учитељица у школи и друштву мора бити примерно у сваком погледу. Њима је забрањено трговање и свако друго занимање, које се не слаже с учитељском службом. За вршење других каквих послова, осим учитељских, мора се тражити претходно одобрење од школскога надзорника.

Чл. XX.

Чл. 56. измењује се овако:

Стални учитељи и учитељице дужни су служити 30 година. Ну у случају душевне или телесне слабости и неспособности или старости, могу се они, који имају десет година сталне учитељске службе, ставити у пенсију с 40% систематске плате, која се за сваку годину преко десет година службе увећава с 3%, тако да онај који наврши 30 година службе, добива 2460 динара у име пенсије на годину (чл. XV. овога закона). А они стални учитељи, који су служили мање од десет година, могу у случају доказане болести добити у име издржања 30% од своје последње плате.

Болесни учитељ не може дуже од једне године примати потпуну плату, него се ставља у пенсију или му се даје издржање. Кад оздрави, може се опет вратити у службу.

Учитељима у пенсији, који живе у туђој земљи, одузима се 10% од пенсије.

Чл. XXI.

У чл. 57. изостављају се први и други одсек.

Чл. XXII.

Чл. 64. измењује се овако:

Опоменом, укором и губитком плате до петнаест дана казни учитеље и учитељице школски надзорник; одузимањем плате од 16 дана до три месеца и премештајем казни министар по предлогу школскога надзорника; а отпуштање сталних учитеља и учитељица који служе више од десет година, бива по одлуци Главнога Просветнога Савета; — остале учитеље и учитељице може министар отпустити по предлогу надзорника.

Чл. XXIII.

У члану 66. додаје се на крају:

После, учитељи могу бити отпуштени због многога и лакомпсленога задуживања и због зостављања ученика. Ну свагда ће се таки учитељи на писмено саслушати. — За дугове и за учињену

штету у државној служби одузимаће се учитељу $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{2}$ плате или пенсије.

У истом члану додаје се као други одсек:

За време судскога ислеђења биће учитељ (учитељица) уклоњен од дужности, и за то време примаће половину плате, па ако буде ослобођен као невин, биће повраћен у службу; а ако буде ослобођен из недостатка довољних доказа, онда ће Главни Просветни Савет решити, хоће ли такав учитељ и даље остати у служби. Ако остане у служби, онда му се враћа задржана половина плате.

Чл. XXIV.

Чл. 67. измењује се овако:

Отпуштањем из службе казниће се и они учитељи (учитељице), који кроз три године узастопце покажу недовољан успех, ако нису навршили десет година сталне службе; а они, који су навршили десет година службе, ставиће се у пенсију у случајима који су предвиђени чланом XX. овога закона; ну ако је слаб успех последица немарности и нерада, онда ће се отпустити без права на пенсију. Ово последње може бити само по одлуци Главнога Просветнога Савета.

Министар може отпустити из службе и оне учитеље (учитељице), који изостану од своје дужности три дана у месту или осам дана на страни без претходнога одобрења, а без довољнога оправдања, или петнаест дана по истеку одобренога одсуства, или који не оду на нову дужност за десет дана, а не би могли довољно оправдати своје изостанке.

Чл. XXV.

Чл. 68. измењује се овако:

Стални учитељ добива при постављењу и стално учитељско место, из кога се може преместити по молби у неко празно место, или за казну у горе место, због доказане кривице, или по важној школској потреби, — и то за време великога школскога одмора. Кад се учитељ премешта по школској потреби, онда добива селидбене трошкове од државе.

Упражњена учитељска места попуњавају се *стецајем*, који се објављује преко службених листова. При избору имају првенство они кандидати, који имају бољу спрему и више година успешне службе, примерно владаће и већу породичну потребу, и који дуже чекају на боље место.

Чл. XXVI.

У члану 69. додаје се на крају другог одсека:

Ну ако је провео више од пет година ван учитељске службе, онда мора поново полагаати

учитељски испит. Ово важи и за друге пређашње учитеље и учитељице, који су више од пет година оставили учитељску службу.

Чл. XXVII.

Чланови 70. до 79. укидају се.

Чл. XXVIII.

Чл. 80. измењује се овако:

Прелазна наређења.

1. Овај закон ступа у живот 1. септембра 1895. године. После тога престају важити оне одредбе у садашњем закону о основним школама, које су противне овом новом закону; тако исто престаје важити закон о учитељским платама од 31. марта 1881. године.

2. *Плату* оних учитеља и учитељица, који се затеку у служби, кад овај закон ступи у живот, регулисаће министар просвете и црквених послова према XV., XVI. и XVII. члану овога закона.

Према томе, они учитељи, који су навршили две године сталне службе, а показали су добар успех у школи, имаће 960 динара на годину, а неће наново полагати учитељски испит. Учитељ, који има 1050 динара на годину, добиће 1260 динара, ако је навршио пет година сталне учитељске службе; који има 1300 динара добиће 1560 динара, ако има десет година сталне учитељске службе; који има 1550 динара добиће 1860 динара, ако има 15 година службе; који има 1850 динара добиће 2160 динара, ако има 20 година службе; који има 2150 динара добиће 2460 динара, ако има 25 година службе; а који има 2450 динара може добити 2760 динара, ако има 30 година службе, и ако се и даље задржи у служби.

3. Учитељице, које су сад у мушким школама, преместиће се поступно у женске школе. Удате учитељице, које буду имале десет година сталне службе до краја 1895. год., имају право на пензију (чл. XVIII).

4. Размештај садашњих учитеља и учитељица основних школа извршиће министар (према члану XXV.), по саслушању школских надзорника, у почетку 1895.—96. школске године.

САСТАНАК 633-ћи

19. априла 1895. г. у Београду.

Били су: *потпредседник*, д-р Вој. Бакић; *редовни чланови*: д-р Богдан Гавриловић, д-р Јов. Цвијић, Стев. Ловчевић, Димитрије Јосић, архимандрит Фирмилајан, Ст. Давидовић, Дим. С. Јовановић; *ванредни чланови*: Ст. Т. Јакшић, Мијалко В. Ђирић и Сава Урошевић.

За *пословођу*, М. И. Шеварлић.

I.

Прочитан је и примљен записник 630. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 11. марта о. г., ПБр. 4271., којим се тражи од Савета:

1., да предложи стручна лица, којима би се могло поверити превођење Мочникове Математике;

2., да одреди рок, до кога ово дело мора бити готово;

3., да одреди награду, коју треба дати преводницима; и

4., да одреди време, за које се овај уџбеник прима.

Савет је одлучио: 1., да се г. Министру просвете, за превођење поменутог дела, предложи: г.г. Васа Димић, професор III београдске гимназије и Стеван Давидовић, професор београдске реалке, и то први за Алгебру а други за Геометрију;

2., да се поменуто дело може употребити у нашим средњим школама као уџбеник за пет година, и то као државна својина, и

3., да буде дело готово до нове школ. године.

III.

Саслушано је мишљење г. Дим. Јосића, професора Богословије, о „Српској Читанци“, од г. Ст. Новаковића, као уџбенику у нашим нижим средњим школама.

По мишљењу г. Јосићевом Савет је одлучио: да се „Српска Читанка“ од г. Ст. Новаковића, може употребити у III и IV разреду средњих школа, и то као привремени уџбеник за три године дана.

Писцу да се да у име награде одсеком 2000 динара с тим, да за ту награду буде дужан и коректуре читати.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 8. априла о. г., ПБр- 5583.,

којим се тражи од Савета да предложи г. Министру довољан број лица за надзорнике средњих и основних школа у овој школској години.

Савет је на овој седници кандидовао ову господу за министарске посланике при испитима зрелости и учитељским испитима и за надзорнике средњих школа:

I. За Богословију:

Нићифора Дучића, и
Мидана Б. Милићевића, библиотекара Народне Библиотеке.

II. За Учитељску Школу:

д-ра В. Бакића, начелника министар. просв. и црквених послова, и
Љуб. Ковачевића, проф. Вел. Школе.

III. За Више Женске Школе:

Ј. Ђорђевића, проф. Вел. Школе у пензији,
П. П. Ђорђевића, члана Држ. Савета у пензији,
Ж. Живановића, " " " "
Момчила Иванића, проф. I београд. гимназије,
Милоја Влајића, " Учитељске Школе,
Ј. Пецића, начелника министарства просвете и црквених послова у пензији.

IV. За реалке:

Косту Главинића,	проф.	Велике Школе,
Мил. Капетановића	"	" "
Јевту Стевановића,	"	" "
Андру Стевановића	"	" "
Драг. С. Милутиновића	"	" "

V. За гимназије:

д-ра Јов. Туромана,	проф.	Вел. Школе
М. Валтровића	"	" "
Љ. Ковачевића	"	" "
Љ. Стојановића	"	" "
Б. Поповића	"	" "
Свет. Н. Вуловића,	ректора	" "
Ј. Жујовића,	професора	" "
д-ра М. Јовановића-Батута	"	" "
М. Недељковића	"	" "
д-ра Б. Гавриловића	"	" "
Ст. Т. Јакшића	"	" "
Мијалка В. Ђирића	"	" "
д-ра Јов. Цвијића	"	" "
С. Урошевића	"	" "
Симу Живковића,	директора гимназије у пенс.	

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 635-ти

3. маја 1895. год. у Београду.

Били су: председник, Свет. Вуловић; редовни чланови: д-р Вој. Бакић, д-р Милан Јовановић-Батут, д-р Богдан Гавриловић, Јевр. А. Илић, Димитрије Јосић, архимандрит Фирмилијан, Ст. Давидовић, Дим. С. Јовановић; ванредни члан Ст. Т. Јавшић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник 633. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 3. маја о. год., ПБр. 5245., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Станије Спасојевићке, учитељице из Делиграда, која је молила да јој се уваже неке године учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 3. маја о. г., ПБр. 4849., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Марије З. Иванића, учитељице из Ваљева, која је молила да јој се неке године проведене у привременој учитељској служби уваже у сталне године учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, да ову молбу проучи и о њој Савету реферује.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 3. маја о. год., ПБр. 4895., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Катарине Антоновићке, учитељице из Београда, која је молила да јој се неке године привремене учитељске службе уваже у сталне.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 29. априла о. г., ПБр. 6483., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Јулијане Ј. Лазаревића, учитељице из Београда, која је молила да јој се неке године привремене учитељске службе уваже у сталне.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 21. априла о. г., ПБр. 6187., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђице Станке Ђ. Глишићеве, учитељице Више Женске Школе, која је молила да јој се време, проведено у привременој учитељској служби, уважи у време сталне учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

VII.

Прочитано је писмо г. Васе Димића, професора III београдске гимназије, којим изјављује да се прима посла око превођења Мочникове Алгебре и писмо г. Стевана Давидовића, професора београдске реалке, који такође изјављује да се прима посла око превођења Мочникове Геометрије.

Савет је потом, према писму г. Министра просвете и црквених послова од 11. марта о. год., ПБр. 4271., приступио одређивању награде овој г. г. преводницима и том је приликом одлучио: да се сваком преводници да у име награде по хиљаду и осам стотина (1800) динара с тим, да за ту награду буду дужни и коректуре држати.

Ово дело постаје државна својина за пет година.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. априла о. г., ПБр. 5583., којим се од Савета тражи: да предложи довољан број лица за надзорнике основних школа за ову школску годину.

Савет је кандидовао ову господу: Миленка Марковића, секретара министар. просвете и црквених послова;

Димитрија Јосића	проф.	Богословије
Петра Протића	"	"
Павла Швабића	"	"
Стевана Веселиновића	"	"
Момчила Иванића	"	I беогр. гимназије
Јована Докића	"	"
Саву Антоновића	"	"
Владимира Зделара	"	"
Спиру Калика	"	"
Ђуру Димића	"	"
д-ра Милана Шевића	"	"
Јована Бадемлића	"	II
Милована Маринковића	"	"
Љубу Миљковића	"	"

Војислава Вуловића	проф.	II беогр. гимн.
Живојина Јуришића	"	"
Косту Ковачевића	"	"
Милутина Драгутиновића	"	"
Милана Дукића	"	"
Илију Вукићевића	"	"
Милоја Васића	"	"
Миленка Вукићевића	"	"
Љуб. Јовановића	"	"
Димитрија Милојевића	"	III
Милутина Татића	"	"
Стевана Сремца	"	"
д-ра Симу Тројановића	"	"
д-ра Ђ. С. Борђевића	"	"
Андру Гавриловића	"	"
Љубомира Павловића	"	ваљевске
Светислава Симића	"	врањске
Љубомира Давидовића	"	"
Милана Димитријевића	"	"
Косту Николића	"	зајечарске
Алексу Станојевића	"	"
Николу Лазића	"	"
Ивана Дамњановића	"	крагујев.
Живојина Јанићијевића	"	"
Панту Милановића	"	"
Светозара Стојадиновића	"	"
Бошка Савића	"	"
Перу Керечког	"	"
Симу Томића	"	"
Љубомира Протића	"	"
Јосифа Стојановића	"	крушев.
Светозара Обрадовића	"	"
Димитрија Тричковића	"	"
Косту Берића	"	"
Гаврила Јовановића	"	"
Светислава Здравковића	"	"
Ђорђа Стојковића	"	неготин.
Спиру Станишића	"	нишке
Косту Миленовића	дирек.	смедерев.
Павла Аршинова	проф.	нишке
Николу Врсаловића	"	"
Косту Стојановића	"	"
Миливоја Башића	"	"
Јована Марјанског	"	"
Павла Љотића	предав.	"
Милана Зарића	проф.	пирот.
Цветка Петковића	"	"
Димитрија Марчића	"	"
Михаила Банића	"	пожарев.
Јована Несторовића	"	"
Радована Кандића	"	"
Јанка Дукића	"	"

Луку Јевремовића	предав. пожар.	гимн.
Божу Кнежевића	проф. чачан.	"
Михаила Ристића	" "	"
Стевана Фотића	" шабач.	"
Николу Савића	" "	"
д-ра Павла Софрића	" "	"
Милорада Павловића	" "	"
Ђорђа Коку	" "	"
Живојина П. Симића	" београд.	реалке
Драгутина Антића	" "	"
Јању Манојловића	" ужичке	"
Живка Петровића	" "	"
Милана Вељковића	" "	"
Мишу Петровића	" "	"
Светозара Мојковића	" "	"
Живка Поповића	" београд. Уч. Школе	"
Јована Миодраговића	" "	"
Милоја Влајића	" "	"
Свет. Максимовића	предав. "	"
Петра Марковића	" "	"
Живојина Аџића	" "	"
Петра Илића	проф. алексин. н. гимназ.	"
Стеву Чутурића	учитеља основне школе	"
Тихомира Ђорђевића	проф. врањске гимназије	"
Петра Деспотовића	дирек. вел.-град. н. гимн.	"
Ђуру Врбавца	" г.-милан.	"
Стевана Станојевића	проф. "	"
Мијаила С. Јовановића	предав. јагодин.	"
Косту Ивковића	директ. лесков.	"
Милут. Витковића	проф. "	"
Петра Петровића	" "	"
Драг. Јанковића	" лознич.	"
Сретена Пашића	директ. параћин.	"
Николу Ракића	проф. београд. Уч. Школе	"
Дим. Алексијевића	директора свидајн. н. гимн.	"
Николу Тодоровића	проф. "	"
Радована Јовановића	" "	"
Михаила Бобића	" смедер.	"
Михаила Ивковића	" "	"

IX.

Прочитано је писмо г. Ђ. Козарца, управника Државне Штампарије, односно награде за прештампавање његове „Ботанике за више разреде средњих школа“. Потом је Савет приступио одређивању те награде и времена, за које има то дело послужити као уџбеник у нашим средњим школама и одлучио је:

1., да се „Ботаника за више разреде средњих школа“, од г. Ђ. Козарца, може прештампати и употребити као привремену уџбеник за три године;

2., да се писцу да одсеком награда од хиљаду (1000) динара с тим, да за ту награду буде дужан унети у ово издање све важније исправке, на које му је критика пажњу обратила, а поред тога и коректуру држати.

X.

По саслушању извештаја г. Дим. Јосића, професора Богословије, о прештампавању *Читанке* за III разред основних школа, Савет је одлучио:

1., да се ова Читанка може прештампати и употребити као привремену уџбеник за три године;

2., писцима да се да награда одсеком свега хиљаду и четири стотине (1400) динара с тим, да за ту награду буду дужни и коректуре читати.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 637-ми

10. маја 1895. године у Београду.

Били су: *потпредседник*, Д-р В. Бакић; *редовни чланови*: Д-р В. Гавриловић, Д-р Јов. Цвијић, Стев. Ловчевић, Јевр. А. Илић, Дим. Јосић, архимандрит Фирмилијан.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитани су и примљени записници 633. и 635. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 1. маја ове год., ПБр. 6471., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Јосипа Видљевића, учитеља из Загреба, који је молио да се његово дело: „*Мала vezilja*“ откупи ради поклањања ученицама виших и нижих женских школа.

Савет је одлучио: да се умоли г-ђица Евгенија Војновићева, учитељица београдске Више Женске Школе, да ово дело и понуду прегледа и оцени узимајући при том у обзир и дело г. В. Тителбаха, које је примљено и које се већ у Државној Штампарији ради, па да о томе Савету реферује.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 10. маја ове год., ПБр. 7067., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Милеве Јанковићке, класне учитељице Више Жен. Школе, која је молила да јој се уважи време, које је провела као помоћница у Вишој Жен. Школи, у године класне учитељице.

Савет је одлучио: да се умоли Јевр. А. Илић, да ову молбу проучи и о томе Савету реферује.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 8. маја ове год., ПБр. 6962., којим је упућена Савету на оцену понуда г. Ј. Миодраговића, професора београдске Учитељске Школе, који је понудио на откуп своје дело: „Загоркињу“, које би се могло употребити за поклањање ученицима основних школа.

Савет је одлучио: да се ово дело, ради поменутог циља, може откупити са 30% попушта од продајне цене.

V.

Прочитано је писмо г. Љуб. Миљковића, професора II београдске гимназије, којим је спровео Савету поправљено и за штампу готово своје дело: „Зоологију за I разред гимназија.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Ст. Т. Јакшић, професор Велике Школе, да изводи прегледати све поправке у поменутом делу па о томе Савету реферовати.

VI.

Саслушан је усмен реферат г. Дим. Јосића, професора Богословије, о прештампавању књиге: „Женидба Сењанин-Тадје“ од Милана Обрадовића, која би се књига имала употребити за поклањање ученицима основних школа.

Према реферату Савет је одлучио: да ову књигу овакву каква је сада не би требало прештампавати, пошто се не може употребити ни за какву школску потребу.

VII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 17. априла ове године, ПБр. 6041., којим је спроведена Савету на оцену понуда г. Андре Гавриловића, професора, који је понудио на откуп своје дело: „Писма о књижевности у Словенаца.“

Пошто је ово дело познато већини чланова Савета, то је Савет одлучио: да се ово дело може откупити од писца и употребити за поклањање ученицима виших разреда средњих школа.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 24. априла ове године, ПБр. 6140., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Јов. Максимовића, учитеља из Београда, који

је молио да се његов лист „Учитељски Весник“ може препоручити књижицама основних школа.

Савет је одлучио: да се овај лист може препоручити књижицама основних школа.

IX.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 18. априла ове године, ПБр. 5551., којим је спроведен Савету на оцену „план за програм и правила по којима би полагали испит кандидати за учитеље музике и певања“, који су саставили г. г. Ј. Слобода и Ст. Мокрацац.

Савет је одлучио: да се овај план може привремено употребити и да по њему могу кандидати полагати испит из музике и певања.

X.

Саслушан је усмен реферат г. Јевр. А. Илића, управитеља београдске Учитељске Школе, по молби г-ђе Катарине Антоновићке, учитељице из Београда, која је молила да јој се време, проведено у привременој учитељској служби, уважи у време сталне учитељске службе.

Према реферату г. Јевр. А. Илића, Савет је одлучио: да се г-ђи Катарини Антоновићки, учитељици из Београда, време проведено у привременој учитељској служби може уважити у време сталне учитељске службе с тим, да то има важити само за пенсију.

XI.

Саслушан је усмен реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г-ђе Марије З. Иванића, учитељице из Ваљева, која је молила да јој се у године сталне учитељске службе уважи време, које је провела као привремена учитељица.

Према реферату Савет је одлучио: да се г-ђи Марији З. Иванића, учитељици, време проведено у привременој учитељској служби може уважити у време сталне учитељске службе с тим, да то има важити само за пенсију.

XII.

Саслушан је реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г-ђе Станије Спасојевићке, учитељице, која је молила да јој се време проведено у заступничкој учитељској служби уважи у време привремене — односно сталне — учитељске службе.

Савет је одлучио: да се г-ђи Станији Спасојевићки, учитељици из Делиграда, време проведено у заступничкој учитељској служби не може ува-

жити у време привремене — односно сталне — учитељске службе.

XIII.

Прочитан је реферат г. Јевр. А. Илића по молби г-ђе Јулијане Ј. Лазаревића, учитељице из Београда, која је молила да јој се време проведено у привременој учитељској служби, уважи у време сталне учитељске службе.

Према реферату Савет је одлучио: да се г-ђи Јулијани Ј. Лазаревића, учитељици из Београда, време, проведено у привременој учитељској служби, не може уважити у време сталне учитељске службе.

XIV.

Саслушан је реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г-ђице Даринке Вучковићеве, учитељице из Каменице, која је молила да јој се време, проведено у заступничкој учитељској служби, уважи у време привремене учитељске службе.

Према реферату Савет је одлучио: да се г-ђици Даринци Вучковићевој, учитељици из Каменице, време проведено у заступничкој учитељској служби, не може уважити у време привремене учитељске службе.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 638-ми

17. маја 1895. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, д-р Војислав Бакић; *редовни чланови*: д-р Мил. Јовановић-Батут, д-р В. Гавриловић, д-р Јов. Цвијић, Стеван Ловчевић, Јевр. А. Илић, Дим. Јосић, архимандрит Фирмилијан, Стеван Давидовић и Дим. С. Јовановић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова, од 17. маја ове године, ПБр. 7424., којим се тражи од Савета накнадна кандидација за надзорника Богословије, пошто се раније избрати кандидати нису могли примити.

За надзорника Богословије Савет је кандидовао ову господу: Панту Срећковића, члана Државног Савета и професора Велике Школе;

Димитрија владiku, члана Државног Савета; и

Мојсија епископа, члана Државног Савета у пенсији.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова, од 17. маја ове године, ПБр. 7425., којим се тражи од Савета да предложи другу накнадну тему из математике за писмене саставе професорских кандидата, пошто је филозофски кандидат Велике Школе при прегледању тих тема изоставио једну од њих.

Пошто је Савет Велике Школе предложио као накнадну тему: „*Извести главније особине линеарних диференцијалних еквација и методе за њихову интеграцију*“, то је Главни Просв. Савет одлучио: да се предложена тема прими.

III.

Прочитан је реферат г. Дим. С. Јовановића, директора II београдске гимназије, о „Општој Историји за више разреде средњих школа“ од г. Стев. Ловчевића, директора I београдске гимназије, који је понудио то своје дело за школски уџбеник.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Одређен, да прегледам и оценим уџбеник: „Општа историја за више разреде средњих школа, књига прва: историја источних народа и Грка од Ст. Ловчевића, директора I-ве београдске гимназије“, — част ми је да поднесем своје мишљење.

По распореду и употреби грађе, по историјском и васпитном методу ова нова школска књига заузима прво место међу нашим иначе оскудним уџбеницима светске повеснице. Овај срећни покушај напретка, биће без сумње и сигуран почетак стварања наше самосталније средњо-школске књижевности.

Али из тога не треба изводити: да је ова књига без икаквога стварнога приговора. Предвиђајући то, г. писац је и сам нарочито поменуо на крају предговора: „да ће радо примити сваку разложну напомену и исправку“, а овде је потреба да се то учини и по дужности.

По педагошким назорима уџбеници морају бити тако написани, да ученици у лакој, прегледној садржини нађу јасно и тачно изложено градиво науке. Са тога гледишта г. Ловчевићев уџбеник није без замерке. Стил је књижевнички, доста сух, оштар и неједнаким текстом штампан. Разлог писца да ситнијим редовима заинтересује наставника престаје пред доказаном потребом, да се у ђачкој школској књизи даде једнака важност свему историјском материјалу. Оно, што је као нејасно, мање

потребно или као питање изнео г. Ловчевић пред наставнике да разраде, и они опет изнесу пред ученике, само је једна неодређена тегоба наставе са гледишта неуспореног, правилног и једнообразног васпитавања. Према томе, место да се историјски појав правилно оцени, заинтересује и ученик и наставник, разлика у тумачењима биће карактерна црта сваке школе посебице.

Још се мање са хигијенскога гледишта може дозволити разлика штампе у тексту.

Методско је правило историјске науке: да је тачно хронолошко обележавање догађаја и да се без велике потребе не стављају године на штету ученичког памћења. И овде је г. Ловчевић одступио од правила. Знаци питања уза сваку годину владара или догађаја повеснице источних народа обелодањују бојазан ауктора о хронолошкој истини појава, поред већ утврђене хронологије. Неуки застају пред овим проблемом, јер га не умеју да реше; наставник је упућен да исправља нетачно стављено време, а ученик да не научи доба догађаја и да сумња и у истинитост историјских представа, којима измиче хронолошка основа.

Мислим да би уџбеник г. Ловчевићев био још удеснији, кад би уза сваку историју старих народа биле придружене и историјске карте појединих момената њихнога политичког развоја. То је потребно особито с тога, што су ови стари народи већином изумрли, на шта више нестало је и име земаља, на којима су они стварали догађаје; и с тога што су историјски уџбеници на западу, који су г. Ловчевићевој књизи могли за углед служити, поред слика снабдевени и мапама, и што ми у опште немамо никаквих историјских карата ни атлаза. Многи наши виши средњи заводи немају ни Кипертових мапа, те тако су ученици упућени да на намет уче догађај, без географске потпоре.

То је што сам имао уопште да кажем са васпитног гледишта на уџбеник г. Ловчевићев, а сад ми остаје да проговорим коју посебице и са научне и са васпитне стране. Преисторијско време недовољно је третирано. Г. Ловчевић нас је истина упознао са примитивним ступњима људскога живота према његовим економним и привредним особинама, а заборавио изнети и ону другу, моралну страну човечанскога рада: постепено усавршавање људске свести и осећаја, постанак говора, писмености, породице, задруге, племена, државе, религије, расе, и све првобитне културе. Без претходнога изучавања ових појава, ми нисмо у стању да изучимо стварно живот, карактер, навике, особине, темпераменте и ступњеве напретка старих

народа и у историјско доба. Они нам изгледају празни, непомицни, неосетљиви, а међутим ми стојимо пред свршеним делом претходне оригиналне величанствене културе. Са њихним чудним начином сазиданих споменика, исписаних јероглифима, ми тумачимо њихну прошлост једнострано; јер су нам непознати и они психолошки мотиви, који су претходно покретали, развијали мисли и осећаје и остваривали радове њихове. И ако је овај део преисторијске прошлости главни основ засебне науке, културне историје, њега не може и не сме да обиђе историк, коме је задатак да прати развитак човечанства од праоблика његовога моралног делања до потпуне образованости и политичке изнемоглости. Зар историја није природни наставак светскога прогреса?

Говорећи о важности раса по светску образованост, г. Ловчевић је сигурно нехотице заборавио жуту расу поред средоземне — индојевропске или јафетовске (како је он назива) — и семитовске — самовске (опет по његовом начину). Да је тако доказује и сам на стр. 40. своје историје, где говори о старинцима месопотамским, каже, како су Семићани наследили много што шта у својој образованости од туранских и алтајских староседелаца, н. пр. клинасту азбуку, веру у духове и мађије“ и т. д. То исто тврди и на страни 52. где вели: „Мићани, Персијани и Јермени служили су се клинастом азбуком, која је туранскога порекла.“ Да оставимо на страну ове и остале достојне доказе првобитне цивилизације монголских племена, на чијој су се културној подлози развијали толики напредни народи Јевропе, Азије, можда чак и Америке — доста је само да се сегимо Чине, која је кроз дуго векова оставила непобитна спомена свога напретка; али баш ње није се могао сетити г. Ловчевић, па јој није поклатио ниједнога ретка у историји.

Назив индо-европско стабло мислим да је неподесан, нетачан и застарео термин за онај одељак људи беле боје, што је под новим историјским именом, као Аријанци, стекао право грађанства у историјској науци.

Г. Ловчевић даље каже, како су у старом Мисиру боравили: „Црнкасти староседеоци и семитски дошљаци; како су се ови последњи први издвојили из семитске заједнице, населили нилску долину, потискујући старинце у најјужније крајеве Мисира;“ а не објашњује: одакле су се доселили јегипатски протосемићани и кога су порекла црнкасти староседеоци? На страни 10. он истина тврди: да је индо-европска раса имала своју постојбину на Кавказу, семитовска у Ме-

сепотамији, одакле је прва прекршила Јевропу, а друга западну Азију и северну Африку; али и сам у то сумња, јер иза ових навода ставља знак питања. Доцније се опет враћа овој појави. На страни 94. под насловом: „индо-европљани“ г. Ловчевић износи могућност, да су Аријанци имали другу постојбину у Бактрији (Памиру, западном Туркестану, и о овом последњем опет сумња), а прву тамо негде око Кавказа, у близини семитовске прадомовине. Ако не заборавимо, да је г. писац раније поменуо (на страни 10.) да је семитовска прадомовина Месопотамија, а у историји Асирије и Вавилонаца: „да су у Месопотамији били староседеоци турански и алтајски народи, а семитовци се доселили око 3000 пр. Хр.“ (стр. 40.), онда значајно питање о семитовској прапостојбини у Месопотамији савршено губи своју важност. Има разлога што г. Ловчевић тврди, да су семитовска племена некада била близу аријанских, шта више, може се оправдано рећи да су та два одељка чинила некада целину беле расе и у преисторјско доба незнатним унутарњим и спољним узроцима поселила се и то најпре од Семићана Хамити, а после остала семитовска племена, за њима опет Аријанци, али тиме још није доказано и место њихне прадомовине. Је ли то у правом смислу Кавказ, у шта сумња и сам г. Ловчевић; високи Памир, коме не може да нађе истоветности са Бактријом и западним Туркестаном; Мала Азија, у којој се укрштаху расе; јевропска Скитија, у којој беху конгломерати народности, таврјски полуострв, Подунавље? и т. д., то су све питања од великога значаја, у које се, по мом мишљењу, писац удбеника није могао и није смео упуштати; али је једно, што бисмо од ове школске књиге тражили: да већ изнесено питање тачно реши. Мени се чини да је најприроднији закључак онај познати у исторјској науци: да је постојбина Аријанаца и Семитоваца била заједничка на високоме Памиру, у близини туранске прапостојбине, која је имада свој центар око Алтаја. Одатле разним долинама могаше се спуштати на ј. з. најпре Семитовци, а за њима Аријанци, који, размножени и потискивани од Туранаца, осем ових праваца кренуше се и на запад у Јевропу, у већ насељене пределе народа туранског порекла. Природна последица снажења Аријанаца и Семитоваца у земљама ј. з. Азије јесте не само потискивање жутих становника и њихне културе, но и становника црначке расе, која је у прадавно доба захватала големе делове јужне и југозападне Азије и северне Африке. Из мешавине ових раса створена је старинска источна цивилизација.

Нека се не замери овим рефлексима. Нерешеност питања о прадомовини Аријанаца и сем тога и ова несигурност којом се на разним местима једног истог удбеника изводе разне премисе, изазвало ме је да коју више проговорим.

Мислим да би било оправданије, кад би г. Ловчевић поделио историју Мисира на три а не на два дела, као што је у удбенику. По новој научној подели тридесет мисирских династија распоређено је на: I периоду мемфиску или стару државу, од I до X династије; II на периоду тивљанску од XI до XX династије, са подразделима: прва и друга тивљанска држава; III на периоду саитску од XXI — XXX династије, са подразделима: прво саитско и друго саитско време.

Митолошка грађа о оснивању државе и подизању Мемфиса треба да уступи место аутентичним доказима историје. Нема потврде да је Мена (Менеса) и било. У првом почетку место Мемфиса беше *Ānbou—Nazou*—Бели Зид, Бела Стена, градић бога Птаха, који је зависио од снажнога Хелиополиса. Пошто се ово место и само почело снажити и оснивати династије, отрже се испод Хелиополиске власти и поче самостално развијати као држава. Папи I. оснива ново насеље, које назва Минифиром (*Minifirou*), по својој гробници тога имена, од кога после постаде и право име Мемфиса, јер Минофија значи добра заштита, тихо пристаниште преминулих фараона поред бога Озириса.

Пасажу: „Мало се што зна о Мениним потомцима и догађајима тога доба“, имао бих да додам: у то време почиње права мисирска култура, којој је доказ велики сфинкс у Гизеху. Од владалаца треће династије Снуфруја има помена у синајском споменику, који га представља као победника чак арабских племена.

Како г. Ловчевић ништа не вели о V-ој династији, имам да констатујем: да је у то време већ настао назадак у Мисиру. Управници појединих нома (области) устадоше против државног турсва и војничке службе. Један од њих дочепа се Мемфиса и отпоче владати. Његов потомак беше Папи I., који подиже нови Мемфис и беше славан победник на северу и на југу Мисира.

Бележећи малаксалост и пад Мемфиса од VII — X династије, г. Ловчевић је заборавио још да дода: да је у то време надмоћност са Мемфиса прешла најпре на Хераклеополис (од VII—IX), а после Тиву (од IX — X династије).

Поплава Хикса није била 2200., но од 2300. до 2200. пре Хр.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На страни 27. под напоменом „Устав“, г. Ловчевић вели: „Непознати су нам односи и моћ појединих друштвених редова: краља, племства световног и духовног“, а у нижим редовима обележава разлику у правима и дужностима мисирских грађана. Зна се да је Фараонова власт била божанствена. Он је представљао сина бога сунца. Владалац, свештеници, ратници, у опште властела, беху прави господари Мисира, остали народ, њихов привезаник — врста робља, које је за њих радило. Владалачки писари изнуђавали су приходе батинањем, везивањем, вучењем људи по каналу и т. д. Јегипћани по природи весели, безбрижни, благи, послушни као деца, допуштали су да власт над њима тиранише. Батина је била средство владавине. Позната је изрека мисирских писара: „Млади људи имају леђа за батине. Кад се истуку, радо слушају.“ „То је подигло њихне пирамиде и величанствене њихне споменике“, вели један француски писац.

Да се задржим и на речи „Устав.“ Чини ми се да би згодније било назвати друштво и политички живот старих народа *домаћим уређењем*, но уставом; јер је устав чедо новог века, прокламован у правој облику тек у француској револуцији.

Географско-историјско обележавање Асирије и Вавилоније није тачно. Много мање сазнајемо из уџбеника о првим почетцима политичкога рада месопотамских становника. Г. Ловчевић само помиње да је Суза била престоница велике еламске државе и да је после владавине прешла на халдејски Вавилон, али не каже: Које су историјске границе Елама, Халдеје и Асирије? Које су то земље туранских и алтајских Сумира и Акада, из којих понише халдејско-семитска држава? У којим тачкама, на коме крају Месопотамије, када и како постајаху, падаху, опет се дизаху и опет пропадаху док се не оснажише три центра: Елам, Халдеја и Асирија, што се једно за другим бораху о надмоћност? На та питања остао нам је одговором дужан г. Ловчевић.

Не бих рекао, да су узрок сеоби семитовских племена из Месопотамије међусобице халдејских државица, како тврди г. Ловчевић. У халдејским низијама од првога почетка историјскога живота беше потреса између разних племена, али не и сеобе. Ту су морали бити други неки много важнији узроци. У време о коме је реч, поплава туранских народа са севера потисла је ариска племена на сеобу у југозападну Азију и Европу. Тако су Аријанци притеснили Семитовце у западној Азији и нагнали их на сеобу чак у далеки Мисир.

Не „Тиглат-Пилесар“ I., но Тиглат-Фалазар I беше први од асирских победника у сирском приморју и не 1100., но 1130. пр. Хр.

Навуходорасор правилније но Навукодоносор.

У историјском прегледу изнео нам је г. Ловчевић развитак туранско-халдејске (вавилонске) вере, а асирску оставио само са божанством Асуром. Заборавио је поменути утицај халдејске вере и по паду државе, чак до XVIII века.

Најстарији споменици халдејски једнаке су старине са најстаријим мисирским пирамидама. И то је заборавио објаснити г. Ловчевић.

О Феничанима није нам казао, од куда су дошли у сирско приморје. Политичка историја Феникије могла би бити опширнија. Нема помена о њихним догађајима до Санхериба.

Да се не би г. Ловчевић чудило, што писмени Феничани не оставише писаних споменика, помињем: да су њихну цивилизацију уништили Грци.

Јеврејска је повесница сувише традиционална. Догађаји јеврејске историје по предању губе значај аутентичности поређених пасајима старијег халдејског предања. Кад се могла на критичној основи изводити историја Халдеје без обзира на васпитну теогонију и космогонију, и јеврејској повесници требало је одредити стварније аргументе. Као наука историја мора бити чиста од предрасуда.

У грчкој историји г. Ловчевић вели: „За Пелазге се још и данас не зна, јесу ли староседеоци Грчке или су то само њени становници пре доласка грчких племена, у која су се после претопили, или је најпосле то само најстарије име грчкога народа;“ и да се даље не зна којим су путем дошли у јужне земље Балканскога полуострва.“ Мислим да је неоправдана овде сумња. Под именом „Пелазги“ разумеју се у историјској науци сви стари историјски становници грчких земаља разнога порекла: илирског, трачког, семитовског, што створише ону величанствену културу, коју нам обелодањују откопавања у Аргосу, Тиринту, Орхомену, Итаци и т. д., пред којом дошљаци Грци стајаху изненађени и запрепашћени исто онако, као што су после толико столећа ђермански варвари посматрали римске споменике. Да је било видљиве разлике између Грка и Пелазга још у прво доба настањивања грчких племена, доказ нам је Омир, који их разликује као несродне елементе; историчари Иродот и Тукидид, који нам износе пред очи последње остатке Пелазга као особите оазе и у време политичкога напретка Грчке. Онако исто, као што се у пределима Грчке и данас ме-

шају потомци старих Пелазага – Арбанаса — и словенска племена са модерним Јелинима, којима чувају стоку и обрађују земљу, да се они могу одати на шпекулативне радње и поморску трговину, — тако су и у старо доба Илири и Трачани били привредни елементи, којима је у дугом току времена надмоћство јелинских племена одузело утицаје на политичку и личну слободу, докле најзад у маси Јелина не ишчезоше у грчким земљама; али се очуваше у северним Балканским крајевима, где их не могоше да сломије ни сила македонскога Александра, ни поплава римска, ни обнова римско-грчке владе на Боспору, ни политичка и културна моћ словенских народа, ни поплава турска.

Из овога опет не треба изводити, да су Пелазги, ма да им име значи старинци, најстарији становници грчких и Балканских земаља. Пре њих, као историјских становника, има трагова преисторијских људи, којима палеонтологија и историјска етнографија чине већ достојан помен.

Не пагаћа се ни о путу, којим су дошли Пелазги у Грчку. Они су се двојаким начином пре сељавали: са севера из Подунавља трако-илirsка племена арискога порекла, и са југа преко мора семитска племена, Феничани, малоазијска, па можда и мисирска племена. Ова узајмица народа у приморју одавна беше начин колонизаторскога освајања и са једне и са друге стране, како је кад била осетнија културна и политичка снага азијских или европских примораца. Исток је Грцима дао прве напредне колонисте, илirsка и грчка ратоборна племена створише војнички елемент у Палестини и мисирској Коренајци. Грчке колонисте на мало-азијској обали мало по мало претимаху колонизаторску привреду Фениције и мало-азијских напредних државица, док их сасвим не упропастише Александрови војници и римски легијони.

Оправдано је што г. Ловчевић каже да су Грци дошли са севера.

Прича о Аргонаутима не тиче се грчких витезова, како мисли г. Ловчевић, већ пелашких минијера, који прегоњени Беотима у Беотији, кренуше се са Јазоном на море. То је углед од успомена за варварске Грчке.

Илијада и Одисија такође нису грчкога порекла. Мислим да је требало да г. Ловчевић кратко изложи садржину и једне и друге епопеје, да би ученици лакше разумели његове напомене о тројанском рату.

Остале партије грчке историје тачне су, удешене по сигурним изворима.

Нека ми је дозвољено да на завршетку ове оцене поново констатујем: да поред свих ових мојих навода уџбеник г. Ловчевића заслужује сваку препоруку. Г. писац је уложио велики труд око поузданих извора, да својој књизи даде онај значај, какав она ваља да има као добар школски уџбеник. Што се поред све његове пажње јавила где непотпуност, где друкчије схватање, а где опет случајна погрешка или неупотреба материјала, то још никако није доказ да уџбеник није добар. Зар се једна оваква школска књига може написати без замерке? Историја г. Ловчевића има још и ту лепу особину, што су слике у тексту оживиле историјско причање; што је обрађена велика пажња културно-историјској страни наставе, више но у којој другој историји, и што је књига у лепом повезу, на корист и ђака и родитеља, јер је сачувана од лаког цепања. Мислим да ће се и Главни Просветни Савет са мном сложити, да се историја г. Ловчевића може усвојити као школски уџбеник овакав какав је све до новог наставног плана; а тада ће г. Ловчевић учинити измене и исправке у својој књизи и иначе.

Још ми је дужност да поменем: дуго се чекало на ову оцену, али у томе нисам крив само ја но и г. Ловчевић. Он је заборавио у својој књизи поменути изворе које је употребио, и мени је остало по прочитаној грађи премишљати и погађати аукторе, прикупљати их и брижљиво поредити са наводима г. Ловчевићевим и отуда пресуђивати о аутентичности употребљена материјала. Посао одиста досадан и тежак. Што се на неким местима разликују моји назови од извођења г. Ловчевићевих, биће на сваки начин разлика аутора. У том случају имам да изјавим: да сам своје исправке вршио по најновијим тековинама у историјској науци.

Враћајући под $\frac{1}{2}$ књигу г. Ловчевића, коју ми је дао на оцену Главни Просветни Савет, молим га да прими моју топлу захвалност на указаном одликовању.

3. маја 1895. год.

Београд.

Дим. С. Јовановић, с. р.
директор II б. гимназије.

Према реферату Савет је одлучио: да се „Општа Историја за више разреде средњих школа“ од г. Стев. Ловчевића може примити и за три године употребити као привремено школски уџбеник. Дело ће се откупити са 33% попушта од продајне цене, као што је и писац понудио.

Г. Дим. С. Јовановићу, као референту, одређена је награда од шездесет (60) динара.

IV.

На овом састанку узет је у претрес „Пројекат закона о гимнасијама“, на пошто је пројекат у целини прочитан, то је Савет, после подуже дебате, одлучио: да се овај „Пројекат закона о гимнасијама“ прими за основу дебате.

Даљи претрес остављен је за други састанак. С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 639-ти

20. маја 1895. год. у Београду.

Били су: *председник*, Свет. Н. Вуловић; *редовни чланови*: д-р Вој. Бакић, д-р Драг. Мијусковић, д-р Богд. Гавриловић, Стев. Ловчевић, Дим. Јосић и Стев. Давидовић; *ванредни чланови*: Ст. Т. Јакшић и Мијалко В. Ђирић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитани су и примљени записници 631., 632., 634., 636. и 637. састанка.

II.

Г. Свет. Н. Вуловић, ректор Вел. Школе, као повереник изабрат од стране Главнога Просветног Савета за прештампавање „Француско-српског речника“ од пок. Н. Петровића, повео је реч о начину прештампавања поменутог речника, и после подуже дебате о томе предмету Савет је одлучио: да се „Француско-српски речник“, од пок. Н. Петровића, прештампа за привремену потребу овакав какав је у толико примерака, колико ће бити доста за три године.

Коректуру да држи г. Б. Поповић, професор Вел. Школе, и да при прештампавању учини најнежније поправке. Речник ће бити Настасов. Све три досадашње свеске овога речника да се у новом издању споје у једну књигу, формата веће и шире осмине.

Г. Б. Поповићу, као коректору овога речника, одређена је награда по педесет (50) динара од сваког штампаног табака.

Поред овога Савет је мишљења: да се предложи г. Министру просвете и црквених послова као хитно, да би требало што пре приступити изradi једног бољег француског речника на модернијој основи.

Тај посао могао би се поверити г. Б. Поповићу, као најподеснијем лицу за тај посао.

III.

Саслушан је реферат г. Ст. Т. Јакшића, професора Вел. Школе, о прештампавању „Зоологије“ од г. Љуб. Миљковића, професора II београдске гимназије.

Према реферату Савет је одлучио: да се „Зоологија за I разред гимназије“ од г. Љуб. Миљковића, професора II београдске гимназије може прештампати са учињеним поправкама и употребити као привремени уџбеник за три године.

Писцу је одређена награда од хиљаду и пет стотина (1500) динара с тим, да за ту награду буде дужан и коректуре држати.

IV.

Саслушан је реферат г. Свет. Н. Вуловића, ректора Вел. Школе, о књизи: „Крај обала охридског језера“ од г. Бранислава Нушића, понуда фирме: „Јевта М. Павловић и Компанија“ из Београда.

Према реферату Савет је одлучио: да се ова књига може откупити за поклањање ученицима виших разреда средњих школа, ако већ не би било довољно књига за ту потребу.

V.

Прочитани су реферати г.г. Љуб. Стојановића, професора Вел. Школе, и Радована Кошутића, учитеља језика у Вел. Школи, о „Руској Читанци“ од г-ђе Н. Гаушчевићке, учитељице језика у београдској Вишој Женској Школи.

Реферат г. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету.

Друга Руска Читанка г-ђе Гдушчевићке позната ми је још кад је изишла. Она је врло zgodно продужење прве и може се с великом коришћу у школи употребити. И ја мислим, као и г. Кошутић, да би речник ваљало потпуније и марљивије изградити.

Враћајући њој послату ми књигу поново молим Просветни Савет, да ми због мојих многих послова не шаље више књиге на преглед, а за ово сад не тражим никакве награде.

17. априла 1895. год.

у Београду.

Љуб. Стојановић
професор

Реферат г. Кошутића гласи:

Главном Просветном Савету.

Разгледао сам *Руску Читанку* за више разреде средњих школа, коју ми је Просветни Савет упутно на оцену. Од досадашњих српских издања те врсте, збирка г-ђе Глушчевићке одликује се обилатим и одабраним садржајем. Одељак поезије, лепе радови од Пушкина, Ђермонтова, Крилова, Кољцова, Њекрасова и Надсона; а одељак прозни — одломци из Гогоља, Тургењева, Григоровича, Гончарова и Толстоја, из Пушкина и Ђермонтова, најзад из Гаршина и Корољенка. С те стране *Читанци* би се имало мало замерити, мало велим, јер су некоји одломци могли испасти пунији, т. ј. више заокружени, а место некојих превода могло је доћи изворно комађе.

На жалост, начин којим је то богато градиво употребљено за учење, не може издржати ни најблажу оцену. Ја мислим на Речник, ту слабу, веома слабу страну ове књиге. Из песама, н. пр. није у њему ових речи:

берегъ, ласкаты, дольний, рать, домовой, просыпъ, туча, преступленіе, узоръ, туманъ, мѣлъ, запоздаты, судить, сверкнуть, душно, пушка, знойный, кушъ, неправъ, коверъ, поль, кувшинъ, тѣнь, раскалить, добыча, пышный, казнь, долить, объятіе, замокъ, приобщиться, тоска, вода, хребетъ, мечта, кустъ, катиться, пуля, пылатъ, пахарь, промчатся, казаться, маніе, стѣна, строй, шибаться, прыгать, плѣнникъ, хворость, попасть куда нибудь, застытъ, томиться, волноваться, прятаться, мчаться, острогъ, почить, въюга, заметать, хилый, всходъ, крупица, уживаться, шелохнуться, сказанье, прискучить, кручиниться, парчевый, заколдовать, казна, слухой, удалство, жадный.

То је око осамдесет непротумачених речи, које ученик не може нигде наћи, јер ми немамо руско-српског речника. Да *мгла* значи *магла*, *волось* — *власи*, *вонь* — *воња*, *горбъ* — *грба*, *стремя* — *стремени*, то није требало бележити, то је свакоме Србину познато; ну мало ће ко знати шта је *мазанка*, *костеръ*, *отсрочка*, *наружностъ*, *контрфорсъ*, *карнизъ*, *ниша*¹⁾, *соръ*, *вѣсь*, *грань*, *хомутъ*, *кашка*, *зажиться*, *походить* на кого нибудь, и т. д. и т. д. Ако узмемо у обзир да све оне наведене речи долазе на 30 страна, т. ј. на четврти део текста, може се смело рећи да у књизи има око 400 непознатих речи, унесених у Речник.²⁾

¹⁾ Зашто је унесен у књигу Григоровићев опис саборне цркве у Севљу, кад нису из њега протумачени ти и други технички изрази?

²⁾ Некоје од њих, без сумње, долазе у првој читанци г-ђе Глушчевићке (*Руска Читанка* за I и II разред Више Женске Школе), ну то су само некоје; то је прво; а друго, ако је и те некоје ученик заборавио, као што се даје врло лако претпоставити, неће их моћи ни тамо наћи, јер речи у том првом делу нису унешене по азбучном реду, већ по параграфима.

Па и оно што је унесено, чудновато је уређено:

а) нигде није означен род речи; некоје пак забележене су у оном падежу, како долазе у тексту: *пуговицы*, *ветлы* и т. д.;

б) фразе нису додате уз речи. Шта значе, н. пр. ови изрази: *хотъ шаромъ покати*; *нестись на веѣхъ парусахъ*; *раздуться горою*; *возиться у ногъ*; *идти бичевой*; *чтобъ ему было пусто!* и т. д.;

в) руска мера протумачена је руском мером: „*вершокъ* — 16-ти део аршина (руског)“, „*четверть* — четврти део руског аршина“, „*сажень* — хват“. Тако је исто и с новцем;

г) многим речима забележено је рђаво или нетачно значење. Ја ћу навести неке: *башня* је *кула*, а *бастіонъ* треба боље протумачити; *ветлы* нису „знакови пута кроз намет“, већ *врбе*; „*вежба* у скакању на коњу“, рђаво је тумачење за реч *джигитовка* (не треба заборавити додати уз њу још и реч *джигитъ*); кад се *жилетъ* протумачи речју *иреник*, онда ученик зна толико колико је и пре знао; *заикнуться* не значи извезати у говору; *закрома* су *окна у амбару*; реч *засѣвка* нема нагласак на претпоследњем, већ на трећем од краја (нагласак је погрешан и у тексту) и не значи „заграда око шанца“, већ оборено дрвеће, којим је напуњен простор пред шанцем или тврђавом, да се непријатељ не може лако приближити; *засѣвка* с нагласком на *к* значи нешто друго; *изяцный* је *елегант*; *слабый* је *слаб*, а *исхудалый* је *ослабео*; *качалка* није *љуљашка*, јер онда би изашло да су рањеног Карла XII. носили на љуљашци (!); *љуљашка* се зове *качель*, а *качелька* значи носила, која могу бити разне врсте; зар ми за *кириичникъ* немамо друге речи осем *керामीција?*; *куиоль* није *тороњ*; *мажровый* није *многострук*; реч *обитель* не значи у оној Њекрасовљевој песми *монастир*, већ *стан* уопште:

Родная земля!

Назови мнѣ такую *обитель*,

Я такого *угла* не видалъ,

Гдѣ бы сѣятель твой и хранитель,

Гдѣ бы рускій мужик не стоналъ?

пева Њекрасов. Кад би било онако, као што г-ђа Глушчевићка тумачи, излазило би да руски сељаци живе у манастиру; *овинъ* није „наткривено гувно“ (још један израз, који је тешко разумети), већ сушара за сушење снопа помоћу огња; *алотина* није *брана* већ *устава*; *паясничать* значи: лудити се, грубо се шалити, а не *мајмунисати*; *полѳгъ* значи *залог*, а *пѳлогъ* значи *завеса*; *простоволосая* није *неочешљана*, већ *неповезана*; значење речи *рада* треба ближе одредити; *растерянный* значи *збуњен*; *сугробъ* значи *смет*; у *Осади Севастопоља*

долази реч *туръ*; преведећи тај красни производ Толстојев, г. Ранковић, угледајући се зар на Немце, изоставио је читаве редове, кадгод се срео с том речју (Види *Дело*, св. за јан. 1892. год., стр. 103.); г-ђа Глушчевићка тумачи је „кош товарних кода“; међутим, *туръ* значи плетена, земљом набијена корпа, која служи као грудобран од куршума; и *стекло* је *стакло*, а шта је *хрустала*?; *на цыпочкажъ* је *на прстима*, а не „на врх прста“; и *железний*, значи *гвозден*, а шта је *чугуний*?; речи „шљепати“ нема у српском језику; *ядро* не значи *зрно*, већ *бомба*, *граната*.

С обзиром на све то, држим да се понуђена књига може откупити само ако је г-ђа Глушчевићка вољна израдити нов речник уз њу, сличан оном што се налази уз Руску Читанку професора Ажбота. То је узорит рад, на који се у свему треба угледати.

19. маја 1895. год.
у Београду.

Захваљан на поверењу
Радован Кошутић с. р.

Према рефератима Савет је одлучио: да се ова књига може откупити по поднесеној понуди с попустом $33\frac{1}{3}\%$ од продајне цене и употребити као привремени уџбеник за три године.

Г. Љуб. Стојановић изјавио је да не тражи за овај посао никакву награду, а г. Р. Кошутићу одређен је хонорар од четрдесет (40) динара.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. маја о. год., ПБр. 7314., којим су упућени Савету на оцену документи г. Тодора Филипеска, свршеног хемичара из Беча, који је молио за предавачко место у нашим средњим школама.

Савет је одлучио: да се умоли г. Стеван Давидовић, професор београдске реалке, да изволи ове документе прегледати и о томе Савету реферовати.

VII.

Продужен је претрес „Пројекта закона о гимназијама.“

Пошто су прочитана прва три члана поменутог „Пројекта“, Савет је, после подужега већања, одлучио:

- 1., да се овај пројекат скине сада са дневнога реда;
- 2., да нарочита комисија, у којој ће бити чланови Главнога Просветног Савета: д-р В. Бакић,

Стев. Ловчевић и Стеван Давидовић, до почетка нове школске године изради нов пројекат закона о уређењу средњих школа;

3., да иста комисија прегледа садашњи наставни план и програме предавања у средњим школама, и да у име Савета предложи г. Министру потребне измене у њима, које би важиле од почетка нове школске године па до онога времена, кад на основу новог закона ступе у живот стални наставни план и програми.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 640-ти

27. маја 1895. год. у Београду

Били су: *председник*, Свет. Н. Вуловић; *редовни чланови*: д-р Вој. Бакић, д-р В. Гавриловић, д-р Јов. Цвијић, Јевр. А. Илић, Дим. Јосић и Стев. Давидовић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник 639. састанка.

II.

Саслушан је реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г-ђице Станке Ђ. Глишићеве, учитељице београдске Више Женске Школе, која је молила да јој се време, проведено у привременој учитељској служби, уважи у време сталне учитељске службе.

Према реферату Савет је одлучио: да се г-ђици Станки Ђ. Глишићевој, учитељици београдске Више Женске Школе, време проведено у привременој учитељској служби, може уважити у време сталне учитељске службе.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 24. маја о. год., ПБр. 7662., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мите Живковића, директора пожаревачке гимназије, који је понудио на откуп своје дело: „Сарајево од постанка до данас“, које би се имало поклањати ученицима виших разреда основних школа.

Савет је одлучио: да се ово дело може употребити за поклањање ученицима IV, V и VI разреда основних школа, ну с тим, да га писац сам продаје.

IV.

Прочитан је реферат г. д-ра Јов. Туромана, професора Вел. Школе, о делима: „С. J. Caesaris

Commentarii de bello Gallico“ и „Напомене Цесаровим коментарима о галском рату“ израдио г. М. Живковић, који је молио да се ова његова дела могу употребљавати као школски уџбеници.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Према одлуци Главнога Просветног Савета од 13. априла т. год., СБр. 60., размотрио сам молбу г. Мите Живковића, директора пожаревачке гимназије, а тако исто и сва акта која се на њу односе. Решење на ову молбу треба по моме мишљењу да гласи ево овако:

1.) Да се обе књиге „С. Julii Caesaris Commentarii de bello Gallico, за штампу спремио М. Ж.“, и „Напомене Цесаровим коментарима о галском рату, израдио М. Ж.“ — сматрају као школски уџбеници.

2.) Да је хонорар, који је писцу одређен претписом г. Министра просвете од 25. јануара т. г., ПБр. 1295., по 55 динара од штампаног табака за обе књиге довољан.

3.) Овај хонорар је довољан све дотле, докле се год број штампаних егземплара (по 1000) не потроши.

4.) Књига „С. Jul. Caes. Commentarii de bello Gallico“, коју је за штампу спремио М. Живковић, кад се једном потроши, да престаје бити његова

својина; да се остаје при одлуци Главнога Просветног Савета од 1. октобра 1893. год., СБр. 40., тач. 4., која гласи: „да се текст не штампа овде, но да се поручи са стране, јер ће бити бољи и јевтинији.“ Овако се већ од неколико година на овамо практикује са Корнелијем Непотом, који се чита у 7. гимн. разреду. „С. Julii Commentarii de b. Gallico, Живковићем за штампу спрењени, имају штампарских погрешака, и стају 2-50 дин. комад, а та иста књига, добављена са стране, без и једне је погрешке, и стаје највише 1 динар.

Сва акта по овоме предмету враћају се у прилогу.

20. маја 1895. год.
у Београду.

Ј. Туроман.

Према овом реферату Савет је одлучио:

1., да се оба ова дела могу употребити као школски уџбеници све дотле докле буде трајало садашњег издања. Кад га нестане да се више не прештампава, јер исти текст набављен са стране стаје јевтиније;

2., писцу да се да хонорар по 55 динара од сваког штампаног табака, према одлуци г. Министра просвете и црквених послова од 25. јануара о. г., ПБр. 1295.

С овим је свршен овај састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ПСИХОЛОГИЈА НАРОДА и АНТРОПОЛОГИЈА

Превод с француског¹⁾

Једна нова наука данас се ствара, којој је предмет психологија народа. Али под владавином политичке зањатости појављује се усиљеност, прво у Немачкој, по том у Француској, да се студија народности побрка са студијом раса. Из тога је произашла нека врста историјског фатализма, који развиће једног народа уподобљава развићу какве животињске врсте и смера да социологију апсорбује антропологијом. Они, који тако преобраћају друштвене ратове у ратове раса, намењају да тим начином, у крилу рода човечјег, озаконе право јачега. Не би то само била „борба

за живот“ између белих и црних или жutih; извесни физиолози уобразили су ту борбу око живота и између плавих и црномањстих, између оних са дугом дубањом и оних са дубањом широким, између правих Аријанаца (Скандинаваца и Германаца) и Келто-Словена. То је нека нова врста пангерманизма. И сама боја косе постаје застава и знак за поклич: тешко црномањстима! Битке, које су бивале до данас, само је једна игра, чини се њима, према великој битци, која се спрема за идући век. „Клаће се милионима, вели један антрополог, за један или два степена више или мање у мери главе.“ Тако ће ти знаци, као негда „пиболет“ у Библији, *) сачињавати разликовање и распозна-

*) У Старом Завету описан је овај догађај, који је био услед зарађења европских племена. Страна, која је надвладала, окопи десетак хиљада надвлданих и пуштајући једног по једног, тражила је да сваки изговори горњу реч. Ко то није умео онако, како они говоре, био је одмах погубљен. Тако су сви заробљеници погубљени. Превод.

¹⁾ Revue des deux Mondes, 15 mars 1895. Par Alfred Fouillée de l' Académie des Sciences morales.

ваће народности Извесни социолози певају такође химне рату, као Гумпловић, Густав Ле Бон. Тако се распростире до у нашу (Француску) земљу немачка теорија, која под именом надмашности расе, хоће, да политичко и економско ривалство измени у крвну мржњу, која ће тако да учини ратове само још неизлечивим. У ствари, ратови нису више дуели између војника од заната, којима управљају политичари такође од заната, а из мотива више или мање апстрактних, удаљених, неличних: ратови су побуњивање читавих варода против других народа, у име неке тобожње мржње конституционалне и наследне. Политика је постала одјек, наизменично трагичан или комичан, ове теорије; јер је за политичаре сваки аргуменат добар. Има једно дванаестак година када оупуномоћници албански пођоше, да код европских кабинета уложе протест противу уступања Епира грчкој влади; њихов је меморандум редигиран под дошаптавањима Италије, која сматра Албанију за своје несаједињене провинције, и ту се могаše читати: „Да би се разумело, да Грци и Албанци не могу живети под једном управом, довољно ће бити да се испита структура њихових сасвим различних лубања. Грци су брахицефали* (*кратколики*), док Албанци су долихоцефали* (*дуголики*) и недостаје им готово сасвим потиљни израштај.“ Оваква политика, тако звана „научна“, заборавила је две тачке: прво, да су и сами Италијани, укупно узев, народ брахицефални; а друго, да су и Албанци, нек нам не приме за зло, то исто! Али за једног политичара две добре заблуде сачињавају једну истину.

Може ли тако и психологија побркати физичку и духовну конституцију које људске расе, са стеченим и прогресивним карактерима једне нације? Проблем вредан да се испита, у времену, кад изгледа да цивилизација узима себи као идеал једно ново варварство. Истражимо дакле, које су то антрополошке основице народносних карактера, а шта треба као легитимни део придати расама: ми ћемо разазнати можда још једном, да се историја човечанства не може да сведе на јестаственицу.

I

Свака наука, на путу формације, јесте као младост: охота, општра, лако се одушеви, и нагла је у својим закључцима. Антропологија, а каткад

* Ова два научна термина понављаће се кроз целу ову расправу. С тога ћемо их оставити овакве како их наука употребљава у свима облицима. За стручне читаоце они су разумљиви; а популарно речено значе оно, што је у заградџи додано.

Превод.

и сама социологија, дају пример за то. Ништа није равно дрскости тврђења, која се оснивају „тачно“ на податцима више неизвесним, али новим или ускоро проученим. Општи напредак човечанства — казао је један од догматичара „дарвинистичке“ антропологије, у осталом научењак веома одличан и покретач идеја — изискује истребљење гвођем и глађу, изискује угашење раса, чији је развитак спор, а нарав мирољубива: идућег века „последњи мекушци видеће обилато искорењивање народа.“ Неће више бити довољно само да се каже, како сила претходи праву, у смислу том да је сваком праву порекло у некој манифестацији силе; ваља ићи даље: „сила је ту; ми нисмо сигурни да ли постоји и право.“ Партијизам неких дарвиниста достиже до фанатизма, а кад је реч о његовој социјалној примени, достиже до дивљаштва. Можда би они добро учинили, да се међу собом сагласе пре но што прогнају са земље већину рода људског.

Непрестано нам се говори о расама, кад треба говорити о народима, док би требало просто говорити о типовима, то ће рећи о извесним комбинацијама карактера. Те су комбинације променљиве, а карактери истинске расе перманентни су. Заиста има један *тип* француски, тип енглески, немачки, али не и *раса* француска, енглеска или немачка. Хоће ли да се учини нека подела Европе по расама, „ја чикам ако се може поставити икад гранични биљеж“, рекао је изврсно исти антрополог, на кога смо мало час учинили ону алузију. Основне расе у ствари су готово исте у целој Европи, сем неких татарских елемената на истоку. Народи су, како рече Топинар, само производи историје. Нема данас више колена људског, које би се нашло у стању са свим примитивне једнородности првобитних заједница¹⁾.

Све што би се могло рећи то је, да мешавина раса или идентичних подраса, даје разне пропорције, и да та разноврсност типова није без утицаја на средњу конституцију или средњи тем-

¹⁾ Математичар Шејсон показао је, да у Француској, рачунајући по три генерације на један век, и ако није било укрштања крвно сродних, сваки од нас има у својим жилама крви најмање од 20 милиона савременика из године 1000. Ако ли се иде до времена Христовог, онда се надмашна цифра од 18 квинтилиона. А да би се изразила величина броја који одговара епоси интергласијалној (ледено доба), ваљало би цифрама покрити целу површину земљине кугле. Из ових немогућих бројева математички је изведена та консеквенција, да су сва та безбројна укрштања морала да наступе, пошто сви становници једног истог места, исте покрајине и исте нације неопходно имају заједничке претке. То је фактичко сродство међу суграђанима. Ово сродство превазилази и саме границе народности: Немци, Французи, Енглези имају мноштво заједничких идеала и припадају истоме стабу. Ама шта ћемо тада са политиком „раса“, којом парадиралу извесни антрополози или социолози?

пераменат сваког народа. Нису ли се и приврженици „борбе раса“ требали пренети у крило сваког народа, те да се потруде, да ту одеде и како треба оцене основне саставне делове његове.

Као и већина антрополога — поглавито Брока, Вирхов, Лањо, Заборовски, Хами, Топинар, Кољон, Верно, Каријер, Ховелак, Манувријер, де Лапуж, Ото-Амон Ливи, Бедос и т. д. — и ми сматрамо, да се може ухватити приближан рачун од најважнијих подраса, које улазе у састав сваке популације и одлучују тако антрополошки *тип*. Одмах напомињемо, да разликовање раса и подраса човечјих, треба много мање да се чини према боји коже, него према морфолошким карактерима, поглавито дубање и мозга. Боја је другостепени знак, који је постао са климом и који је и данас предодређен у самом заметку: клима топла и влажна за црне; хладна и влажна за плаве; сува жуте и црномањасте. Оно, што највише засеца то је: *дугуљаста или проширена форма лубање, њена запремина* (капацитет), *облик носа, јагодица, груди, висина струка* и т. д. Према тим карактерима, беле народности јесу мешавина два главна старија елемента, према којима извесни антрополози, са Линејем, хоће да ставе карактеристичне етикете.

Прво је *Homo Europaeus*, за кога је као чисто крвног стара „дијагноза“: лица бела, темперамента сангвиничног, мускулозан, власи дугих, плавих или риђих (црвених), очију јасно плавих, лаган, суптилан, изналазач. Крупан и моћан, има лице дуго, нос узан, прав и обло узвишен, врат дуг, тело и удове дугачке: „сав му је развитак у дужину.“ Да би допунили ове знакове, савремени научењаци додају му још меру главе од прилике 0.74.¹⁾ Овај број означава дубању релативно *дугу* или *долихоцефалну*. Потом долази *Homo Alpinus* по Линеју, који тачно има и физичке и психичке супротне карактере: лице мрко, власи мрке или кестенасте, очи црнпурасте, дубању *широку* и осредње дугу (*брахицефалну*), нос спљоштен, осредње широк, лице широко, струк средњи или мали; развитак му је поглавито у ширину. Народи пак жути имају, вели се, такође поглавито два елемента: 1° један нов тип: *Homo Asiaticus* (Лине), боје жуте, темперамента меланхоличног, крутих црних власи, очију црних, склон на поштовање, лукав и грабљив — тип нешто долихоцефалан, у погледу духовном врло интелигентан; 2° *Homo Alpinus*, већ имено-

¹⁾ Треба поставити врх широка шестара на чело, а други на поглак те имате *дужину* лубањину; поставити потом шестар на места ушна, тако се добије највећа ширина; поделите тада *ширину* са *дужином* па ћете добити меру главе (у количнику).

вани, брахицефалан. Овај је последњи имао знатан утицај у Азији, поглавито у Кини, куда је ушао као освајач, и где је, по веровању Лапужовом „укочно“ (заледно) тамошњу цивилизацију, домородца *Homo Asiaticus*.

У Европи даље постоји, поред *Homo Europaeus* и поред *Homo Alpinus*, још један тип, кога називљу *Homo Mediterraneus* или, по Борпју, *Homo Arabicus*. Етничка анализа, занста, открива у целој Европи *прво* неки стари основ, који представља остатке расе из времена мамутових и тадашњих јелена, као и из времена глачаног камења. То су црномањасте, главе дугуљасте, струка врло кратка, носа крива или преломљена. Називају је *раса средоземна*, пошто је она преоблађивала на острвима и обалама Средоземног Мора, по целој северној Африци, полуострву иберском, на обали лигуријској, у јужној Италији и у Сицилији. Ови су представници врло ретки у средњој Италији и јужној Француској. Тако названи „чист Семит“ одликује се од осталих Средоземаца или долихо-мрких „струком вишим, носом прекршеним и општом сухоћом облика.“ Већина Средоземаца у осталом је изукрштана са црним племенима са севера Африке.

Други етнички слој, који су нам антрополози у Европи показали, јесте раса широке дубање или брахицефална: *Homo Alpinus*, о ком говорисмо мало час. *То су оне исте популације, за које је Брока предложио да се зову Келто-Словени.* По Ефору, савременнику Александрову, Келти су обухватили Шпанију до Кадикса, Галију северно од Севена и слива Роне, знатан део Германије, горњу и средњу долину дунавску, повијајући се јужно од ретичких и карских Алпа до Адрије, и готово целом северном Италијом. А то је тачно ту, где се налазе још Келто-Словени: сведоџба из старине потврђује сведоџбу науке модерне. Претпоставља се (без доказа) да су Келто-Словени дошли из Азије крајем кватерне периоде; придаје им се чак каткад порекло више мање монголско, и зваху их тада неодођеним именом Туранци¹⁾. Висија азијска, тврди де Лапуж (који је после променио мишљење), показује читаве масе Савојарђана и Оверњанаца „задоцнелих у сеоби.“ Ови су брахицефали увели у Европу азијске животиње и биљке²⁾. *Но, долазили ма од куд, Келто-Словени сачињавају данас*

¹⁾ Један виртембершки антрополог, Холдер, хтео је тако окарактерисати претходнике Германа у Немачкој, округласте дубање.

²⁾ На што се примећује: 1° брахицефалија је најмање и мање распрострањена у Азији но у Европи; 2° брахицефали могли су доћи за епохе бронзане само кроз Сибирију и Русију, а баш тамо се налази мало долихоцефалних у тој епохи; или су дошли асирском страном, а то је ствар историјски немогућна.

већину европског насељена. Главни Алпи централне Европе и њихови огранци планине Оверњске, Вогеви и т. д. њима су готово искључно насељени, као што су у Француској Доњо-Бретонци, Оверњанци, Севењолци, Савојарђани, Вогежани, већина Швајцараца, Баварци, Румуни, Албанци. Њихов „неизмерни разлив“ простире се преко Русије и северне Азије, где су сачували и њихов рођени идиом „урало-алтајски“, као што су, у осталом, свуда усвојили језике индо-европске. Остаје **трећи слој**, који саставља расу плаву дугуљасте лубање, просто названу *аријанску*, и коју Лине називље боље: *Ното Еуропаеус*. Он се налази на северо-западу, где је на путу угашења, и нема је у осталој Европи „сем у стању спорадичном и у заплетеном укрштању.“ „Антрополози су предлагали многобројне примере етничке анализе: њихови су прегледи намењени да учине лако појмљивим разлику у слојају једног истог насељена, држећи се друштвеног слоја и времена, као да учине појмљивим и *сродност* разних антрополошких типова, са „извесним социјалним условима.“ То бива средством многобројних докумената тога рода, којима се покушало да се конструише нека „антропологија класа (друштвених)“, у осталом веома сумњива. Закон, који по неки — као поглавито де Лапуж и Амон — отуд изводе, тај је: да су свуда виши редови наших друштава богатији елементима дугуљасте лубање, — а класе ниже, елементима лубање широке. Друштвени слојеви тако воспостављени, баш тим намештањем њиховим, износе на видик разне слојеве историјске: овде завојеваче и госпоштину, тамо покорене, потчињене, ниже, како се тврди, и по интелегенцији и по енергији¹⁾. Узмимо, на пример, анализу де Лапужеву, којој је подвргао старо монпељерско друштво: ту видимо да су виши редови долихоцефални, према нижим редовима друштвеним. Сав грађански ред био је богат у елементима средоземским, то ће рећи црномањастим долихоцефалима. Ова се два феномена, како се тврди, налазе у свима сличним случајевима. Други један закон, уопште узет за основу, тај је: „*да од времена преисторијског, брахцефали стално потискују долихоцефале продирањем нижих слојева и апсорпцијом аристократије у демократију, у коју се она претвара.*“

Име *Аријанци* дато је некада плавим долихоцефалима, јер језици и обичаји тако званн „аријански“, изгледају, да се од исконн развијају код

¹⁾ Додајмо, да су освајачи, како је показао Колинџ, заузимади махом равнице и долине, а побеђени су се повлачили у брда и у крајње делове океанског приморја.

народа где преовлађује плава раса. Но тако бива, кад философ себи представи историјске неизвесности, а нарочито предисторијске. Пошто се тврдило, да су Аријанци дошли из Азије у Европу, данас се каже, да су отишли из Европе у Азију. После Вилзера, проналазача нове теорије, усилвају се да разагнају оно што Саломон називље „источна *fata morgana*“ — може бити да се на њено место стави каква „западна *fata morgana*.“ Сваки себи одређује пределе које воли, као колевку тако зване расе индоевропске. По једној најновијој хипотези од једног духовитог аутора, Пенка, Аријанци су продукат скандинавске климе. То су браћа средоземцима дугуљасте лубање, но без сумње измењена и побелела у северној влажној клими.¹⁾

Они, који се усхићују плавом европском расом, цветом човечанства, тврде, да је то она била, *која*

¹⁾ Пренесите се у кватерну епоху; северо-запад Европе сачињаваше тада један огроман масив, који обухваташе један део данашњих отворених мора, пола Северног Мора и једну зону на запад од Норвешке. Облаци паре ношене голанском струјом распростираху густу и благу поморску маглу по пределу скандинавском, која одлажаше и згушњаваше се на некој врсти северних Хималаја, потхрањујући леденике (ледчере). У овој клими, влажној и хладној — но благодарећи голанској струји ипак не тако хладној како би могло бити у присуству леда — стара раса дугуљасте лубање, названа раса Неандерталска, имала је, по де Лапужу, да претрпи промене лика и темперамента. Трајна влага ваздушна затворила је поре коже, успоравала је циркулацију сокова, умањавала је снагу система вазомоторног, отупила је осетљивост, док није наступила склоност едематичној спорости. На земљишту глибовитом и шумовитом, по магли, испод неба оитерењеног густим облацима, који прождираху зраке светлосне и хемидјске, једна раса првобитно више или мање сува и црномањаста, могла је прилагодити се у знатној мери едематичности. Видљив резултат било је опште мењање боје, која је прелазила у беду по кожи, плаву по коси, и бледу у очима. За несрећу, остаје веома сумњиво, да ли се у Скандинавији уопште и могло, како мисли де Лапуж, становати за време кватерне епохе? А по врх свега тога, у пркос клими, која убељује, Ескимн и Лапландци упорно и дан данас остају смеђи. Тако је та скандинавска идила спорна. *Све што се може рећи то је, да је бела раса дошла са севера*, и да је она, како Грци говораху, „*хиперборејска*“, бар у односу према Грчкој.

Призива се такође етиолошки разлог, који изгледа да успоставља северњачко порекло замишљених Аријанаца. Реч „*mer*“ (море) па и сама реч „*брод*“ (*navire*), на пример, идентичне су у свима аријанским језицима; први Аријанци, према том, треба да су живели у додиру и „*поверљивости*“ с морем. По томе, не би могло бити да су они дошли са високог планинског платоа и са северног краја Азије. Не мање, они не могу бити ни из предела мора Каспијског ни мора Црног. Име „*јегуље*“ и др. неких риба, идентични су у свих Аријанаца; а тих риба нема у рекама које утичу у поменуто море. Па и сама фауна и флора Скандинавије и приморске Немачке, укупно одговара флори и фауни из времена аријанског, то ће рећи, да су многа имена животиња и биљака остала идентична у разним аријанским језицима. При свем том, у свему овом ваља остати још у недоумици. Лингвисти имају доста имгинације; они су отишли дотле, да су реконструирали и језик „*прото-аријански*“, који је већим делом уображен. По врх свега, и докази основани на неидентичности које речи у каквој групи језика, данас су слаби, јер стари називи могли су ишчезнути. На пример, сви су Аријанци означавали леву руку еуфемизмима, који су од језика до језика постајали све различитији, а десну су називали изводницама (дериватима) од *das*, што значи: показати. Може ли се из тога закључити, пита Рајнах, да су Аријанци, пре разлага, имали само десну руку?

је произвела велики интелектуални покрет, који се некад приписивао Аријанцима азијским. На крајњем истоку, у епоси давно минулој, налазе Кинезе у додиру са бедом популацијом раста висока, која тада заузимах Сибирију¹⁾. У Индији, брамани чисте расе изгледа да се увршћују у исту фамилију долихо-белих. Има још у тој земљи племена ратничких, плавих, лубање дуге; њих има такође на Памиру. Палестину су заузимали бели Аморићани, кад су је освојили прави Семити, и бели основ као да је задуго трајао. Споменици у Египту, Калдеји, Асирији, често показују личности високог чина тога типа. „Тамаху“ у древном Египту беху бели. На сликама египатским представљени су Једини плави, висока раста и дуге главе²⁾. Овај херојски грчки тип, који долази после долихо-црномањастих Пелазга, средоземаца, указује на тип Гага, Германа, Скандинаваца. Омир говори непрестано о Ахејцима са дивним влаџима, а за њега то значи влаџи плаве, пошто нема таквог епитета дивљења за смеђе. Сви су ти велики јунаци плаве косе и очију, сем Хектора, који је био без сумње расе „средоземске“, и који би побеђен. У првој песми *Илијаде* Минерва узима Ахила за његове плаве влаџи; а у двадесет трећој, Ахил жртвује у својој поданости своје плаве влаџи сѣни Патрокловој. Менелај је плав. У *Одисеји*, Лилеагар, Аминтас плави су. Виргил придаје плаве влаџи Минерви, Аполону, Меркуру, Камерту, Турну, Камиду, Лавинији, па и самој феничанки Дидони, што није невероватно. Анакреонови љубавници и љубавнице, исто и Сафојини, Овидијеви, Католови, плави су. Плаве су још и готово све жене херојског доба. Исто то стоји и о боговима и богињама: Олимпи грчки личи, црту по црту, Олимпу скандинавском. Венус је плава. Једински бог по превасодству — онај, у коме је Грчка оличила свог генија интелектуалног, лепоту типа своје расе, бог светлости и бог уметности, врховни инспиратор оракула — Аполон, има влаџи и очи плаве, стас висок. Минерва, ово друго „Слово“ Јупитерово, женска оличеност грчке мудрости, у очима својим има сам азор и сву дубину мора. Нерејиде и нимфе плаве су. И, до у само царство адско, Радаманта је плава.

Рећи ће нам се, да су плави, будући рећи, више били у „моди“. Није ли и Христос представљен као плав, Дева као плава, да не убројавамо и све плаве анђеле? Не бојадисаху ли жене римске своје косе

¹⁾ Један јапански научњак, антрополог, тврди, да је виша класа у Јанану већим делом пореклом из Авадије, у суседству Калдеје. Ипак је она према елементу монголском у мањини — у Јанану.

²⁾ Данас је мера главе код Грка од 76—81.

плавим, да би имитирали Германкиње и Галкиње? — Без сумње, али једно важно место (у опису) грчког физиономисте, Пелемона, које је цитирао Саломон Рајнах, износи чисте Грке и из високих редова као „велике, праве, широких плећа, беле коже и плаве косе“). Морзели, у својим антрополошким лекцијама, вели, да је довољно проћи једну уметничку галерију у којој су слике почев од „ренесанса“, те да се види како је број плавих индивидуа, поглавито код жена, далеко надмашнији над црномањастим. То је утисак, који смо понели шта више и из Италије. Тврдило се, да је и римска аристократија, као и грчка, била плава; чешће и имена то назначују: Флавија, Фулвије, Ахенобарб, Сила и Тиберије, представљени су као плави. Стари Катон беше риђ (црвен). Виргил, пореклом Гал, беше плав. Тит-Ливије био је Кимбар. У средњем веку високе класе беху неоспорно, у Француској као и у другим земљама, расе гало-германске, то ће рећи долихо-плави. Келт је главе кратке, више мање црномањаст, раста средњег, и сачињаваше у Галији нижу масу насељења. Гали, названи чисти, главе су дугуљасте, дугих плавих влаџи, дугог белог тела, представљајући расу освајачку, исто, као доцније Франци. Диран де Грос вели, да су одличне породице, које постоје још у Француској у стању релативне чистоте, више мање плаве; на централном платоу, где су брахицефали у множини, њихови облици стоје у противности са осталим насељењем. Чак се тврдило да је и „бич божи“, који је јездио на челу турских и монголских хорда, према портретима, које дају историци, био плав, главе дуге, расе наше²⁾. У Русији, а поглавито у Пољској, маса народа јесу Келто-Словени, или Фини и Татари, главе кратке, струка средњег; али класа која управља, која произилази од скандинавских оснивача, Нормана и Германа, јесте велика и плава. У Немачкој и Енглеској стари слој келтијски претрпан је слојем германским и скандинавским. Готово све суверене породице европске, па и у самој Шпанији и Италији, показују и дан дањи аријански тип. У ове две последње земље пропорција плавих далеко је већа за аристократију, но за народ.

Довде теорија ова извесно је интересна, и није без вредности као историјска поставка: могла

¹⁾ Немци су запазили у Виргилију овај опис личности лика укупно германског и шта више и имена германског — *Herminius — Catillus Jolan — Ingentemque animis, ingentem corpore et armi — Dejicit Herminum, nodo cui vertice fulva — Caesaries nudique humeri.* — Зна се, како су Французи и Германи везивали у чвор своје дуге косе, које падаше назад.

²⁾ Ипак нам је Жорнаде представно Атилу, који је расе финске или урално-алтајске, да је носила плошта, очију малих и унахих у велику главу, а лица преплануло-тамна.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

би се и усвојити у очекивању док се противно не изнесе, као што се узима лек док се не оздрави. Али, нека је порекло Гала, Грка, Германа, Скандинаваца, европско или азијско, оно што је за *психологе* од важности, јесте: *да се одреди карактер, морална и интелектуална вредност три главне расе, чија се мешавина, у неравној количини, окончала стварањем разних народа европских.* За несрећу, ако је порекло ових раса већ хипотетично, њихова духовно-унутрашња конституција то је још више. Не остаје ништа, но да се чине нагађања, према историјској улози разних раса, која је историјска улога такође позната из нагађања. Чујмо међутим то, што се мисли да нас може у нашем мишљењу поткрепити.

II.

Укупно узев, вели се, раса средоземска и семитска врло је интелигентна; по свом моралном карактеру, као и по цртама морфолошким, она се „приближује“ оној, што се обично назива раса аријанска; међутим, она имађаше „мање надмашности.“ Зашто мање? то се не каже.

Што се тиче брахицефала келтских и словенских, они беху у духовном погледу мирни, радни, малим задовољни, интелигентни, разборити, не остављајући ништа случају, подражаоци, конзервативни, али без иницијативе. Привезани за земљу и родно место, бејаху скучених погледа, склони на једнообразност, духа рутинскога, који се одупире напретку. Пошто је њима било лако управљати, јер, шта више, вољаху да се осећају управљани, они бејаху вазда „рођени поданици“ Аријанаца и Семита.

Бела (плава) раса дугуљасте дубање, јесте љубимче антрополошких психолога: она има, веле они, живу осетљивост, неодољиву интелигенцију, удружену са активношћу и неукротљивом енергијом. Раса „бујна, љубећи једнакост и предузимљива“, амбициозна, ненасита, која има увек све веће потребе, радећи без престанка да их задовољи. Она уме боље да стече или освоји, но да сачува своја освојења. И ако што има, то је само зато да увек више и расипа. Њене интелектуалне и уметничке моћи уздижу се лако „до талента и до генија.“

Додајмо још, као што вели Ламброзо, Маро, Боно, Отолонги, да је сразмера плавих врло слаба међу кретевима и епилептичарима. Код Пијемонтеза, пропорција преступника међу црномањастима два пут је већа но међу плавим преступницима, ма да је тек трећина популације црномањаста. А ако уз плаве прибродимо и риђе (црвене), феномен

се још више истиче, у пркос пословици о „црвеној глави“. На против, у погледу похотљивих преступа, каже нам се, да плави имају превагу. При свој неодређености ове психологије раса држи се, да се може утврдити закључак: *да је класификација цивилизованих народа готово пропорционална количини долихоцефалних плавих елемената, који улазе у састав класа, којима они (долихоцефали, плави) управљају.*

Исти су антрополози повушали, да покажу, како и правни напредак и развитак религије иде упоредо са расом дугуљасте главе. Регион обичајнога права, у Француској, подударан је са пределом плавог насељења, чистога или мешовитог. А то је тамо, где је чист гадски, а то ће рећи плави елеменат, био интензиван још за време римскога освојења, и како се то одржало (истина погоршавајући се) до германске инвазије. На сличан начин, плава популација јесте протестантска; док келтска, ирска, француска, која је великим делом постала келтска, јужна немачка препуњена је Келтима; Италија је постала брахицефална, Шпанија са својим Келтиберима, Чешка и Пољска словенске су и — све су католичке.

Из свих тих поставака хоће се да се изведе ништа мање но један нов „појам о историји.“ Питање би, у будуће, зависило још једино од тога, да се премери односна вредност оба главна елемента цивилизованих народа — долихоцефала и брахицефала — и општа историја дошла би у забуну са вредношћу својих рођених саопштења. У Француској, на пример, плави елеменат, који је био веома многобројан за трајање галске епохе, одржао се, опадајући у аристократским породицама и у извесним масама насељења, али га је данас готово нестало услед нараштаја типа брахицефалног и дејством услова средине, у којој се живи, који су повољнији за расу дубање широке. Несвесна борба ове две расе објашњава, како вели де Лапуж, готово целу историју наше земље: револуција Француске јесте „главно и победно усилјавање популације — туранске.“ Но ми ћемо платити скупо њихову победу, према злом предсказању пророка, и нас чека мрачна будућност. У Енглеској је обратно: брахицефални елеменат готово је ишчекао. Срећна Енглеско! Војничка и економска хегемонија у Немачкој, у рукама је аријанске популације на северу, али је већина Немаца брахицефална: напредовање је тамо само „извештачено.“ Првенствени елеменат, то јест плави, тако је оделит од туранске масе, да ће опадање доћи „сигурно и рапидно“ када ће маса прождрети елиту.

Питање будућности зависи у суштини својој од друштвеног одабирања (селекције) и решење је назначено овим општим законом: „Од две расе у утакмици, нижа ће одагнати другу.“ Свуда, где се долихо-плати помешају са црномањастим, њихов број иде на мањак. Да се дође до другојачијег резултата требало би да буде „интернационално одабирање“ (селекција), која, бар у Европи, није могућна, са нашом двојубом тежњом ка владавини плутократије (где је власт у рукама богате класе) и социјализма. Механички опстанак једног социјалистичког друштва јесте то, што се највише допада европским Кинезима. Варварин, према антрополозима школе аристократске, није с оне стране света, он станује „и на првом спрату и на крову.“ Будућност човечанства не зависи од евентуалног тријумфа жутих народа над белим народима; она је у борби око места два типа „господског и сервилног.“ Могућно је, да ће Европа пасти у руке жутих, па чак и црних, било војничким завојевањем било емиграцијом из узрока економских, али дан, када ће се обзнанити овај други међусобни велики дуел, већ је закључен.

Таква је апотеоза Аријанаца из прошлости и њихово уништење у будућности, које нам описују неки антрополози. Ако би се они ограничили да Европљанима са севера придаду у историји улогу велике важности, то би се њихова теорија и могла до некле одржати: инвазије Аријанаца или тако нешто, већ су познате. Но они иду даље: они хоће да васпоставе преграде раса у једној истој земљи, међу истим редовима. Њихова је задња мисао, да плати човек дуге главе, *Homo Europaeus* по Линеју, није иста „врста“ нити је од истог порекла као други, поглавито као *H. Alpinus*: то нису више само бели, који би били страни црнцима, него ево постају несродни и са црномањастима. А то је, по нашем мишљењу, једна веома произвољна и врло невероватна претпоставка. Нема предела, ма како он мали био, где би једна од тих тобожњих „врста“ постојала без друге. Лубање дуге, широке и средње, налазе се на сваком ступњу великих разгрананања рода људског, која се називљу променљивим и мање научним именима, како ми називљемо расе беле, расе жуте и расе црне. По целој земљи они живе једни поред других. У Европи су се долихоцефали појавили први, у облику *средоземаца*. У другим деловима света о томе ће се говорити, у колико нису они (долихоцефали) подигнути до на ступањ новог реда, као и о типу брахицефалних Негара из Океаније, названих Негрито, и о типу брахицефалних Негара из Африке, битно окарактерисаним племеном Акас, и који сви

имају „физиономију типа веома стародревног.“ Како се може онда придавати толика вредност дугуљатости лубање, каква се наводи у свима великим расама човечјим и у свима пределима? Ту имамо просто два мало удаљена варијетета једног истог типа. Не, одговара се на то, пошто и после бескрајно много векова, није укрштањем могло да се произведе стапање тих типова. Напротив, стапање је чешће: давши мере глава од сваке врсте, јасно је, да на једном крају лествице имате „долихос“, на другоме „брахис“, а у среди посреднике, где су се оба карактера стопила. Исто тако имате и носева великих, малих, широкних, узаних, орловских и т. д.; имате очију час црних, час плавих, сурних и т. д.; по томе се више не може ни распознати разлика између првобитног и екстремних облика носева, или екстремних боја очију. Ту се имају само наследности фамилије у крилу исте врсте, а каткад пред нама је и сама игра случаја. Да би се објаснила универзална једновременост лубања дугих са лубањама широким, тврди се, да су прве, као активне и борачке, свуда повукле собом оне друге као пасивне и радне; једне су (дуге) генералштаб, друге су (широке) војници. Чиста хипотеза, којој историја није дала никакве потврде! Но останимо при том примеру; и онда излази ли из тога, да су генералштаб и војници, који су слични у свима тачкама, изузев у мери главе, боји косе или очију, две недељиве расе и шта више две недељиве врсте? „Диморфизам“ је објашњење и далеко природније: тога се треба држати све до противног доказа, а доказ жижи поклонике плавих. Ако је назив „Аријанци“ „псевдо-историјски“, називи *Homo Europaeus* и *Homo Alpinus* јесу псевдо-зоолошки; и ми се јако бојимо, да нису Лине и Борн у овоме подлегли манији претеране класификације.

Међутим са гледишта психологије, има ли разлика у дужини међу лубањама ту важност, која јој се хоће да прида? Разборити антрополози то поричу, на пример Манувријер. И ако облик дугуљаст има толико консеквенција за интелигенцију и вољу, како ће се онда то довести у склад: да су Црнци, већим делом, долихоцефали — ти исти Црнци, који се не приознају да су браћа? Не криви ли се још *Homo Alpinus*, келтски или словенски, да је „укочно“ (заледио) њихову цивилизацију? Одговара се, да су Црнци (Негри) неко „скретање“ од неког примитивног долихоцефалног типа; али они тада постају наша браћа, за пакост, али ипак наша браћа. Тврдило се такође (а други су казали противно) да је дете више

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

долихоцефално, а исто тако и жена; то, што би по теорији наших антрополога ишло у прилог, означавало би потчињеност, нижи степен; шта више казало се, да је долихоцефалија неких преступника повратак у примитивно дивљаштво; а како онда, да та иста долихоцефалија постане знак надмоћности код аристократских класа? А мајмуни? јесу ли они брахицефали? „Неколико степена више“ у мери главе прилично су мера непотпуна, површна. Бриселци имају у мери главе 77 до 78 и више су долихоцефали но Пруси са 79; нису ли они с тога надмашнији „за један степен“? Сардинци су врло долихоцефални са 72,8, Арабљани у Алгиру са 74, Корзиканци са 75,2, Баски шпански са 77,6. Ми не видимо, да им је дугуљатост главе била од велике користи. Сардинци су нарочито приметна сиротиња. Шведи репрезентирају најчистију расу скандинавску; и ма како да су паметни, не владају светом. *Разлике дужине и ширине лубањске, које се, као што смо видели, налазе у опсегу свију људских раса и у свима земљама, не могу бити пресудан разлог за надмашност и морални прогрес. У осталом, мера главе може варирати за десет степена и у истој раси: сама за себе, она је недовољан знак.*

Видите у детаљу психолошки опис разних тако званих раса. Наши антрополози с почетка су допуштали, да се средоземац и Семит тако приближују хиперборејцу (северњаку), да се само у нијансама разликују. Ако су херојски Омирови Грци били уопште плави, који се доказ има, да су далеко доцније, такође били плави и велики генији Грчке? Јесу ли били исто такви сви Софокли, Есхили, Еврипиди, Пиндари, Демостени, Сократи, Платони, Аристотели, Фидијаси? Што се тиче лубање, попросја великих људи сачувани од старине показују нам главе свих облика. Сократ, нарочито, јако је брахицефалан.

(Свршиће се)

НАСТАВНИ МЕТОД ВАСПИТНИХ ШКОЛА

Критички преглед с гледишта научне педагогије.

(Свршетак)

Посматрајући разне предмете у свету, ми наглазимо, да се они међу собом разликују и да ипак имају неких заједничких особина, да дакле поред општих црта имају и своје специјалне. Сад настаје радња мишљења и ми одвајамо опште црте код више предмета од специјалних и на тај начин стварамо себи појмове. Што више црта има један

појам, тим је он конкретнији, а што мање, тиме се све више удаљава од конкретне стварности, општији је и апстрактнији. Духовна радња, којом из конкретних представа очигледности постају опште представе или појмови, то је *апстракција*. Апстракција је могућна само на основу очигледности, јер без ове су појмови празни. Понеко мисли, да су појмови и без очигледности могући, ну то је само привидно. Следује ли наставник у свом раду оваквом схватању — а то у нас скоро по правилу не бива — онда ће ученици при учењу увек имати интереса а тиме ће им јачати и воља, јер је ово природни пут за добивање знања. Удаљује ли се пак наставник од овога, тим је све више неприродности у његовом раду, ученици немају никаквог интереса, већ све што раде, раде усиљено а тиме слаби воља те према томе не може ни бити говора о васпитању. Привремено се и могу постићи неки извесни резултати, али то је само тренутно а знање је сасвим непостојано. Ми у напред знамо, да ће нам многи — а који мање познају наше школске прилике — пребацити, да ми претерујемо. Ну, нас то неће ни најмање збунити, јер поред јасних факата као доказ коректности нашег уверења и суђења служи нам и та околност: да је пре кратког времена и сам бивши министар просвете, Андра Николић, расписао стечај за најбољу расправу: „како да се осигура од заборава знање, које дају наше основне школе?“. Овим је са највишег места потврђено, што и ми овде тврдимо. Да смо имали права, да то питање расправљамо онда, као и времена зато, ми бисмо били одговорили на то питање овим редовима о наставном методу.

Ми тврдимо овим, да је грдна бесмислица, када се ученицима пружају готови појмови и већ систематисано знање, кад се зна, да је то сасвим неприродан пут и да од тога не може бити стварне добити, јер „систем има само за оног вредности, који га је створио својим трудом и у коме је постојао“, рекао је немачки педагог.

Сад је јасно како су погрешни путови, којима се код нас иде у предавањима појединих наставних предмета, где се прво утврђују извесне дефиниције, правила и закони, па тек онда се надовезују по неколико примера, који треба да објасне оно прво. Међутим се не води рачуна о оној мудрој изреци, „да ничег није у разуму, што није било претходно у чулима.“

„Прва знања нису општи ставови и апстрактни појмови, већ поједини чулни утисци“, рекао је Џон Лок.

„Ово је пут, којим је морао поћи први човек, који је стекао појмове. Удбеници, упутства и табле не израстоше на дрвећу. Дате су биле само конкретне ствари и појаве. Појам и правило беху дело његовог духа. Пут, којим је он томе приспео, опредељен је природом његовог духа. То је дакле супрот логичком или систематском путу, психолошки пут“, вели Вигет.

Ово је у кратко психолошки основ наставног метода, који ћемо сад даље да и у главнијим његовим појединостима изложимо, и да покажемо како треба да тече правилно учење при настави у школама.

Научна Педагогика разликује четири ступња при процесу учења, који се морају што конзеквентније извести, ако хоћемо да нам наставни метод буде што правилнији, а то су: *анализа, синтеза, асоцијација и систем*. Анализа и синтеза, то су ступњи, који се разликују код аперцепције, а асоцијација и систем ступњи код апстракције. По себи се разуме да пре свега овог долази у вид циљ о којем смо претходно већ говорили у кратко.

1. Анализа.

Онако исто као што је код истицања циља боље и правилније, ако истакнути циљ има заједничког са представама, које се већ налазе у свести ученика, тако је и овде, када се ново веже за старе представе. Отуда је потребно, да наставник пре сваког предавања о неком новом предмету предузме анализу ранијих представа, које ученик већ има о томе предмету. Апсолутно ново не може нас интересовати, а према томе никакав наставни материјал који ученици треба да науче, не сме бити апсолутно нов. На ово је читалац могао већ и раније доћи када је била реч о истицању циља, где је речено, да циљ мора стајати у вези са искуством ученика. Старије представе, које стоје у вези са новим материјалом, често су нејасне, непотпуне и погрешне, а често су непостојане и неутврђене. Зато се наставници и морају потрудити, да им ове постану јасније, да их допуне, исправе и утврде да буду сталне. Ово ће пак учинити, да се из свести ученика отклоне све стране мисли и осећања, која са новим не стоје ни у каквом односу. Тиме ће се у исто време осигурати бржи и сигурнији ток мисли и интересовање ће бити далеко јаче, без чега настава не може напредовати нити показати боље и трајније резултате. Без овога ће поред свих упутстава, по себи се разуме, бити осујећено и конзеквентније извођење наставних програма, па ма како строго наређивали сви могући

расписи и наређења од стране министарства. Ну, у овоме може често и ревност наставник скренути са правога пута, ако би помислио, да је за анализу довољно ставити неколико питања и одмах после њих прећи на нов материјал, што најчешће и бива. Да пак то не би било, потребно је претходно, да се озбиљно размисли, какве аперципујуће представе и од куда могу имати ученици за један или други нов предмет. И збиља, овде је наставницима остављено велико поље за рад и испитивање, а сваки ће морати признати, да ту има доста посла, само ако се хоће савесно да ради.

Да пак анализа буде што потпунија, треба да узме облик разговора, јер тек у разговору казују ученици верно своје мисли, што иначе није случај, ако само одговарају на питања. Ну, ипак нека се не изопачи анализа у бесмислицу, како умесно вели Ђ. Анђелковић у „Раду“, која ће малтретирати разум ученика, што чешће бива код неспремних и невештих наставника, који ученике питају и о оном, што никаква смисла нема.

Умесно је да напоменемо на овоме месту, да је тешко радити у школи где је број ученика сувише велики, те се и поред најбоље воље наставникове услед тога не могу да испитају и оцене њихове мисли и да се добије веран преглед аперципујућих представа. А исто тако сад је јасно, како је незгодно по наставу, где су ученици по годинама неједнаки или су још и из различитих места, нарочито ако су заједно у једној школи ученици из вароши и села. Да се пак ово што боље потврди и фактима, дошло се на мисао, да се оснује „психолошка статистика“, и да се, подвргнувши дечје мишљење анализи, покаже поред споменутих тешкоћа и вредност ове анализе, која се тражи у почетку наставе о сваком поједином предмету.

Ланге је поставио четрнаест питања, на која су дали одговор 500 ученика из вароши и 300 ученика из 21 сеоске школе и, резултат је био врло неповољан. Показало се, да ни четвртина од свих ученика нису видели залазак сунца; само половина видели су бару и пењали се на брдо, и т. д. Поредило се и посматрало у каквом односу стоје ученице према ученицима и нашло се, да ученице при ступању у школу имају на расположењу уопште мањи број представа него ли ученици: да су уопште мање виделе и чуле, мање на пољу посматраде него ли ученици.

Настаје питање: како да се помогне наставник код ових тешкоћа, које му стоје на путу? Одговор је кратак, да не може бити никаквог околишења, већ да се морају створити аперципујуће представе где год их нема, и тек онда ићи даље у

настави. А средства за то јесу: *посматрања, екскурзије и путовања*, која се предузимају у горњем циљу а за све наставне предмете код којих је ово потребно. Да посао при овоме не би био узалудан и да ученици не би бескорисно лутали од једног предмета до другог, треба да их чува истакнути циљ посматрања, екскурзије или путовања. Наставник се при овоме не сме далеко упуштати у испитивање и проучавање, он треба да остави потпуну слободу ученицима, скрећући им пажњу с времена на време на појединости, које би они предвидели или их олако разгледали а међутим су од веће важности.

Када ученици знају, зашто се нешто посматра и уноси у њихову свест, онда је посматрање темељније а представе, које се добивају, јасније, многобројније и дуготрајније. Када се пак цео тај аналитички материјал уреди, онда се аперципујућа духовна снага „конзумира“. Анализа је завршена и онда тек почиње права аперцепција, која има да обради нов наставни материјал, јер анализа је била само увод за то. Кад неки говорник отпочиње свој говор или своје предавање пред неким јавним скупом, он обично, па ако хоћете и по правилу, узима за полазну тачку неку познату ствар свима његовим слушаоцима, и тек онда прелази од ње на предмет, који хоће да им изнесе као нов.

Овако стоји и са анализом као првим ступњем при учењу.

2. Синтеза.

Овде се може, пре ступања новог, аналитички материјал репродуцирати а затим и цео поновити, да би се тиме што више истакао у свести а тиме олакшало и примање новог наставног материјала. У исто време да се на основу циља и аперципујућих представа што више изазове интересовање код ученика. Какав ће облик узети синтеза зависи од природе наставног материјала, јер пружати ученицима ново из веронауке, друштвених и природних наука и вештина, нема сумње, не може бити по једном калупу. Ну, ипак зато, било да се ново прича, чита или црта и пише, ученици не смеју бити пасивни а само наставници активни. Ученици морају уопште више радити него ли наставници, па ма се шта радило. Па и тамо где изгледа да ученици морају бити пасивни, као када се мора да прича, ученици ипак морају бити сасвим активни. Наставник прича неку причу или неки историјски догађај зато, што тако мора бити, јер можда нема другог начина, да они сами дођу до новог, особито у првом разреду основне школе, кад још не

знају ни читати. Ипак зато ученици морају сами обрадити садржину причаног и створити себи представе. Они морају осећати као да су испричани догађај сами доживели и посматрали га. Отуда и не може бити речи о некој догматичкој настави нити о догматичком методу, јер то је крајња бесмислица за сваког оног, који хоће да очува у важности свој метод.

Код синтезе, при учењу новог, мора се pazити, да се ученици не оптерете, да им се не пружа много ни брзо, јер ће услед тога очигледност бити непотпуна а представе ће остати тамне, које ће бити врло рђав темељ за добивање појмова. У осталом психошко испитивање тврди, да човек не може у један пут па још и више разних ствари схватити и створити себи јасне представе, и то услед ограничености и ускости човечје свести. Квинтилијан овде врло лепо и правилно вели: „сипаш ли брзо воду у суд са уским грдићем, то ће мало у њ пролазити, а сипаш ли полако и помало, суд ће се брзо напунити.“ Ово се потпуно може применити и код синтезе. Отуда је потребно да се нов материјал подели, према закону „о сукцесивној јасности“, у извесне одсеке и да се постепено прелази од једног одсека на други, пошто се сваки и по двапут понови, ако је ново много тешко, само да се боље и више олакша добивање јасних представа.

Сваки одсек треба да се на разне начине понови а на крају; када је ново исцрпено, долази *тотално схватање* целокупног новог материјала. За тотално схватање узимају се поједини ученици, који без икаквог упадања наставника, како то може најчешће да буде, понове све што су и како схватили. Нађе ли се, да је од материјала много изостало непоновљено, онда се узимају у помоћ други ученици да допуне а погрешно схваћено исправе. Ну, буду ли и остали ученици показали исте недостатке, онда је то доказ, да је се ишло сувише брзо. Зато нека наставник сам исправи и допуну, а после саме наставе нека размисли и потражи узроке ономе, па да бар у будуће може избећи своје мане у томе погледу.

Главно је, што се код синтезе мора тражити да се постигне: да код свих ученика целокупни нови наставни материјал у свима својим појединостима продре у свест и то по извесном реду. Да ли се то постигло, видеће се према томе, да ли се сви ученици или само поједини јављају да понове материјал и колико их се и који (бољи или слабији ученици) нуди да учини потребне коректуре после тоталног схватања. Ако се овде осети ма и најмањи недостатак, а то наставник треба и

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

мора да опази, онда значи, да синтеза није правилно изведена. И од ње, као и од анализе, често могу невешти и неподобни наставници направити бесмислицу, кад се на пр. представљају сликама домаће животиње и уопште сви предмети, који се сами могу посматрати. Уџбеници наши за основне школе казују најбоље како писци истих схватају очигледност, а нарочито где се тиче овог другог ступња њеног.

Од рђаве синтезе не сме се поћи даље, јер што даље све ће бити горе. Кад ученици нису стекли јасне представе, од куда ће моћи на основу тамних представа стећи доцније чисте појмове. Свако надање, ако би га било, да ће се то доцније моћи исправити и циљ постићи, јесте самообмана. Колика би то била наивност, кад би неки помислио, да ће имати добру кућу па и ако је положен рђав темељ, и ко би веровао, да ће се моћи исправити темељ кад се почну дизати рогови и намештати кров?!...

„Нека ученици у место другима да верују и сами посматрају. Држи се само ствари, да не би речи сматрао као ствари, док оне имају само конвенционалну вредност“, рекао је Бакон.

Ово су били најважнији моменти код синтезе, који уопште важе за све наставне предмете. Ну, код предмета, који су непосредно управљени на образовање карактера, као код науке хришћанске, историје и читања класичне литературе, домаће и стране, долази још један одвојен моменат. Ученици се овде морају удупети у поједине односе и прилике из ових предмета и *подвргнути их етичком суђењу*, како би тиме стекли и извесне етичке представе, које су неопходне за образовање моралних појмова. Код вештина пак биће више потребно самог рада а говора мање, у опште само онолико, колико је најужније.

Нагласивши напред, да нов наставни материјал мора ући у свест ученика у извесном реду, тиме смо и нехотично признали и усвојили Цилеров захтев, да се у току наставе „при прелажењу на друго и друго ново мора увек наслањати једна методичка јединица на другу.“ Настава тада није голо пружање појединих бележака. Овим синтеза поред осталог служи и анализи, пошто ученици не добивају аналитички материјал само из посматрања околине у којој живе и друштва у коме се крећу, већ и из ранијег учења свог у настави.

Овим је завршена очигледност, која полаже темељ за даље образовање појмова обрађивањем нових представа, што сад треба да настане, ако

се неће да очигледност остане слепа, по речима Кантовим.

Настаје дакле друга психолошка радња, апстракција, код које смо, као и код аперцепције, разликовали два ступња.

3. Асоцијација.

Има људи, који мисле да аперцепција припада детињском добу и да апстракција уопште наступа тек у зрелије доба, када се човек већ развије како физички тако и умно. Ти људи наводе, да је образовање логичких појмова у детињском добу и немогућно, када апстракције и нема, но само аперцепције. На основу тога они поричу и оправданост оваквог метода какав ми заступамо и како смо га у овом нашем прегледу били покушали да изложимо.

Наш одговор на овакве приговоре и мишљења врло је кратак и лак. Пре свега погрешно је схватање, да је аперцепција духовни процес само у детињском добу, јер она прати човека кроз цео живот, као што је се то могло закључити и из нашег ранијег излагања. Да пак може бити апстракције и у детињском и младињском добу, и/о томе не може бити сумње према до сада реченом, а овде ћемо то још допустити. Нама би било непојмљиво, како се има разумети развиће у зрелије доба, на основу кога долази задобивање и образовање логичких појмова, ако би се признало да у томе добу не може бити и аперцепције. Једно ћемо само при овоме признати овде: истина је, да се прави логички појмови не могу сувише рано стећи, јер их често човек не стекне у многоме ни целог свог живота. Али је и то истина, што треба опет да се нама призна, да наставни метод, какав ми захтевамо, тражи а и допушта, да ученици све више духовно расту и сазревају, па макар се увек и не дошло до правих логичких појмова. Опет је и ово боље и правилније, него кад се узме уџбеник па се терају ученици да на памет уче готове појмове, јер овим је још мања могућност да се дође до појмова, који ће значити праву добит у духовном развићу.

Ми с тога без икаквих обзира на овакве приговоре прелазимо на даље излагање другог дела у наставном методу, како је то утврдила научна Педагогика.

Анализа и синтеза били су претходни рад за асоцијацију као први ступањ апстракције. Анализа је спремила и приуговорила земљиште за схватање и усвајање новог, што је дала синтеза. Ну ми нећемо да останемо при томе, да ученици само

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

приме и схвате нов материјал. Ми хоћемо да се на основу овога добије нешто опште од апсолутне вредности, хоћемо да код ученика створимо појмове, који у пуном смислу чине напредак. „Durch Anschauungen werden uns Gegenstände gegeben, durch Begriffe werden sie gedacht. Hieraus ergibt sich, dass keines der beiden Vermögen für sich zur Gewinnung von Erkenntnissen ausreicht“, рекао је Кант.

Код асоцијације настаје одвајање општег од посебног, апстрактног од конкретног појма од и из представа добивених на основу конкретног материјала синтезе. На овоме ступњу нов материјал не сме ни у ком случају наступити, и ако би могло тако што изгледати, пошто се стечене представе на разне начине међу собом удружују и једна с другом везују.

Какав је уопште духовни ниво код ученика, неће бити реткост, да се извесне представе на један исти начин под један појам схвате, често саввим погрешно. Ну, сад треба на овом ступњу да дође *шорфење* разних представа, и као последица тога биће, да се заједничко код разних представа издвоји од посебног и тако постану појмови. Неће бити од штете што ће се највише и најчешће са општим удружити и понеке посебне црте те и не доћи до потпуних логичких појмова, већ само до *психолошких*, јер то ипак значи напредак. А да ће из психолошких појмова у току времена моћи постати и логички, о томе не може бити сумње, тим пре што се овим следује природним законима психичког развића. Услед тога ми се уопште у основним школама и у нижим разредима средњих школа задовољавамо, да ученици стеку психолошке појмове, јер су они, највећим делом, највише психичке форме, које се у овом њиховом добу и могу постићи.

Ми дакле код асоцијације тражимо, да се уопште вазда код сваког наставног предмета поступа логички. При овоме је наш идеал, да се постигну и логички појмови, који представљају наш циљ. Ну, што се тај циљ неће моћи увек постићи не може бити доказ да наш метод и наши захтеви нису оправдани. Главно је да ученици према нашим захтевима полазе од осећаја и представа и иду ка појмовима. Ако би се оставило, да они сами дођу до појмова, морало би проћи много више времена, јер би им требало много више да искусе, па да сами до појмова дођу без ичије помоћи и упутства. Ми дакле и скраћујемо у извесној мери овај психички процес развића, имајући при том вазда на уму његове законе. А у овоме може нам се само одобрити а никако осуђивати нас и наш наставни метод.

4. Система.

Када се код асоцијације у довољној мери уочи и издвоји апстрактно од конкретног, онда долази као нов задатак, да се добивено доведе у везу са ранијим, и да се тиме образује извесни систем. Код асоцијације се имало да одвоји апстрактно од конкретног, а овде има да се апстрактно систематиче. Ако су се код синтезе довољно посматрали разни објекти у свима њиховим особинама, онда се морало опазити, да многи од њих имају извесне знаке једнаке, који важе за све те објекте, па ма их било више или мање. Код асоцијације било је издвајање заједничких знакова од посебних, и услед овога представе, које су се нашле као заједничке, постале су јасније и слажу се у једну општу представу, која тиме постаје много јача. Ако је ово почетак у неком наставном предмету, у коме су ученици стекли извесне опште представе, онда се све даље што се учи доводи у везу са овим ранијим. На овај начин утврђују се правила, закони и појмови а тиме се, доводећи појмове у систем, стварају и извесне научне дисциплине из појединих наставних предмета, које дотле за ученике нису ни постојале.

Као други посао код овог ступња јесте: да се наставници побрину да правила, закони и појмови добију и zgodне облике, који неће бити противни духу самог језика, од прилике онако како се то налази у бољим школским уџбеницима и да се онда у току наставе прибележавају у нарочито зато удешене свеске, где је ово потребно.

Сад нам тек може бити јасно, како стоји са уџбеницима, којима су прецуне наше основне школе. Сад нам може бити јасно и како је бедан био тријумф са којим су заступници уџбеника за основне школе однеди победу на једној учитељској скупштини код нас. Не мање јасно нам је и како стоји са учењем код куће, да би наставници олакшали себи рад у школи. Таквим наставницима, лепо вели Хербарт, у толико више постане рад брзо много горчији.

Како бедно мора бити у души ученика, које силом гоне, да схвате извесна правила и законе, голе речи без појмова?! Па ипак зато ми имамо ваздан људи, који хвале наше данашње „нове школе“ и с подсмехом говоре о старим школама и дидактичарима, благодарећи Богу, што се то већ једном и код нас преживело.

Ну, ми ћемо да будемо скромнији, ми поред свих психолошких доказа, који говоре у прилог нашег метода, признајемо, да чисти логички пој-

мови у свему, поред свега нашег труда, остају само идеал, коме се — како је рекао Цицер — можемо приближавати. Ипак зато, и ако ми, на основу нашег наставног метода, не можемо постићи праве логичке појмове, апстракција је могућна и не треба да буде при учењу, у колико се представе, које обележавају заједничке црте, одвајају и међу собом удружују од представа, које обележавају посебне црте. Ми зато и смемо слободно рећи: „напретка у настави по уџбеницима не може бити ни на који начин, нити по катихизису, граматички, историјским табелама, нити по ма каквом уџбенику из историје, географије или природних наука. Уџбеници морају постати на ступњу система и то на основу духовног рада самих ученика.“ (Цицер)

5. Примена.

Када се постигну резултати на ступњу система, како смо то изложили, онда је завршен и психички процес учења. Ну, ипак зато настаје питање: да ли је тиме настава све учинила што се од ње тражи? И нема сумње одговор на то мора бити: да бар васпитна настава сем тога има још нешто да уради. Ово не сме никог изненадити, јер ми смо раније казали, да није знање само оно по чему се цени вредност човека. Па кад је тако, онда се не можемо ни задовољити само тиме, да ученици стекну извесне појмове, било психолошке или логичке и да тиме задобију извесни ступањ умног образовања. „Човека не треба ценити по ономе што зна, већ по ономе што разуме.“ Ученик треба да научи и применити своје знање у животу у практичном раду, јер без тога је знање мртав капитал без приплода. Отуда научна Педагогика осим изложена четири ступња у процесу учења узима још и пети ступањ „примене“, којој је циљ да се стечено знање уме у животу и применити. Ово је потребно ради практичне примене, где се тек правилно развија и воља а тиме и морални карактер.

На ступњу примене ученици се вежбају у задобивеном знању и то на разне начине, а не само онако, како су до њега дошли. Овде се иде не само од конкретног ка апстрактном, већ и од апстрактног ка конкретном, и то у свима појединостима. Овим знање постаје далеко сигурније. Овде се врло zgodно могу употребити као помоћна средства и нарочито удешене практичне књижице из појединих наука.

Кад су ученици схватили поједине појмове, правила и законе, они треба да их умеју после на разне начине довести у везу, да образују и

нове редове. Овим ће се стећи и извесна лакоћа и окретност да их доцније примене у свом практичном животу. Без овога знање нема вредности, а настава која и ово последње не да, није васпитна настава. Осим овога, овим се потпуно и правилно остварују и захтеви државне Педагогике и свих оних, који траже да школа служи животу — а то и ми хоћемо — и да ученицима даје практична знања, која ће им доцније у животу требати. Ми дакле полазимо са идеалног гледишта и тражимо да школе образују моралне карактере, искључујући сваки еудемонизам; тражимо да ученици стекну извесно знање, које ће им у животу у њиховом практичном раду бити средство за онај главни циљ, јер карактер се огледа и цени само у раду. Полазећи дакле са другог, далеко узвишенијег гледишта, ми смо се сусрели са захтевима државне Педагогике и тиме показали како треба разумети наше речи — да и ми знање не подцењујемо. Само ово па је довољан доказ, да наши захтеви нису голе апстракције, које се не могу остварити, како се то обично замера научној Педагогици, и да се на овај начин не осврће на прозу живота, која не допушта да се много идеализује. Напротив, кад бисмо хтели да се удалимо од наше главне ствари, могли бисмо брзо и лако доказати, да баш наши противници услед свог једностраног и уског схватања уопште неће да служе животу, који у осталом осим прозе има и пуно појезије, само ако човек нема пред очима једино животињски нагон и животињске потребе.

Ну, да се вратимо на наш предмет.

Када су ученици постали сигурни у своје знање, када су стекли извесну лакоћу и окретност, они ће тежити да своје знање примене и на нове предмете, који нису раније обрађивани. Ово ће и бити најбољи доказ, да су код ученика створени интереси. А где су интереси, ту једино и може бити развијања и јачања воље и моралног карактера, као што смо то раније нагостили. Ученик је стекао извесно знање из природних наука, а при томе правилним наставним методом створени су му и интереси за природу, и он је и даље испитује и проучава, долази до нових појмова, које са ранијим доводи у везу. Његов умни хоризонт све више се проширује и то правилно и систематски. Извесне догађаје у друштву и даљем изучавању Историје он подвргава етичком суђењу, ствара себи и даље етичке појмове и утврђује правила и законе, који ће га руководити у његовом раду у животу. Овако ради ученик уопште код сваког новог предмета, па ма из које области наука, само ако се у настави радило правилно.

Нека се ради према овде изложеном, па ће сваки видети, како сами један другом дају задатке из појединих наставних предмета, које међутим и сами комбинују. Гледаће их где, посматрајући извесне појаве природне, испитују и на основу којих закона оне бивају. Слушаће их како се с хвалом изражавају о делима једне историјске личности, а куде другу о којој су слушали или читали, и то све они чине са пуно достојанства и моралне узвишености. А ово ће бити и најбољи доказ, да је и пети ступањ правилно изведен и завршен, а овим је и наставни метод одговорио својој задатку, какав му је поставила научна Педагогика.

Завршетак.

Изложивши теорију наставног метода, како то схвата сувремена научна Педагогика, сад тек може свакоме бити потпуно јасно, како су неоправдани они разноврсни методи, који код нас важе још као дефинитивно утврђени, као стални. Сад је потпуно јасно и колико заблуде садржи она Хердјева реч, да сваки наставни предмет има и свој одвојени метод, који само за њега важи. А тако исто и како је мудра реч нашег великог Словенина Коменског, коју смо раније навели, и на основу које је научна Педагогика, а помоћу Психологије, створила један једини наставни метод.

Теорија наставног метода, како смо је овде ми изложили, позната је у науци као теорија о *формалним ступњевима*. Име ово „формални ступњи“ дошло је отуда, што се код наставе разликују, нама познати, ступњи према психичким облицима до којих ученици постепено долазе, и што се ови облици јављају код свих наставних предмета, услед чега је и дошло да овај и овакви наставни метод важи за све науке и за све вештине како у основним тако и у средњим школама, дакле у свима васпитним школама, и ако се у вишим разредима средњих школа приближује научном методу, који важи за велике школе.

Овде бисмо могли напоменути, да се односно броја ових формалних ступњева наставног метода не слажу сви већи представници научне Педагогике. Ну, ми држимо да је то бар овом приликом излишно. За нас је било главно, да у главном изнесемо ову теорију, која је за нас нова и неопходна; јер и ако се поједини научници не слажу односно самог броја ступњева, ипак је то само по спољашњости. Иначе у самој ствари апсолутно не постоје никакве разлике. Отуда је нама за наше прилике сасвим свеједно, да ли је умесније разликовати

три, четири или пет ступњева у наставном методу. С тога се ми овде нећемо ни упуштати да ову ствар даље расправљамо, јер се тиме не би ништа добило поред оног главног циља који смо имали пред очима, када смо се подухватили да изнесемо ову теорију, ако смо то овим постигли. Али, ко зна, можда ће се наћи људи, који ће покушати, да докажу како је и ово било излишно што смо изнели, уверени, да у колико су могући напред изложени захтеви односно наставног метода, њих и остварује сваки наставник у својој раду и без нашег излагања ове теорије. А у колико су пак они нестварљиви, па чак и у колико би било могуће остварити их да би одузели много времена и да су према томе ипак неподесни да се усвоје у практичном раду.

Таквим људима ми бисмо одговорили, да зацело често пута се и поједини моменти нашег метода остварују и од стране обичних радника емпиричара; ну за нас нема ипак никакве гаранције, да ће настава вазда ићи правилним путем, ако се не буде потпуно следовало психолошким законима психичког развића ученика. На другу половину приговора наших противника довољно би било да наведемо Хербартове речи: „Die Breite der Gelehrsamkeit ist nicht einerlei mit der Tiefe und kann diese nicht ersetzen.“ При том и сами наши противници не би смели признати, да су и за више знања, па макар оно било и површно.

У осталом ми се и не смемо обзирати на то, да ли ће нам се пребацивати ово или оно, јер Цилер је лепо казао: „Ми морамо чинити своју дужност... Осим тога имамо разлога да верујемо, да за истински добро, у пркос свима нападима и сметњама, које нађе, напослетку ипак има места у свету.“

О ПРОМЕНАМА КЛИМЕ У ИСТОРИЈСКОМ ВРЕМЕНУ

НАПИСАО
Schiller-Tietz.

Само неколико тисућа година обухвата историја рода људског — време врло кратко у историји целокупног развића наше Земље, које вечито напредује и којем сталност лежи у вечитој променљивости. А шта је несталније и променљивије од климе и метеоролошких појава у нашој атмосфери? Ма да су се климатске промене у епохама пре појаве човека по свој прилици дешавале у периодима од више стотина хиљада година, ипак смо данас већ у стању тврдити, да се такве климатске

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

промене на нашој Земљи могу сазнати и у историјском времену, па чак и у кратком року једнога човечјег живота.

Истина, да је кратко време једнога човечјег века довољно те да се уверимо о променљивости климатских појава и прилика наше Земље — за то имамо доказа у томе, што су ето само за последњих десетак година лето и зима, у метеоролошком смислу, били тако различити и показивали су тако ванредне температуре, да их се још живо сећамо. Али кад имамо у виду онај велики збир чинилаца, који утичу на каквоћу климе, и кад узмемо у обзир и ванредну променљивост самих тих чинилаца, онда нас несталност климе неће ни мало зачудити. У самом начину како клима постаје лежи објашњење за то, да клима и у краћим периодима показује непрекидне промене.

Било би од највеће важности, кад би се из појединих појава и чињеница могло сазнати, да ли та климатска несталност подлежи каквјој одређеној периодичности тако, да се једна иста клима сваких десетак или сто година понавља. Данас још нисмо у стању ово утврдити, јер материјал метеоролошких посматрања доирије најдаље до XVII века, а тек од неких 150 година чињена су у неку руку поуздана посматрања.

Ма колико да је интересно питање о оваквим секундарним, периодичним променама климе, ипак нас овде у много већој мери занима питање: да ли је клима — и то поглавито клима Европе, а понаособ клима Немачке — од почетка историјског времена претрпела какву општу промену у одређеном правцу, другим речима: је ли наша клима постала гора или боља, неповољнија или повољнија, суша или влажнија, хладнија или топлија?

Одговор на ово питање предмет је наше најживље пажње, али је, на жалост, скопчан с врло великим тешкоћама; јер све знање о климатолошким приликама, какве су биле у најстарија времена људскога памћења, црпемо само из појединих предања, како су овде онде у разним хроникама забележена, на пр. о раним и позним жетвама, о превеликим врућинама, о оскудици у пијаћој води и т. д. Али, из промена у животињском и биљном свету, из живота човекова, из увођења и гајења нових културних биљака, које припадају тропским и суптропским областима наше Земље, и из многих сличних података — ми смо ипак у стању да изводимо поуздане закључке о клими и климатским променама каквога земаљског краја. *Victor Hehn* („Die Kulturpflanzen in ihrem Uebergange aus Asien nach Griechenland“), *Lenz* („Botanik der alten Griechen und Römer“) и *Karl Koch* („Bäume und Sträu-

cher des alten Griechenland“) са ванредном су марљивошћу прикупили све податке по том питању; они нам дају могућности да данас донесемо свој суд о клими ранијих и најранијих времена.

Довољно је познато, да се по истеку првога „леденог доба“, којем се и сада виде трагови по целој Европи, ова почела поступно бивати топлија. Још пре три хиљаде година, Грчка и Италија беху покривене непрекидном прашумом, у којој је данашње дрвеће и шибље немачких шума понајвише било заступљено. Поступним пак загревањем Европе и увођењем суптропске флоре изменио се изглед поменутих земаља. Знамо да првобитно у јужној Европи није било плутова хрста, кестена, пшнице, кипариса, винове лозе, смокве, маслине, ловорике, нара, мрче, олеандера, пистације, лимуна, неранце, рошчијева дрвета, урме и кржаве палме. Од старих грчких класика и хрониста дознајемо, како су поменути биљке овде онде засађиване; како су се из почетка тешко примале а доцније доносиле и плода, који испрва не могаше сазрети за јело, али доцније сазреваху. Те воћке бише превешене од чести у јужну Италију, Шпанију, северну Италију, јужну Француску, јужну Тиролску, јужну Немачку, Енглеску и Холандију, а неке од њих чак и у северну Немачку. Тако смо у стању пратити поступно распрострањавање тих туђих биљака по Европи, те у овим, историјски непобитним, фактима видимо најбољи и најпоузданији доказ: да је Европа у току историјскога времена постала топлија.

Ево једнога примера за то: *Винова лоза*, којој је отаџбина предео око јужнога Каспскога Мора, напредоваше у старом Канаану тако бујно, како се данас не може ни замислити. Преко острва Крита, Наксоса и Хиоса распрострла се она, још у Омирово доба, по целој Грчкој, те је тако вино још тада постало народно пиће, од Бакхуса веома цењено и гајено. Из Грчке пређе винова лоза у Италију, која је у позније доба римске Републике постала винска земља у толикој мери, да је учињен читав преврат у ондашњој пољопривреди, те је италијанско полуострво тада извозило више вина него жита, а пређе бејаше обрнуто, *Columella*, још у I веку по Хр., бављаше се, нарочито ради својих пољопривредних студија, дуго на Сицилији, и помње једнога славног писца по тој струци, *Laserna* по имену. Овај велик у свом спису, да је се клима тамо променила, јер у пределима, пређе сувише хладним за производњу вина и уља, бејаше тих производа у изобиљу. Овај извештај једнога правога зналаца пољопривреде свакако је од највеће важности. Када се има још у виду доцније продирање винове лозе на север, до саме обале Севернога и

Балтичког Мора, онда је немогућно побити тврђу: *да се је клима у Европи заиста променила.*

Како ли је, пре две тисуће година, изгледало у Немачкој? Простране, непролазне шуме и безкрајне баруштине покриваху земљу, а клима бејаше ванредно неугодна. За Јулија Цезара — тако се прича — зиме у Немачкој бејашу тако оштре, да су се могле упоредити с данашњом зимом у Хапаранди.¹⁾ У оно време винова лоза и пшеница није се могла гајити у Немачкој, али је то било могућно доцније, када су шуме делимично посечене и реке насипима ограђене; услед тога пресушише баруштине и клима поста блага. Упоредимо ли тадашњу климу Немачке са потоњом и данашњом, доћи ћемо до непобитног уверења: *да су се климатске прилике у Немачкој поправиле.*

Постојано растење топлоте, особито сунчеве, у Европи је већ престало; *Европа је, дакле, прекорачила време највишега развића топлоте.* Неки јасни знаци казују нам, да идемо на сусрет једној новој фази у развијњу наших климатских прилика. Каквих промена није на пр. било, и то још у историјско доба, на северној обали Африке! Докази су за то: рушевине негда напредних градова у пределима, који данас служе само као склоништа разбојничким бедуинским четима. Где сада, дубоко у Сахари, једва по која травчица избије из пустињскога песка, тамо некада бејашу цветна поља и красни вртови, којима многобројно становништво наслађаваше очи своје. Палестина и Сирија, па и Мала Азија, бејашу све земље, у којима „тецијаше мед и млеко“ — данас су оне неплодна пустиња, која једва неколико бедних пастира исхрањује, а зна се да је тамо у историјском времену земљорадња била у најлепшем цвету. У Грчкој су данас само још рушевине сведоци негдашње среће и богатства тога краја, који је од богова обасипан свакојаким благом. Где су данас они бујни пашњаци у Аргосу, по којима се некада заиграваху товни коњи? Где су цветна поља и густе вотњаци, о којима нам наши стари причају? Нестало их је, и узалуд би била мука, да их човек врати у живот — та ето и урме је сваке године мање, и ако се брижљиво негује. Ни са Италијом не стоји боље — нарочито на њеном југу, а Сицилија, та негдашња житница римска, постала је, изузимајући обале, пуста земља. А шта тек да речемо о несрећној Шпанији!

Овде се, пре свега, рука човечја огрешила о природу. Неразумношћу становништва тих земаља, које није ни појма имало о важности и вредности

шума за климатске прилике својега завичаја, шуме су немилице затиране, те је само тим начином створено садашње жалосно стање у тим крајевима. Али покрај тога штетнога утицаја човекова на промену климе, опажане су неке климатске појаве, којима је тешко докучити узрок, али им познајемо дејство. Обале Црнога и Каспијског Мора имају већ од много година оштрију зиму, која тамошњем биљном свету наноси грдне штете. Тако је von Bäg још 1860. год. објавио, да је урма на југу Каспијског Мора изумрла; то исто се десило и у Грчкој. У Одеси — од прилике на истој геогр. ширини као и Арко (у Тиролској) — зима је већ од дугог времена хладнија но што је просечна зимска хладноћа у средњој Немачкој, и ако то место има повољан положај на Црноме Мору. И на Криму, у Кавказу и у Туркестану ту же се да зиме бивају све хладније. Пређе је бамбусове трске било све до северне међе китајске царевине, а сада све више узмиче према југу. Винова лоза, која је још овога века у већем размеру и с успехом гајена око Берлина, у Лужици, Шлезии, код Ландсберга па све до Торна, данас не даје више зрела грозђа — винограда је тамо нестало, и само нас имена предела подсећају да је ту негда било вина. Када је, дакле, ван сваке сумње, да је *гајење винове лозе потиснуто према југу*, онда ето нам јасна доказа и за то, да су у најновије доба наше климатске прилике постале неповољније.

Да ли је Азија у свом унутрашњем делу постала хладнија? Готово би се могло рећи да јесте, кад се узме у обзир источни ветар, који при високом стању барометра подуже дува. То је онај ветар што нам зими доноси ону велику студен, са понајвише магловитим, сувим временом, а лети ноћну хладноћу и дневну врућину. Ови источни ветрови узрок су и оним честим наглим променама времена у јужној Италији, те се могу сматрати и као узрок расхлађењу те покрајине у зимње доба. Срећом источни ветар у нас врло ретко траје дуже време, јер га, особито у зиму и у пролеће, смењују западни ветрови, који владају у Немачкој.

Белгијски метеоролог Lancaster доказао је, да се у пределу између Хановера и реке Лоаре у последње време средња топлота смањила за 2° Ц., док је средња температура у северној и источној Европи порасла (у Норвешкој, Лапланду и Финланду за 1° Ц.); Стокхолм, Архангел, Хапаранда, па и Рејкјавик на Исланду, показују битно повећање топлоте за ово неколико година.

Али је и покрај тих изузетака неоспорно утврђено, да је *Европа уопште постала хладнија.* То се нарочито Француске тиче, тако да *Flammarion*

¹⁾ Град близу Торнеје, на сев. обали Балтичког Мора. *Прев.*

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

држи да се већ приближује почетак новог „леденог доба.“ Када пак ствар мало тачније размотримо, наћи ћемо, да су у Немачкој и Француској, у главном, летњи месеци остали хладнији а зимњи нешто топлији. За Енглеску је Glaisher доказао да има сада топлије зиме. У северној и средњој Русији народ у тврдо држи, да су и тамо зиме блаже. Војејков (знамен. руски метеоролог — Прев.) је из посматрања температуре, чињених у Петрограду од год. 1744-е, извео закључак, да је тамо број врло хладних дана од оног времена постојано опадао, да су ниске температуре од год. 1828-е постале ређе и да су се оне у другој половини овога столећа, према ниским температурама у пређашњем веку и у почетку овога века, још за 50% ређе јављале. Кад се посматре мерења температуре, извршена у северној Немачкој од год. 1788-е, онда излази, да месец децембар још од г. 1829-е, јануар од 1850-е, а фебруар од 1870-е год. имају температуру вишу од просечне топлоте тих месеца. Неоспоран је факат и то, да у другој половини овога века зима доцније почиње, а јесен је дужа; напротив је лето за минулих неколико десетина година показало уопште доста знатно смањивање топлоте, и то због веће количине воденога талоба, који, као што знамо, не може остати без утицаја и на општу, просечну температуру, и који се може сматрати као главни узрок, што се баш последњих година у западној Европи опазило битно опадање топлоте.

Услед овога, по себи маленога, снижавања температуре ипак на неким местима Немачке и Француске вино не може да сазри, јер му, с обзиром на његово јужно порекло, за сазревање треба врло знатна количина топлоте и сунчевих зракова, које магла и кишни облаци заустављају те тако изазивају привидно расхлађење једнога дела Европе, другим речима: *летње и зимње температуре све се више изједначају.*

Главни су покретачи за климу у већем делу Европе западни, јужно-западни и сев.-западни ветрови, који утицајем голфске струје постају у Атланском Океану и који нам лети доносе влажан и расхлађен, а зими влажан и топал ваздух. Дејство ових моћних ваздушних струја не простире се само на најближе приморје западне Европе, него се осећа и у земљама све до горостасних планинских маса Швајцарске, Тиролске и Штајерске, па и Маџарске.

Тако идемо на сусрет умереној, влажно-благој клими, која је узрок оној дивној бујности вегетације у Енглеској, Холандији, Белгији, а нарочито на острву Уајту (Wight); јер сунчева жега

није једини чинилац за добро напредовање биљнога света — то доказује слабо развијање вегетације на великој жези и суши у јужним земљама —, него умерено влажна сунчана топлота потпомаже бујно растење.

Када помислимо, да голфска струја свакога секунда око 18 милиона кубних метара воде спроводи на север, и да та струја баш зими достиже своју највећу брзину од 53.6 морских миља (= 99.4 килом.) дневно, онда ћемо можда добити приближан појам о силном дејству тако грдне водене масе на Атлански Океан, па услед тога и на оближње копно. Може бити да ће нам тада постати разумљиво, откуда то да је Гренланд, који је још за време Карла Великог био покривен бујним зеленим ливадама (отуда му и име!), за 1000 година могао огрезнути у леду тако, да чак и у његовој унутрашњости 300 мет. дебели слојеви леда притискују негдашња цветна поља; јер је голфска струја, којој вода негда заплускиваше обале гренландске, доцније при свом излазу из мексиканскога залива, ударајући о коралско полуострво Флориду, које непреставо расте, померена у свом правцу тако, да сада њена загрејана вода додирује Европу. Можда ће некада Исланд („ледена земља“) и Гренланд („зелена земља“) разменити своја имена, прилагодивши их тако стварним приликама својим. Неизмерна количина топле воде у голфској струји учиниће, даље, те ће се растопити ледена брда што долазе са севера, а хладну воду, која струји са северних крајева, замениће топлија голфска вода. Глечери високих планина биће умноженим воденим талозима у летње доба још даље потиснути, *те ће услед тога у Немачкој све више облађивати морска клима, са влажним, хладовитим летом, а магловитом, топлијом јесени и зимом.*

Овај преображај наше климе мораће повући за собом и промене у нашој вегетацији. Мањолије, палме и т. д. моћи ће презимити под ведрим небом; у нашим вртovima одомаћи ће се посве нове врсте суптропске флоре, а тако исто и биљке зимзеленог појаса, које су данас за нашу климу и сувише осетљиве. Да ли ће се и колико ова климатска промена дотаћи и наших пољопривредних прилика, и какве ће последице оне имати и по наше здравствено и друштвено стање — за сада се још не може оценити. Срећом се те промене не дешавају тако напрасно и у скоковима, а за даљи људски опстанак и у измењеним спољашњим приликама и животним условима јамчи нам довољно — способност за прилагођавање, својствена свему органском бићу.

(Prom.)

С. П.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Пр. Гласнику“)

XIX.

Сликe из бурсе П. Г. Помјаловског. — Атмосфера у бурси. — Зима и гладовање, ђачки непријатељи. — Трајаво одело. — Три врсте бурсачког морала. — Троструки надзор. — Најближа власт. — Послужитељи као друга власт. — Како они живе. — Како се понашају према ученицима. — Хајка на богослова Аксу. — Трећа власт, наставници. — Наставнички типови. — И. М. Лобов. — Учење на мацкама. — „Цензоре, бозе!“ — Професор Долбежин. — Како је он поступао, да сви ђаци у току једног течаја буду бијени. — Његова популарност. — Случај с богословом Коштом. — Професор Баћка, живописни тип бурсиних наставника. — Професор П. А. Ливанов „у пијаном јестаству.“ — Српски углед у Петрограду. — Узроци паду његову.

Уђимо у бурсу.

Пред нама је огроман интернат са 4—500 ученика, већином свештеничких синова, осуђених да у тим мрачним зидовима, које у духовној школи, које у богословији, проведу 8—10 година, да прођу, пре но што ступе у живот, ону исту тешку школу коју су им и оцеви прошли.

Кужна је атмосфера у тој мрачној згради. Ступите у једну од спаваћих соба. Педесет постеља стоје једна крај друге. Испод сваке вири сандучић с књигама, а по где где и с храном. Ту је бео хлеб и кајмак, ту су печурке у скорупу, јабуке из туршије и друга јестива, која сеоски попа шаље свом сину у туђини. Све то заједно, већ само по себи, издаје непријатан мирис. Лојане свеће и влага од зидова, кроз замрзнутих под стегом јаким мразева, увећавају задах, а велики чабар у куту, напуњен до половине неком одвратном течношћу, чини те је ваздух горак и отрован. Живећи у том зараженом зраку већина ученика толико је огуглала да не осећа одвратност према њему.

У соби је хладно — зима је други ђачки непријатељ. Да заштеди на државним дрвима, економ не ложи по читаву недељу дана. Ученици краду гориво, а пошто у крађи нису увек срећни, покривају се махом својим бундама, огртачима, па и ситнијим оделом да се згреју под танким ћебетима.

Ако се бурсаку разигра крв у топлоти, па у бујности својој стане младих зубима шкрипати, другови му међу углевље у уста да га одуче од гадне навике, да не квари сан браћи својој.

И хладно им је, и гладни су. Некоји богатији богослови хране се од куће, већина пак живи о државном трошку. Храна им је веома рђава. Брашно се меша с мекињама, у чорби се налазе мали беличасти црвићи из покварена купуса, а у каши — мишја балега. Порције говеђине лете кроз прозор да труну на дворишту. Да их прождрљиви ђак Комедо не тамани, било би их и више.

Не мислите да је бурса боље одевена. Одело је на њој тако лепо да управа пушта ученике у бању у четири сата у зору, како их свет не би видео. Они изгледају као санкилотија Петра Амјенског, прљави, изнурени, побуцани. Идући по улицама, бурсаци дирају сваког пролазника, звижде, реву и смеју се. Манастирски стражар, кад му поштено додијаше, прозва их „ушливом војском.“ Њихов спољашњи изглед давао му је за право.

Ко живи у таким приликама, има свој нарочити морал. И бурса га је имала. Бурсак мери свет тројаком мером, т. ј. дели га у три разреда. У први спадају другови; у други „друштво“, т. ј. све што је изван бурсиних врата, на којима вечно бди будно око стражарево, не пуштајући никог напоље без одобрења инспектора. Нашав се у „друштву“, бурсак је имао право красти и чинити скандале, особито ако је вешт био. Ну красти није се смело све, већ само оно што се дало појести. Богослову, дакле, који уме ући у пиљарницу да купи за коцјејку соли, и успут украсти хлеба и сира за двадесет коцјејака, другови су добродушно тапшали; али тешко оном ко би се машио новаца, одела или сличних ствари. У трећи разред спадала је управа с професорима. Према њима беху допуштена сва могућна средства. Бурса је ненавидела своје наставнике, и, као што ћемо видети, имала је право.

* * *

Троструки надзор треба да одржи у реду ту гомилу ђака разног узраста, у добу од 8—25 година. Најближу власт над њима врше инспектори спаваћих соба; уз њих стоје цензори, који пазе на владање у школи, па аудитори, чија је дужност испитати ученике пре часа и записати им оцену у

бележницу; хвала буди бележници, професор, чим уђе у разред, одмах зна ко је научи задатак, а ко није; најзад долазе секундатори, који, по наставничкој наредби, шибају своје другове.

Сва та почасна звања падају у део репетентима. Да би се одржали у њима, они се сад одлично уче. Цензор је мали цар; аудитори и секундатори су његови дворани, које треба митити. Новајлија не може ни маћи без њихове помоћи; ако га они стану притешњавати, тешко њему. Жалити се на њих, значи вређати началство, које им потпуно верује.

Кројач, кухар, пекар, вратар, слуга, секундатор и разни стражари, махом стари војници, чине другу власт. На њихову реч инспектор даје много више него на реч цензорову. Против њих ученик ништа не може, из простог разлога што они држе у рукама и инспектора и сву управу. Од хлеба, меса, каше, платна, чохе и осталих продуката, намењених ђацима, они хране и одевају и началство, па зато се свака тужба против њих зове побуна, злочин, кажњаван најстроже. Они одлично поимају свој положај и користе се њиме. Док бурса једе смрдљив купус, у њих је сваки дан масна чорба са свежом говеђином и каша, добро омашњена. Многи из њих краду. Неки ученици плаћају кухару да им да каше у јутру и у вече. Секундатор Захаренко, стари војник, отворено прима мито. Сваке недеље он обилази ученике с речима: „Господо, дајте на духан Алекси Григоричу (тако се он звао)“, и богослови давају, хтели не хтели. Кад је новаца мало падало, бурсаци примећиваху да их је те недеље Захаренко шибао с особитом насладом.

Погледајте како се слуге понашају према ђацима и ђаци према њима.

Богослов Акса остао због лености већ трећи дан без обеда. Гладан као вук, он се краде хлебарници и лупа на врата.

— Ко је тамо? чује се глас хлебара Цепке.

— Ја, Цепчице! Дај ми мало хлеба.

— Даћу ја теби хлеба да га нећеш моћи појести... одлази!

— Цепка, гладан сам, Бога ми!

— Одлази, одлази!... не био дотерати дотле! Акса мења тон и почиње грдити.

— Цепка, ђаволе, дај хлеба! Жао ти комадића, шта ли! Псето једно, да Бог да се удавио том ципелом, коју кршиш.

— Ах, ти вражји сине! промумла стари војник, забодје шило у даску, стисну зубе, зграби метлу, излете напоље, па удри за Аксом. Двориште велико, а Акса мајстор у врдању, па никако Цепка да га ухвати. Бак наже на врата.

— Држи га! довикну хлебар вратару.

Вратар зграби метлу и појури за Аксом. На несрећу гладног богослова беше баш шести час вечера, време кад се слуге, спремивши спаваће собе, стицаху у двориште.

— Држите га!

Устремише се сви на Аксу, као на гладна вука. „Зло ће бити“, помисли јадник, па полете правце на Цепку. Не довијајући се злу, хлебар му потрча у сусрет. Кад га стиже, Акса му се стропошта под ноге, а Цепка, колико се беше захукао, стрмоглави се преко њега. Богослов утрча у разред. Ученици седе за клупама и спремају се за сутра. Упаде и хлебар, страшно псујући и мапући метлом. Спазив га, Акса скочи на прву клупу, с прве на другу и поче трчати по њима. Цепка за њим. Беше то диван приказ гледати огромног војника, где јури с метлом у рукама по храму богословске науке. Ученици се развеселише. Испод ногу разјарених непријатеља лете на под књиге, таблице, мастионице и ленири.

— Хо - хо - хо! почеше бурсаци.

— Удри га! подухватише други.

Неко се баци књигом на Цепку. Ну хлебар не обраћаше пажњу ни на смех, ни на рев ученички. Распалио се он до зла Бога. Двадесет и две клупе играју као дирке на клавиру под силним корацима његовим. Акса се домисли, скочи доле и сакри се под клупу. Цепка хтеде урадити то исто, али га неко трже за ногу, те љосну колики дуг беше. Хлебар грди да не може горе бити, а Акса вири испод клупе, па му вели:

— Цепчице, устани па опет!

Цепка за њим, а он се већ сакрио под другу клупу, па га дражи:

— Учини, Бога ти, добићеш саре за чизме!

Види хлебар да га не може ухватити. Назвав све ђаке прокислим кољивом и ждребећим родом, Цепка изиђе из школе, праћен виком, звиждањем и разним лепим речима. —

Трећа власт, највиша и најстрожа, то су наставници. Зауоставимо се подуже на типовима њиховим. Из њих ће читалац најбоље увидети, откуд је постала трећа тачка морала бурсина, а, што је главно, упознаће се с начином ондешње наставе, глупим и дивљим до крајности.

* * *

Врата се отворају. У школу улази висок човек у жућкастом огртачу. То је професор Иван Михаљич Лобов. Кад цензор прочита молитву *Царју небесни велики педагог пође столу, и седнув на*

прлаву столицу, узе бележницу у руке. Многи задркташе. Мало поћутав, Лобов узвикну:

- Аксентије!
- Овде, одговори смело ученик.
- Ти опет не знаш?
- Не могу учити.
- А како си досад учио?
- Са,д не могу.
- Марш к пећи... *На ваздух* с њиме!

Акса је једио наставника, терајући с њим ретку шалу. Био је то мал' те не најумнији ђак у разреду, младић широког памћења и дивних подобности. Прочитав задатак једанпут двапут, могао га је поновити од речи до речи. Ну чим би га професор за добар успех наместио у прву клупу, међу добре ученике, он би на мах престајао радити. Премести ли га у последње редове, у т. зв. Камчатку, међу најгоре, он почиње напредовати да не може боље бити. Докопав се прве клупе, он опет ни беле.

Пуна трава росице,
Бележница ништице.

пева он. Неколико пута прелазео је он тако из Камчатке у први ред и обратно. Најзад то додија Лобову, и грозан узвик његов „*на ваздух* с њиме!“ одјекну по школи.

Одмах истрчаше четири ученика. Двојица скидоше Аксу, подигоше га за руке и за ноге тако да је висио у ваздуху, у водоравном положају, а двојица, један с десне, други с леве стране, почеше га шибати.

Урла Акса, а непрестано виче:

- Не могу учити! Бога ми, не могу!
- Метните му књигу под нос, наређује професор. Метнуше.
- Учи!
- Не могу. Макар скинули икону са зида, не могу.
- Одмах да си учио!

Акса је истину говорио да не може, јер је лежао под шибанама. И наставник је то увиђао, па ипак га је подуже оставио у *ваздуху*, над књигом.

— Баците животињу! рече најзад Лобов, и Акса оде у Камчатку. Дохватив га још једанпут на месту дугачким брезовим прутом, професор се умири, и настава пође својим обичним током.

— Цензоре, бозе! узвикну Лобов.

Кад боза стиже, наставник је поче пијуцкати из оловне цименте и, разгледајући бележницу, одређивати казне ученицима: једном на мацке, другом да клечи на дасци, трећем на сечивици од клупе, четвртгом да не сме ићи у варош ит.д. Кад се раз-

ред тим начином украси фигурама у положајима од сваке руке, Лобов стаде испитивати оне који су знали, поправљајући их кад би прескочили коју реч, и непрестано запијајући бурсачку мудрост густим пићем. Редак је то наставник. Он обично седи на катедри у каљачама и у огртачу, па кад први ученик сврши, он извуче из шпага повећи бурек и стане га таманити с ретким апетитом. Гладни ђаци жељно га гледаху, како на часу меша пићу духовну с пићом телесном.

Испитав петорицу, Лобов поче дремати, док не заспа. Прозваном ђаку ваљало ја чекати, док се не пробуди велики педагог, који никад није предавао свог предмета, већ је ноћом бележио *одавде* — *довде*. Док је наставник полако хрпао, ученици су се тихо играли карата, уштипа, дугмади и других игара.

Кад удари звонце, професор се трже, и после обичне молитве, оде из школе.

* * *

Долбежин предаје латински. Нико се није волео шалити с тим високим, хектичавим и до крајности строгим човеком, који је на часу тако непристојно псовао, да је тешко рећи. Он је сматрао за своју најсветију дужност пропустити кроз шаке све ученике и криве и невине, да се ни један не би могао похвалити, е није био бијен. Зато му је око и запело за двојицу, који су пазили да ништа не скриве. Течај се приближује крају, а он никако да их ухвати ма у чему.

Ну освану и њима црни петак. Једном Долбежин не дође на час. Ученици се већ радоваху, чекајући да зазвони, кад али на једанпут, на једно пет минута пре свршетка, опазише га на крају двооришта; лице му изгледаше особито грозно, јер је био поднапит. Многи падоше духом. Један од оне двојице провири баш у тај мах кроз прозор и брзо се сакри.

— Јелеонски (тако се тај звао)! узвикну наставник улазећи у школу.

Јелеонски му приђе, ни жив ни мртав.

Долбежин га удари песницом у лице; ученику појури крв на нос и на уста.

Јелеонски ни речи. Блед и уплашен, он тупо гледаше преда се.

— Истуците га! нареди професор, и Јелеонског избеше.

Остаде само још један небијен. Њега је Долбежин ишибао једном, кад се овај могао најмање надати, видећи га весела и добре воље.

— Душице, рече му, смешећи се, изиђи напоље.

— Зашто?

— Зато што још ниси био бијен.

Оном ни на крај памети да примети како то није разлог. Тим начином у разреду не оста нико некажњен.

При свем том, старији ђаци не само што су поштовали Долбежина, већ су га и волели. Пре свега и он је мрзио ученике варошане, као и они; потказивача, кад је дошао да му прокаже неке своје другове, дао је страшно истући, што га је још више подигло у очима њиховим. Једном Буха¹⁾, да се покаже, ћуташе под шибама, као да не бију њега, већ неког десетог. Долбежин га пред целим разредом похвали, назвав га јунаком. Међутим, свима је било у памети како је Лобов тог истог ђака дао за сличан поступак подићи у ваздух; а кад га до крви ишибаше, велики педагог још нареди да му се посолу рававо тело. Долбежин није узимао мито од ђачких родитеља и толико је био поштен, да је унапред говорио ђацима какву ће оцену који добити, допуштајући сваком, когод је циљао на бољу, да покаже шта уме. Ето, зашто су га волели.

Уђимо на његов час. Треба да изађе Копита, који је баш сад прозван. Копита узео латинску читанку и хоће да преводи на месту.

— Изађи нареду, вели му Долбежин.

На средини било је теже. Седећи међу друговима, ученик је могао многу реч чути или одгонети према том, како се усне мичу.

Копита изиде нареду, али никако да преведе једно место.

— Није тако! вели му професор.

Копита другојачије.

— Није тако!

Копита опет мења.

— Лези!

Дадоше му десет удараца. Радостан што је прошао тако олако, бурсак већ пође на место, кад али зачу глас Долбежинов:

— Поново преводи!

Копита опет другојачије.

— Опет лези! вели му наставник.

Дадоше му још десет удараца и натераше га да поново преводи. На његову примедбу да не може, професор му опет довикну:

— Лези!

Пришине му још десет. Копита напрегао сву умну снагу своју, па ништа.

— Но! рече Долбежин, и већ подиже кажипрет да га поново пошље на мацке.

Копита се упео; мозак му ради напоном од сто коњских снага, и гле, као да га нешто с неба осени, у глави му сложи се нов обрт.

— Једва једанпут, рече Долбежин. Доста је! Иди на место!

Одмах по том, наставник прозва Трезорку.

— Имаш ли речи!

— Немам!

— Шта? Који је то већ пут?

— Ако је по вољи, могу за сутра спремити, одговара смело Трезорка.

Трезорка је био варошанин, па зато се је слободније понашао. Долбежин се ражљутио да не може горе бити. Блед као крпа, а на челу му жиле набрекле.

— Ниткове! узвикну он, и завитла дебелим Крочеберговим Речником. Књижурина прелете преко клупа и умало не удари у главу смелог малицу. Наставник поче цсовати и пљувати, слуз је крктала у хектичавим грудима његовим. Па ипак, и ако га је толика дрскост изумила, не смеде истући Трезорку, без сумње зато што му је отац био знатније лице у граду.

После тога у разреду завлада мртва тишина. Сви су дрхтали. Само малом Карашу паде на памет да заспи у првој клупи, професору пред очима. Долбежин га прозива, а он тихо хрче. Пријатељ са стране гурну га, али беше доцкан; наставник већ севаше счима.

— Лези!

— Нема прућа, рече секундатор.

— А мало пре чим си шибао?

— Све се искрхало.

— Донеси ново.

Док се то дешавало, Караш се Богом клео, и ако је лагао, да је устао у три сата, да је много радио, да га глава боли.

— Даћу ја теби! прети му Долбежин.

Секундатор се враћа, али без прућа.

— Нема више, све је истрошено, вели он.

Професор опет плану, скочи са столице и пође клупи, у којој је секундатор седео. Он нађе неколико сакривених прUTOва. Караш закука:

— Опростите!

Ну Долбежин заборавио на Караша, па се окрмио на секундатора. Узев пруће за тањи крај, он поче њиме мерити представника најближе школске власти и по леђима и по трбуху и по ногама.

Звонце зазвони. Отпојаше молитву *Достојно јест...* Караш се спасао.

* * *

Смеса из Лобова и Долбежина био је професор Баћка, леп човек с јаким грудним басом. Главни

¹⁾ Сваки бурсак имао је надимак. Под тим именом Помаловски их и изводи пред читаоце.

му је предмет Устав, т. ј. наука како се врши служба у цркви. Чудновато је он предавао ту науку. Место да да ученицима црквене књиге у руке, па да их практички научи кад се шта чита и поји, он им даје мале листиће, у којима су редом, као што службе иду, назначене почетне речи сваког читања и појања. Тих натписа је толико, да би из њих изашли читави табаци. Учити их — било је тако тешко и одвратно, да су често од 200 ученика знали задатак само четворица. Јасно је, дакле, да незнање није долазило од нехата њихова, већ од немогућности и физичке и умне, да се све то савлада.

И Баћка је то одлично поимао, па ипак је редом шибао сав разред; клупа за клупом ишла је на мацке по наредби његовој. И ако су у таким приликама секундатори били врло благи, благост њихова простирала се је само на оне, који су их митили или које су волели. Секундатор је прекрасно знао своју специјалност. За своје пријатеље он је превлачио пруже врло танким слојем мастила, па чим би се шиба ма и најлакше коже дотакла, остављала је модрице после себе. Сумњајући да секундатор није подмићен, Баћка би често долазио к пећи да се лично увери како пруже дејствује, и враћао би се потпуно умирен, видев тело бурсаково ишарано дугачким масницама. Ето, на какве се је изналаске трошило оштроумље ученичко! Кад су једног истог дана имали часове и Лобов, и Баћка, и Долбежин, гдекоји ученик био је неколико пута бијен. Караша истукоше једном четири пута.

На часу, на који ћемо читаоца увести, Баћка не предаје Устав, већ неки други предмет. На несрећу он је пијан. Лице му је бледо, а црне, огромне му очи ванредно су сјајне и дубоке. Чим је ушао у школу, сви задрхташе. Са лица његова свак је прочитао да ће бити несреће. Наста страشان тренутак. Баћка узме бележницу и прозва Елпаху. Дршћући од страха, Елпаха изиде на сред.

— Мени..., поче он, и глас му се прекиде.

— Шта је теби? мирним, али дубоким, усредсрећеним, злим гласом пита га Баћка.

— Мени је... данас... имендан...

— Честитам ти! рече му Баћка. Октава гласа његова паде са две ноте, срце му је беснело, крволочност и зверски нагони развијаху се у њему.. Страшан је он био у тај мах.

— Па сам..., настави ученик, био у цркви.

— Добро си радио.

— Зато се нисам ни могао спремити..., заврши Елпаха скоро нечујно, видећи како га са наставниковом лица, које беше мртвачки бледо, гледају непомичне, пуне мржње очи.

— Мислиш ли да ти се светац за то радује на небу?

Елпаха ћути; у срце му се краде слаба нада да неће бити кажњен. Знао је он да је Баћка по каткад умео утолити гњев свој моралним поукама, заносећи се њима пола сахата, па и више.

— Он плаче над леношћу твојом, поче професор. Елпаха ни жив ни мртав.

— И ти треба да плачеш. Ходи овамо!

Елпаха се и не миче.

— Ходи, кад ти кажем! понови Баћка тим истим мирним, одмереним гласом.

Елпаха се приближи.

— Клекни ту крај мене.

Ученик паде на колена.

— Твој светац плаче, и ти ћеш заплакати. Метни ми главу на крило.

Ученик полако испуни наредбу, не домишљајући се шта ће га снаћи! На једанпут цикну и ухвати се за власи.

— Лези, лези! рече му Баћка.

Зашто је цикнуо Елпаха?

Зато што му је наставник узео прамен косе и ишчупао га једним махом из корена. Док је ученик јаукао, он је полако ширио своје лепе прсте, духајући на косу док се сва није разлетела.

— Лези, лези! понови Баћка.

С урликом метну му ђак поново главу на крило као на пањ целатов..

Баћка узме други прамен Елпахине косе, опет га ишчупа из корена, и опет га раздуха у ваздух.

— Опростите Бога ради! закука ученик.

— Лези, лези! одговори му Баћка. Као да је ђаво говорио одмереним октавама његовим...

Још лакше и хладнокрвије понови он то исто и по трећи пут.

Елпаха је болно јаукао.

— Сад иди па клечи на сред школе, рече Баћка, кад одлете и последњи влас учеников с прстију његових.

Дуго потом седео је професор оборене главе. Да није осетио грижу савести?

— Клецаћеш читаву годину, довикну он жртви својој.

Савест му је, дакле, била мирна. Код њега беше обичај казнити ђака клецањем на годину, на три месеца или на месец дана. Чим куцне његов час — на колена! Окрутан човек!

Читав час Баћка је беснео. Шта вам он све није измишљао да понизи и да напати ученике: терао их је да се клањају пећи, да љубе прут,

шибао их је и тело им је солио. Једном речју, он је био вештак у том послу, особито у пијаном стању.

* * *

„У трапезарију бурса завирила, рђавом се чорбом заложила, па се тужна у разред враћа“, као што стоји у једној бурсачкој песми.

После подне је час професора математике, Љиванова, управо не једног Љиванова, већ двојице, или, ако хоћете, једног али у два обличја, Љиванова пијаног и Љиванова трезног.

Пред школским вратима стоје два ђака, по-слата у извидницу. Љиванов улази на главну капију.

— Какав је? пита један ђак другог.

— Маше рукама, дакле...

— То још ништа не значи.

— Зар не видиш да иште од вратара мало бурмута.

Обојица трче у разред и усхићено јављају друговима:

— Браћо, Љиванов је у пијаном јестаству!...

Разред оживео, књиге лете под клупу. Настаје смех и шум. Један од старијих ученика, Топ, облачи извртну бунду и стаје крај врата, кроз која ће проћи Љиванов. Љиванов улази, а Топ журиш на њега.

— Боже, нека буде твоја воља! говори професор, узмичући и кретећи се.

Топ се одваља под клупу.

— Сад ћемо ми то видети, рече и упути се столу.

— Господо, поче он славим гласом.

— Ми нисмо господа, нисмо! вичу му.

Сакупив мисли, Љиванов поче другојачије.

— Браћо!

— Ми нисмо браћа!

Љиванов се чуду зачудио.

— Шта? пита он строго.

— Ми нисмо ни господа, ни браћа...

— Да... тако је то... ја ћу размислити...

— Мислите брже...

— Ученици! говори професор.

— Ми нисмо ученици...

— Шта? Ви нисте ученици? Па да шта сте?

А - ха! Знам, шта сте.

— Шта, Павле Алексејићу, шта?

— Шта? Ево шта: ви сте крмад!...

Цео тај приказ прати непрестани смех ђачки.

Љиванова хвата пиће све јаче и јаче,...

— Драга децо, почиње он.

— Ха, ха, ха! хори се по школи.

— Драга децо, наставља професор, ја... ја се женим... да... ја имам невесту...

— Која ли је то?

— Да чудних прасица!... Гле, шта им се прохтело: реци им, која је то! А нећете ли ово? Љиванов им показа шипак.

— Поједи га сам! вичу му.

— Не, поједите га ви! одговара им он срдито.

Из неколиких клупа промолише се повелики шипци. Угледајући се једни на друге, сви ученици почеше му их пружати. Више од стотине бурсачких шипака беше наперено на наставника.

— Ђаволи!... Мир!... Таки да сте слушали претпостављене! виче професор.

— Браћо, покажимо му нос, рече Бођага, и метнув на нос палац од једне руке, закачи за мали прст палац од друге, и показа нос наставнику. Другови учинише то исто.

Изумљен тим поступком, Љиванов се дао у мисли, тужно поникнув главом. Дуго је он тако седео, тако дуго да су му ученици најзад престали показивати и шипак и нос.

— Пријатељи! поче професор, пренув се.

Господа, браћа, ученици, крмад, драга деца, прасици, ђаволи и пријатељи почеше се церити.

— Та чујте ме, добри људи, рече Љиванов, већ сасвим пијан.

Лице наставнику покри пијана туга, очи му се овлажише...

— Чујмо, чујмо!... Мир! повикаше ученици.

Разред се умири.

— Несрећан сам, браћо!... Женим се... Не, није тако: имам невесту... Опет није тако: добио сам кош... Не, нисам добио кош... Ох, ђаволи!... Ох, пси!... Не смејте се!

Разуме се да су се ученици грохотом смејали. Пијана суза ороси пијано лице наставниково... Он се заплака...

— Голубићи моји, поче он, за мене нико неће да пође, нико неће...

Љиванов стаде јецати.

— Лице ми је ружно, пакосно. Људе с таквом њушком избадују на улицу. Плуните на ме, гадан сам.

— Гадан, гадан, гадан! подухватише бурсаци.

— Да, одговараше им наставник, да, да, да... Плуните ме... плуните ми у лице.

Ученици почињу плувати према њему.

— Тако ми и треба... Хвала браћо, говори Љиванов, непрестано јецајући.

Лице у њега беше доста лепо, а девојка, коју је смерао просити, није му ни мислила одрећи; на-

против, он је ној одрекао. Ну као пијан човек, он је тужио због нечега што му се није десило. Ко би га погледао са стране, било би му га жао; али ђаци употребеше и ту прилику да га наједе.

— Браћо, говораше он, одлазим на вечни покој...

— Хајд, да га протрљамо! викну Топ.

— Шта? пита Љиванов.

— Да те протрљамо...

— Шта је то?

— Одмах ћу ти показати, одговара му Топ, устајући с места.

— Не треба!.. Знам... Седи, скоте!.. Убићу те!.. Да страшних обешенака!.. Учитељу се подсмевају... А?... рече Љиванов долазећи к себи. Све ћу вас истући... Прућа! узвикну он, сасвим се освестив.

Разред ућута.

— Прућа!

— Одмах ћу донети, одговара секундатор.

— Брзо, даћу ја вама, ниткови!..

Као да се је на мах истрезнео. „Који је то ђаво“, зачуди се бурса, „може ли бити да је прешао у друго јестаство?“ Међутим, то беше само тренутна реакција, после које је ракија стала још јаче дејствовати, тако да је секундатор, вратив се, нашао професора сасвим пијана. Стиснув песницу и метув зубе на сто, Љиванов је гледао на ученике тупим, безумним очима.

— Прућа! рече он, помњив своје наредбе.

— Шта, Павле Алексејићу? пита га секундатор, довив се, како се треба према њему понашати.

— Прућа...

— Сви људи воде порекло од Адама... рече секундатор.

— Да, одговара професор опет се заносећи, а пру ..

— Добро, зјело, то је чисто, дивно и нешкодљиво.

— Не разумем, вели Љиванов, упрев очи у ученика.

— Ја сам се родио педесет једанаесте године у кући што лежи пре Казанске цркве, кад се прође мимо њу.

— Бога ми, не разумем, одговара му наставник убедљиво.

— Како да не разумете? Па то је написано...

— Где?

— На деветом коцу...

— Опет не разумем...

— То је врло просто: отуд излази да именитељ помножен с бројитељем, даје смртни грех.

— Велиш: грех?

— Смртни грех...

— Ништа не разумем... Говориш ли ти то озбиљно?

— Кунем ти се.

— Ти мени: ти?

— Ја, ти, теби, мени, са мнош, о свима.

— Одлази!... убићу те! виче му ражљућен Љиванов. Молим те, одлази!... Кад сам пијан, не јемчим за себе...

— Он је отишао, примећује му ученик.

— Он?... шта ме се тиче он?... Ти одлази, ђаво те носио! довикује му професор, лупајући песницом о сто. — Ти баш нећеш да идеш?... Онда ћу ја отићи... Ја сам пијан... Ја ћу отићи.

После тих речи Љиванов се диже и упути се вратима, праћен кикотом, виком, лајањем и урлицима.

— Све је то лудорија!... У животу је све лудорија, гунђа он, излазећи на стубе.

Чим професор стаде на прву степеницу, секундатор га повуче за ногу, и пијани педагаг полете низ стубе.

— Омакла ми се нога, говораше наставник сав упрљан, устајући на плочи, којом се стубе свршаваху. Секундатор се већ створио крај њега.

— Чини ми се да сте се упрљали, рече му он невинно. Допустите да вас очистим.

— Не треба, пријатељу, не треба... Све је то лудорија...

Најзад професор оде кући.

Такав је био Павле Алексејић Љиванов „у пијаном јестаству.“¹⁾

* * *

Говорити о угледу нашем у Петрограду, значи говорити о Србима, који долазе у престоницу на Њеви. И ако је то питање врло тугаљиво, ипак треба повести реч о њему, јер ако устрада као данас што је, није далеко време, кад ће изрази *Србин* и *просјак* значити код Руса једно исто.

Наш народ има чудновате појмове о словенском северу. Једнима је Русија земља где се даје лепо живети ништа не радећи, земља згодна за пуствољства од сваке руке; другима је то свети православни крај, ком они теже у најлепшој намери. Србин држи да му само ваља доћи у њ, па да се остваре све жеље његове. Словенско Добротворно Друштво примиће раширених руку њега, брата Србина, Словенина, помоћи ће му да се ишкољује или да претури преко главе црне дане, док се не узмогне у завичај вратити.

¹⁾ Свршетак о бурси — у другом писму.

Та наивна вера доводи овамо сваке године гомили свакојаког света нашег. Бане Црногорац из небела. Он је био у Одеси, докотурао се до Москве, сад је дошао у Петроград — треба му путног трошка да се врати у оцабину. Кад добије из Слов. Друштва, он оде у министарство спољних послова, у азијско одељење, где се води рачун о свима источним народима па и о нама, па и ту тражи новаца на ту исту сврху. Има их који тако трипут добијају, па најзад ипак не оду у Црну Гору, већ у Москву. Ту се понавља то исто. Кроз месец дана видећете опет „брата Словенина“, где се безбрижно шета по Њевском проспекту.

Те левенте не убијају толико углед српском имену, колико добар глас Црној Гори, из проста разлога што Црногорце овде сматрају за засебан народ, у ког није ништа заједничко с племеном нашим.

Узмимо други случај. Дође сиромах емигрант из подјармљених крајева српских. Он верује у Русију као у Бога. За њега је то обећана земља, једина која ће га примити, која ће му склоништа пружити. Прође десетак дана док се дошљак освоји с великим градом. Новаца нема да штогод предузме, руски не зна да у зноју лица свога заради хлеб свој. Треба молити. У Словенском Друштву даду му десет рубаља. Кад је исплатио дуг за стан и храну, није му ништа остало. Треба опет молити. „Па ми смо вам дали, веле му, што нисте отпутовали?“ Он их гледа укоченим погледом. Он је мислио да ће ту наћи искрену потпору, он борац против туђе најезде, он, живи протест против насиља и тираније. Зар је он није заслужио? Зар може бити у интересу Русије да наш народ пропадне и да туђи вали непосредно заплускују обале њезине? Зар ми нисмо мртва стража на југу словенском? Он је будио ту мртву стражу да не клоне, па то ли је зар заслужио да гледају на њ као на просјака, да му намрштено пружају милостињу, онако, преко рамена, као измету друштвеном? „Што нисте отпутовали“, и то са десет рубаља! Па куда да отпутује он, изгнаник из земље своје, бескутњик, очајник? Куда? Куда ће лађа без крме и једрила на пустом, немилосрдном мору? Куд је ветар баци, куд је однесу бесни, белогриви вали. Пожелите јој да се разбије о какву стену подводницу, кад већ није наде да ће заставица с катарке њезине веселим лепршањем поздравити још једном зелене обале рођеног залива, нити наћи нове луке у туђини!

Они што највише моле, јер су најпотребитији, то су овдашњи ђаци наши. Једне гони овамо чиста љубав за науком, друге тежња да се на рачун сло-

венске идеје протурају кроз школе. Ти други веома су чести. То су већином несвршени ученици разних просветних завода у Србији, рецимо богословије и учитељске школе, који, по оном што знају, нису ни за вишу гимназију, а камо ли за факултет. Међутим они су баш тамо упрли погледе: медицинска академија је мета жеља њихових. Са препорукама од угледних лица из Београда они обијају прагове, пузе, моле и богораде, док најзад министру не додија и не нареди ректору да прими таког и таког Србина, супротно вољи професорског савета.

И долази Србин на испит. Професор дотичног предмета ставља му најпростија питања, а он ћути.

— Па колики је метар, Бога вам?

Србин ништа.

— Ну, од прилике?

— Као ова соба, вели Србин, а она се пушта отегла на десет метара.

По таким наказним јединицама руска омладина суди и о нама, и о настави нашој, држећи да је сасвим у реду што о нашим стварима још и сад воде рачуна у азијском одељењу министарства спољ. послова. Господа која штите таке младиће и шаљу их овамо, не знају колико шкоде земљи, о чијем добром гласу ваља им се старати.

И добри ђаци трпе разна унижења. И то је сиротиња која тражи помоћи. Док се ослободи које стипендијско место било у азијском одељењу, било у Слов. Друштву, треба чекати, узимати десно и лево, т. ј. непрестано пружати руку, непрестано мољакати. То мољакање траје и онда кад је стипендија добивена, јер је она тако мала да је с њом мучно живети.

Најзад, разне болести претурене су, напатило се, нагладовало се, па је и патњи крај дошао: испити су положени, факултет је свршен, али ректор не да дипломе. „У вашој сведоци зрелости нема грчког и руског језика. Положите те предмете у нашој гимназији, па ћете диплому добити.“ С руским би још некако ишло, али како да се грчки научи?

Ту тек настаје невоља. Или треба наћи којег професора из гимназије, једног од оних људи срца милостива, који ће вам дати тројку и онда ако не знате ни *алфа* написати; или треба подићи на ноге и нашег посланика, и секретара његова, и читаво министарство просвете, док се нашем испиту зрелости не призна да је раван руском. Зар надлежни не би могли порадити да се то питање једном начелно пречисти, па да наша матура не значи у Русији мање него у осталим земљама, чије заводе похађа омладина наша? Једно понижење било би

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

уштеђено српским ђацима. Не треба заборављати да то исто чека и оне младиће који уживају потпору од српске државе.

Вечно мољакало — то је Србин у Петрограду. „Господине, ми имамо доста своје сиротиње која се глађу пати, па зар није грех помагати туђу?“ рекао ми је један журналист руски, човек трезвених погледа. Тако мисле многи, врло многи.

Нек сиротиња наша остане међу нама.

* * *

Пролазим поред Тавридске Баште, некадашњег добра знаменитог љубимца Катаринина, кнеза Потемкина. Моп соеиг! моп бијои! писала је она њему. То вам је красан забран, један од највећих у Петрограду. Простота широких поља његових, оперважених шумарцима и редовима висока дрвећа, красно, велико језеро, пред дворцем разливено, и бујно зеленило по обалама гатова његових — пружају оку ретку насладу. Било што је у страни, било из других разлога, Петрограђани слабо похађају тај лепи парк, сличан великим парковима енглеским. Зато је он двоструко пријатан. Кад вам додија гурање у Летњој Башти, дођите овамо. Ту је тишина. У травни веленац уткала природа на стотине шарених цветића боје отворене, око вас море зеленила, над вама чисто азурно небо, „пуно мира и благодети божје.“ Зимљ ту мора да је још лепше. На језеру тоциљају се чланови царске породице. Зато је забран само лети отворен.

Снег почиње копнети, у ваздуху мирише пролеће. Три возача возе дрва на јаким коњима. Саонице претоварене, комађе кратко исечено, па често испада. Возачи нешто виде и поткупљају, а, богме, много и не виде. Два малишана навадила се на дрва, па грабе парчад, чим које испадне.

— Како те није срамота красти? довикнух оном у топлом кожучићу, у дугачким суквненим ваљцима на ногама.

— Ми имамо државни огрев, па што да крадем!

— Па што онај други краде? запитах га, указујући претом на друга његова, сићушно бледо створење, траљаво одевено.

— Они немају државног огрева, па зато и краде, одговори ми он најневиније.

Један је, без сумње, био син каквог покућара у којој државној згради, а други неког пијанца занатлије или сироте праље из те улице.

Радован Кошутић

РАЗНИ ЗАПИСИ

Канал између Северног и Источног Мора.

— Крупна је то ствар, кад сами људи своју планету поправљају. Наша општа кућа — Земља — већ је од природе богата препрекама за саобраћај од сваке руке. Њих треба уклањати — наравно, у колико се може. Садашње поколење доживело је да види пробијен онај језичац, онај земљоуз између Африке и Азије — Сујески канал —, а осим тога видело је и грдан полет европске поморске трговине на далеком Истоку, те оно зна, да је и довршење оне везе између Тихога Океана и Атланскога у Средњој Америци — Панамски канал — само питање времена и новца, дакле нешто одиста остварљиво.

Овога лета и то месеца јуна, предаје се саобраћају канал између Севернога (Немачког) и Источнога (Балтичког) Мора, који се, по краткоћи пута, не може упоредити са Сујеским каналом, али га у техничкој изради надмаша. Па и у хуманитарноме обзиру претиче га, јер је уштеда људскога здравља и живота, овде при изради северног канала, много знатнија. Кад овај прокоп проради, отпашће за све лађе, које буду хтеле бродити из Севернога Мора у Источно или обратно, вођња кроз опасни Скагерак, у који обале Јитланда пружају своје спрудове и далеко и дубоко. Редовно сваке године пропадају с тога тамо око стотину лађа и до пет стотина људи. А управо толико спашће се употребом северно-источног морског канала, а уз то још и сума од 10 милијуна марака, колико је до сада сваке године заједно с бродовима пропало у Скагераку — а то баш није на одмет! Све лађе, које из Атланскога Океана и из Енглеске понајвише до Њукастла долазе, па онда оне из Емдена и Бремена, као и оне из северне Француске, Белгије и Холандије — све ће оне пролазити кроз овај нови прокоп, кад год буду полазиле за пристаништа Источнога Мора, као и за ботнишки и фински залив.

На томе путу, оне су све мањој опасности изложене, но кад обилазе око предгорја Скаген-а, и, што је главно, имају знатне уштеде и у времену и у новцу, односно угљу. Од Њукастла, пут је за Источно Море кроз прокоп краћи за 107 морских миља од онога кроз Сунд. Од Хул-а удаљен је 109 морских миља; од Лондона и Атланског Океана, од француских, белгијских и холандијских пристаништа 236—239 мор. миља; од ушћа реке Емса 283, од ушћа Везера 323, а од Хамбурга 425 мор. миља. Ово ће много рећи, нарочито за саобраћај од 35.000 бродова (са 20.000.000 тона), које сада

још све броди сундом, а кад се северно-источни прокоп отвори, онда ће, наравно, све кроз њега пролазити.

Број бродова, који из Лајта и других скотских пристаништа, као и од Фарарских острва, путују на Источноме Мору, и то старим путем, тако је незначително мален, да се једва сме и у рачун узимати.

После отварања северно-источнога канала наступиће нов поредак у односу северних поморских места према општем саобраћају. Онај, сада тако живи, канал између Данске и Шведске постаће усамљен, а из Копенхагена моћи ће се зар и догледати плаво море и зелена обала; али бела јадра и дуги црни млазеви дима са пароброда, ретко ће се кад моћи запазити на томе лепом воденом путу. Данска престоница изгубиће свој маритимни значај, а Хелзигер са тврђавом Кронбергом, где је негда Хамлет радио и сањао, неће више владати улазом у Источно Море. Ако на свечано отварање прокопа буде и Данска своје бродовље у Кил послала, мрнарари ће с пуно разлога бити огорчени и озлојеђени — а дански прохтеви и њихова непријатељства према Немачкој још су у ранијим годинама, а нарочито у данима сундске царине, дали томе довољно повода. У коликој ће мери Копенхаген од великога саобраћаја бити потиснут, у толикој ће се опет мери овим каналом примаћи ближе Северном Мору све немачке вароши на Источноме Мору, почев од Кила па до Кенигзберга. Међу свима немачким поморским местима однеће Хамбург понајзамашнији удео. Ова моћна варош, која сад већ влада целокупном северном трговином, биће после отварања овога канала најглавније пристаниште на европскоме континенту.

Па и стратегијске прилике немачке обале знатно ће се изменити. У Хамбургу држе, да је ушће Елбе само дефанзивна тачка, и да се одбранбене спреме никада неће моћи тако удесити, како и колико би то било потребно. Осим тога, те припреме још сада потребују помоћних маритимних средстава за борбу, а нарочито изванредно број торпедо — лађа. Али крај свега тога, најважније немачко речно ушће врло је скромно војнички подешено. Слика се сад одједном мења, чим се северно-источни морски канал уведе у Елбу, и десна обала њезина утврди. Тада њено ушће има за Северно Море исти значај као и килски залив за Источно Море. Оно ће постати јака одбранбена тачка, и нападај на Хамбург биће немогућан. Беочуг, који је у одбранбеном ланцу немачке обале недостајао — прикачен је, и то на месту од велике стратегијске вредности. Спајање немачке флоте у Источноме Мору обезбеђено је

овим прокопом за сваки случај, а то је већ по себи веома значајно. Помоћу телеграфа и сазнања удаљености, може се са највећом тачношћу одредити место и време, где и кад се имају састати две флоте, које обе полазе од Вилхелмсхафена а растављене су прокопом. Већ тиме је прокопу дат офензивни значај. Немачка је зато прво и узела била Хелголанд да њиме брани пролаз. Истина, Молтке, тај највећи немачки стратег, сумња у толику стратегијску важност канала; он је до душе не пориче, али се у војничком обзиру многоме од канала не нада — и ако ће овај служити као брана према Русији. Јер до сада се противник морао обазирати једино на Вилхелмсхафен, и само је ту могао наперити све своје силе, пошто са југо-истока никада му и никаква опасност није претила. Али то ће се изменити после израде прокопа, јер ће се премац морати осигуравати са две стране. Тада ће противник морати бити постојано „у пуној пари“, а шта то значи, зна сваки мрнар. Помоћно бродовље и бродовље са угљем неће га у много случајева моћи достизати. Осим тога, противник ће вазда морати бити спреман на изненадну појаву торпедскога бродовља, и то од стране Вилхемсхафена и Куксхафена. И самој Енглеској тешко би падало да противу такве две офензивне тачке одржава потребну убојну снагу.

Кад су зиме дуге и јаке, по уверавању инжењера *Макса Мелера*, не сме се бродовље Источнога Мора да одважи ни на какав дужи пут, јер се има бојати да при укрцавању крај обале не западне у густ лед, те да не замрзне, као што се то прошле зиме десило једном руском броду, и то баш пред Копенхагеном.

Питање је, пак, да ли би ма какво друго пристаниште и могло послужити бродовљу као прибежиште. Јасно је дакле, да ушће канала на Источноме Мору треба да је за бродовље само дотле пловно, док је пролаз код Данске слободан, или док бродови, који полазе из ма којег пристаништа, уопште могу доспети до канала. Кил лежи врло згодно, тако да после мраза ледена брана брзо одилази, јер први југо-западни ветар доноси југовину, и сав лед од обала гони напоље у широко море, те тако још за рана ослобађа ушће испред Фридрихсорта.

Али је опет још важнији и од тога положај леда у самоме прокопу. Ту се сусрећемо са низом повољних односа, што сви укупно чине те је канал готово сасвим од леда слободан. Он треба да добива воду једино из Источнога Мора, и с тога има према Лаби окренут водопад, кога ради и постаје струја од по метра брзине у једном секунду.

Она слана вода што из Источнога Мора долази, ре-лативно је топла, те и при јакој хладноћи треба подуже време да прође, док се она не почне да мрзне. Вода, са температуром само за неколико сте-пена испод нуле, не леђи се подуже, док се год креће или тече. Ово се нарочито дешава код река и канала са дубоким коритом — па дакле и код северно-источнога канала. Оној сланој води, која струји из Источнога Мора, због њене брзине, а и због таласа од бродовља, треба по читава три дана времена, пре но што почне да се леђи, па ма била и јака зима. А с друге стране опет, баш исто то-лико времена треба — због брзине — и оној води у каналу, те да се потпуно обнови, да расхлађену воду пусти у Лабу и да канал напуни водом из Источнога Мора.

Код Кила се слива дневно по неколико мили-јуна кубних метара топлије воде. Шумећи струји вода без леђа из канала ка Лаби. Тек ту близу ове реке почиње се хватати ледена кора, и то само на врло јакоме мразу, те и она одилази у Лабу. Оне струје, које би за 2—3 дана требало да проведу воду кроз канал, биће увек на мразу, јер оне по-стају кад је мала вода у Лаби, а осредња или и велика у Источноме Мору. Али је ова комбинација могућна само кад дувају источни ветрови, који хлад-ноћу баш и доносе, док супротни случај не долази у питање, јер велика вода на Лаби, а мала код Кила, настају само уз јаке западне ветрове, и то кад из-ненада југовина наступи.

Како ће западно ушће канала код Лабе увек бити пловно — јер већ сада пролазе хамбуршке лађе и на најјачем мразу кроз Лабу — то је јасно, да ће односи леђа у каналу бити повољни.

При завршетку још неколико речи о историји постанка овога канала, његову положају и о тро-шковима на њега.

Он пресеца данско полуострво, и још у старо доба он је трипут почињат. Последњи пут било је у 17. веку, када се дотерало до дубине од 3·20^m. Мисао је дакле доста стара, а почела је да се остварује најпре 1870. године, пред француско-немачки рат, а озбиљно се почело копати тек 1886. и 22. маја 1889. год. Темељ му је тада положио стари цар Виљем, а сад се довршује као копча између Северног (Немачког) и Источног Мора тако, да лађе које плове из једнога мора у друго, не морају више обилазити Данску, и парни ће бродови уштедети 22—45 сахата, а лађе са једрилима и 2—3 дана опасне пловидбе по мору.

Канал је дуг 98½ километара, широк 22—26 метара, а дубок 9 метара, тако да и највеће лађе

окопнице, које газе 8½ метара, могу да плове по њему. Земљиште у опште глибовито и непостојано, а целокупни трошкови око градње изнеће 156 ми-лијуна марака, што у нашем новцу чини око 175 милијуна динара!

Овим ће се каналом нарочито моћи избећи опасни *Сунд* и *Категат*, јер за последњих само 27 година било је око 6316 бродолома! Одиста ужасно! А колико ли је жртва било у новцу, и, што је нај-главније, у људима!

Сама је Немачка за 5 година изгубила 92 лађе и 708 људи. Тај стари пут, који дели Данску од Шведске, био је најопаснији.

Канал је и у трговинском погледу врло важан, јер се њиме избегава обилазак око Данске.

О самоме грађењу не може се овде много рећи. Само нешто о темељу. Пре свега, канал про-сеца „Маршланд“ око Лабе. Затим иде кроз Ку-денско језеро, у мочарној околини, доцније кроз речне долине и песковиту подлогу, па најзад кроз долину реке Ајдер-а и Ајдерскога канала. — Су-воземни радови нису наилазили ни на какове сметње, али само просецање кроз мочарне пределе Куден-скога језера задавало је доста посла, а нарочито је велике тешкоће било око утврђивања обала.

Страни инжењери, па и француски, који су гра-ђење канала прегледали, пуни су хвале о изради. Белгијски инжењер Алексис Диџурни хвали техничку израду и вели: да још никада ни у каквом преду-зећу није развијено толико снаге, толико чврсте воље и енергије, као овде, где је за ванредно кратко време извршен прави *титански* посао. — Каналу овоме највише се чуде Холанђани, а они су бар стари вештаци у томе, јер су и сами до сада већ много радили и урадили на поправци наше планете.

Најзад још само неколико речи о свечаностима приликом отварања северно-источнога канала. Какве ће свечаности бити, види се већ по томе, што је одређен кредит од 1½ милијуна франака само на име трошкова при отварању канала. И сам немачки цар присуствоваће под нарочитим шатором, у облику лађе саграђеном, а даваће се свечан ручак за више од 100 особа. Биће тада искупљено у Килу 28 немачких ратних лађа са 9407 људи и 328 офи-цира; даље 15 ратних лађа од 13 других држава, са 12 адмирала, 751 официром и 16.000 војника. Главни је дан 9. јуна. Тога дана у 11 сахата је свечано полагање *завршнога* камена, а у 2 сахата по подне велика парада — пролаз — флоте. Све-чаности се завршују 10. јуна маневрама, и то само немачке флоте.

Свечан провоз кроз канал трајаће 10 часова.

Од страних флота зна се до сада, да ће присуствовати Шведска, Француска, Русија, Португалска, Турска и Енглеска. Биће око 85 бродова са 400 официра и 10.000 војске. И велики наш пријатељ, стари Гледстон, обећао је да ће доћи на ову свечаност.

Тако ће се ето завршити једна нова културна тековина нашега доба, која има и своје наличје — ратну страну!

Маја 1895. године
у Београду.

Пав. В. Вујић.

Чудновата особина дивизме. — Још године 1824-те опазио је *E. Smith* једну чудновату особину свих врста дивизме (*verbasum*), коју је доцније и *Darwin* проучавао. Прошле године испитао ју је тачније *U. Martelli*. Та је особина у овоме: Када се по цветном вретену дивизме удари неколико пута или се оно иначе јако потресе, после 2—3 минута поотпадају сви цветови, који су у том тренутку били потпуно развијени. Чашични листићи заокрче се унутра те тако избаце цветну круну, која је још пре тога, сужавањем дна чашнице, била лабаво за њу утврђења. Тачним је испитивањем доказано, да има некакав особени слој за растављање, којем су ћелије испрва полиедричне али се после заобле, услед чега ткање постаје лабавије те се лакше одваја. С тога се поменути оглед не може с успехом чинити изјутра и пре подне, дакле у време када су се цветови истом развили, а по подне је довољан само један јачи потрес па да се цело вретено — понекад до 2 м. високо — лиши свих цветова. Ако потрес није довољно јак, онда отпадне само они цветни листићи, који су најближи месту удара. Нејасно је, од какве је користи овакво својство дивизми. Пошто цветови поотпадају, чашични се листићи склопе над плодовним заметцима те тако постају њихови чувари.

(Prom.)

С. П.

Структура чистог злата. — Професор *Liversidge* поднео је пре неког времена Ученом Друштву у Новом Јужном Уелсу (у Аустралији) своју расправу о структури чистог злата. Он вели да је нашао ово: Кад се зрна чистог злата расеку па се површине пресека нагризу хлорном водом, онда се на овима јасно види кристалинска структура, слична т. званим „Видманштетеновим фигурама“, какве показује свако углачано метеорско гвожђе. По свом изгледу, кристалне равни златних зрнаца припадају октаедру или хексаедру. Загреју ли се ова зрна на Бунзеновој лампи, тада постају

и на углачаној и на неуглачаној површини мехурићи, који, ако се још јаче загреју, јаком праском попуцају и делиће злата с великом жестином разбацују. Пошто се ове експлозије не опажају, када се скралица мехурића хлорном водом раствори, *Liversidge* закључује отуда, да мехурићи постају испарењем чврстих или течних материја. При сечењу неких златних зрна наишло се у њима на зрна од кварца, те се мислило да су она узрок експлозији; али, у неколико случајева, ако је отвор, који постаје по распрскавању мехурића, био врло мален, гас је и даље струјао из злата, скрећући у страну пламен Бунзенове лампе, као што то бива кад се ради дуваљком при испитивању минерала.

(Prom.)

С. П.

Јачина светлости кула светлиља. — Пламени старијих светлиља, које су употребљавале уље као гориво, имајаху јачину од 5000 до 6000 свећа. Завођењем електричне светлости, та је јачина повишена до 60.000 свећа, а комбинацијом са оптичним справама дотерало се до светлосне јачине од 900.000 свећа. Ову необично јаку светлост још ће да претече нова кула светлиља, која се сада гради у *Хавру* (у Франц.). Јачина ће јој бити *2,500.000 свећа!* Мисли се, да ће се њен рефлекс моћи видети чак са обале Енглеске.

(N. Fr. Pr.)

С. П.

Смрзнати алкохол. — Никакво средство није до сада било довољно да се алкохол приведе у чврсто стање. Професору *Dewar*-у, у Лондону, пошло је пак за руком, да испарењем мешавине од чврсте угљене киселине и етера у безваздушном простору произведе хладноћу до 200° Ц. испод нуле. При овој температури претворио се алкохол у чврсту, кристалинску масу, која, крваћи се, добива најпре изглед сирупа (густе течности), па тек доцније прелази у своје обично, житко-течно стање.

(N. Fr. Pr.)

С. П.

Најнасељенији градови на свету. — По часопису „*Statistische Correspondenz*“ има на нашој земљи 35 градова с 500.000 становника и више. Дванаест од њих прелази један милион. Међу овим градовима има: у Европи 4, у Азији 5, у Америци 3. Од 23 града са више 500.000 па до једног милиона становника има: у Европи 8, у Азији 12, у Америци 3. У Аустралији и Африци нема ниједно место са пола милиона душа, јер *Мелберн* (у Аустралији) има их 385.795, а *Кајиро* (у Мисиру) 374.838.

— Кад се градови поређају по броју становништа, онда добивамо овај низ: Лондон 4,415.958; Париз 2,712.598; Њу-Јорк-Бруклин 2,352.150; Берлин-Шарлотенбург 1,655.653; Кантон (у Китају) 1,600.000; Беч 1,354.548; Ханки-Ханџианг-Вучанг (у Китају) 1,200.000; Токио (у Јапану) 1,155.290; Филадельфија 1,105.277; Чикаго 1,099.850; Сијангтан и Синган (у Китају) по 1,000.000; Петроград 954.400; Тијен-Цин (у Китају) 950.000; Цариград 873.565; Бомбеј 821.764; Калкута 810.686; Ханг-чу и Чингту (у Китају) и Рио де Жанејро по 800.000; Москва 798.742; Глезбг 772.040; Хамбург-Алтона 734.625; Манчестер-Салфорд 703.479; Ливерпул 697.901; Фучу (у Китају) 636.000; Бостон 598.669; Бермингем 570.460; Буенос-Аирес 554.713; Пекинг, Сучу, Чангчу, Шаохинг, Ланчу и Фучан (сви у Китају) по 500.000.

Топлота крви у кљунара. — Још 1879. год. испитивао је *M. Maclay* топлоту крви у воденога кљунара и нашао је, да му је температура само 25.8° Ц., докле крв савршенијих сисара показује 36—38°, а птице чак 42°, те ови већином угну, кад им се крв расхлади до 25°. *Rich. Semon* поновио је такве огледе, приликом свога скорашњег борављења у Аустралији, на сухоземном кљунару или мрављем жежу (*echidna*), па је и он нашао врло ниске температуре крви. Топлота се крви у ове животиње спуштала до 25.5°, а у другим приликама се опет пењала до 34.2°. Отуда излази, да кљунари и у физиолошком погледу представљају најнижу врсту сисара — као што се већ одавно утврдило анатомским проматрањем тих животиња — и да се оне и по крвној топлоти приближују гмизавцима (рептилијама). Ово се потврђује тиме, што је према опаженом мењању температуре — које износи до 7° Ц. — регулација топлоте у тих животиња још веома несавршена, те се оне на тај начин приближују т. зв. хладнокрвним, или боље: *наизменично-топлим* животињама. (*Pflügers Arch. f. Physiol.*, 1894, стр. 229).

(Prom.)

С. П.

Доб земљине коре. — Колико је година кори наше Земље и органском животу на њој — или геолошким периодама њеним —, о томе има разних мишљења. С обзиром на непоузданост основа за такве оцене није ни чудо, што се бројеви година, од када се мисли да је постала кора наше Земље, знатно разликују међу собом (од 10 до 70000 милиона година). У најновије време је *W. Upham*, проматравши све што је по том изнесено у часопису

„*American Journ. of Science*“ (3. ser., vol. 45.), покушао је да докаже, да све органско биће и камени слојеви на нашој земљи постоје већ 100 милиона година, и да је од почетка терцијера протекло 3 милиона, а од времена, кад су се наслагали најстарији, данас очувани петрефакти, 48 милиона година. (Prom.) С. П.

Производња злата у Русији. — Међу земљама, у којима се копа злато, Русија заузима треће место. Злато се добива нарочито у азијском делу те простране царевине. У малим количинама има злата и у Финланду, где се испира из песка неких река. По недавно објављеним статистичким подацима за год. 1890-у, добивено је у целом Сибиру 28.805 кгр. злата, Урал је дао 10.524½ кгр., а Финланд 17½ кгр., свега дакле 39.347 кгр. За ту количину злата употребљена су 23 милиона тона (по 1000 кгр.) златне руде. На Уралу се вади злато и из руда, које садрже само 0.7 грама злата по свакој тони. У Сибиру је производња много скупља, тако да се тај посао тамо не исплаћује, ако руда у свакој тони нема бар 3.5 грама чистог злата. — Руска влада труди се да, које спремањем добрих инжењера, које подстрекавањем на копање руда, унапреди производњу злата, те се можемо надати, да ће се она временом знатно повећати. (Prom.) С. П.

Тачка кључања и критична тачка у водоника (хидрогена). — Једва је професору *Олишевском* у Кракови пошло за руком, да после много година марљивог испитивања одреди водоник у тачку кључања и критичну тачку. Водоник кључа при температури — 243° Ц., а критичну тачку достиже већ при — 233°, или, другим речима: изнад ове температуре, ма како да је велики притисак, водоник се не може претворити у течност. (Prom.) С. П.

Постанак новог језера. — У Италији, близу места Лепренијана, у покрајини римској, из небуха се створило језеро у једном долинском котлу, избијањем подземних врела. Обим је језеру око 1 км. Вода му садржи велику количину сумпор-водоника, те је ласно могућно, да ће око овог језера, ако оно не усапе, постати временом нова бања. (Prom.) С. П.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Његово Величанство Краљ Александар I-ви, приликом изласка Свог на Космај, с Њен. Велич. Краљицом Наталијом, 7. ов. мес., благоволео је поклонити по 50 динара осн. школама у **Кораћици** и у **Неменикућама**.

Приликом екскурзије, коју су приредили представници моравског збора Учит. Удружења са ученицима у Београд, — **општина града Београда** поклонила је *сто четрдесет динара* као помоћ ученицима.

Г. Милош Валожић, обд. книжар и издавач, упутио је управи I беогр. гимназије писмо којим јавља, да је рад да од свих књига које изиђу у његову издању или их он прекупи, уступи по један примерак у тврдом повезу ученичкој књијници

I беогр. гимназије, као задужбину његова сина *Милана*, бив. ученика ове школе. Уз писмо је г. Валожић послао *58 књига и 1 карту*, све у тврду и лепу повезу.

Мана Ђорђевић, председник општин. суда, и **Крста Манчевић**, писар општин., у **Смрдану** (окр. пирот.), поклонили су за награђивање добрих ученика там. школе, о годишњем испиту, *19 комада књиге* „Родољуб.“

Г. Јован Екеровић, марвени лекар у Пешти предао је управи н. гимназије у **Вел. Градишту**, *осамнаест комада књига* „Царство мрака“, од Лава Толстоја, превод Ј. Јаворца, као поклон, да се о Петрову дне раздаду добрим ученицима.

Г. Спира Копривица, бив. свештеник лаповски, при поласку свом из Лапова поклонио је *5 комада књига* „Родољуб“ и „Цвеће“, да се раздаду најбољим ученицима осн. школе у **Лапову**.

Исправци. У свесци 5-ој „Просв. Гласника“, за месец мај о. г., треба исправити ове погрешке

На стр. 296-ој, II стубац, 2. врста оздо: место философи — физиолози;
 „ „ 299-ој, I „ 8. озго: „ Tarua — Garcia.

Уредништво.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 7. и 8.

XVI.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

КРАЉЕВСКА ВЛАДА

Његово Величанство Краљ Александар I, уваживши оставке које су Му поднела досадашња г.г. министри, благоволео је, указом Својим од 25. јуна о. г., поставити:

за председника Министарског Савета и министра иностраних дела, г. **Стојана Новковића**, председника Државног Савета;

за министра унутрашњих дела, г. **Димитрија Маринковића**, члана Држ. Савета;

за министра финансија, г. **Стевана Д. Поповића**, министра на расположењу;

за министра војног, члана Државног Савета, резервног ђенерала, г. **Драгутина Франасовића**, преводићи га из резерве у активну војену службу с истим чином и рангом;

за министра грађевина и заступника министра народне привреде, г. **Михаила Петковића**, директора железница у пенсији;

за министра правде, г. **Арона Нинчића**, председника апелационог суда;

за министра просвете и црквених послова, г. **Љубомира Ковачевића**, професора Велике Школе.

ВЕЛИКА ШКОЛА

Указом Њег. Величанства Краља, од 22. јуна о. год., постављени су:

за професора педагошке д-р **Војислав Бакић**, начелник прве класе у Министарству просвете и црквених послова, с професорском платом према годинама држ. службе, по његову пристанку;

за професора општега државнога права и државнога права Краљевине Србије д-р **Милован Ђ. Миловановић**, пређ. професор Вел. Школе, с год. платом од 5000 дин., коју је и пре имао.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Величанства Краља, од 9. јуна о. год., постављен је за професора треће београдске гимназије **Ђура Милијашевић**, проф. гимн. у пенсији.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављење

Претписом Министровим постављен је:

у велико-градештанској нижој гимназији: за привременог учитеља музике и певања **Јулијус Бројс**, хонор. учитељ тих вештина у истој школи, с год. платом од 1500 дин., 22. јуна о. г.

Разрешење

Претписом Министровим разрешен је:

у трећој београдској гимназији: **Ђура Милијашевић**, хонор. наставник, 10. јуна о. г.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Повишена плата

Претписом Министровим од 19. јуна о. год., повишена је плата г. **Јанку Веселиновићу**, коректору, од 2000 на 2500 дин., с тим, да буде дужан читати коректуре при прештампавању свих школских књига државнога издања.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом Министровим постављени су:

у округу крагујевачком: за сталног учитеља сва 4 разр. осн. шк. у Годачици **Сима Благојевић**, пређ. учит., 11. јуна ове год.;

у окр. крајинском: за сталну учитељицу II, III и IV разр. осн. жен. шк. у Текији *Зорка Убавкићева*, пређ. учит., 1. јуна ове год.;

у окр. моравском: за сталну учитељицу II разр. осн. шк. у Рековцу *Ангелина Илићка*, с учитељским испитом, 11. јуна ове год.;

у окр. подринском: за сталног учитеља сва 4 разр. осн. шк. у Слеччевићу *Милан Бркић*, сврш. ђак учит. школе, 11. јуна ове год.;

у округу подунавском: за привр. учитеља III и IV разр. осн. школе у Бељену *Никола Мишић*, заступник учитеља исте школе, 16. јуна ове године;

у окр. рудничком: за стал. учитеља II, III и IV разр. осн. шк. у Мајдану *Петроније Раднић*, сврш. ђак учит. школе, 11. јуна ов. год.

Премештаји

Претписом Министра просвете и црквених послова премештени су:

у окр. ваљевском: за учитељицу I и II р. осн. шк. у Мионици *Јелисавета Ристићка*, учит. II раз. осн. шк. у Божевцу, окр. пожарев., 21. јуна ове год., по потреби;

у окр. моравском: за учитељицу I. одељ. I р. осн. шк. у Параћину *Катарина Богдановићка*, учит. I и II р. осн. шк. у Мионици, окр. ваљев., 21. јуна ове год., по потреби;

у окр. пиротском: за учитељицу осн. шк. у Ветн *Леошава Ристићка*, уч. I. одељ. I разр. осн. жен. школе у Параћину, окр. морав., 1. јуна ове год., по потреби;

Разрешења

Претписом Министровим разрешени су:

Драгиња Милкићева, учитељица осн. школе у Прахову, окр. крајинског, 14. јуна ове год., на основу чл. 63. тач. д. чл. 64. и 66. зак. о основним школама; — *Милован Илић*, заст. учит. осн. шк. у Сопоту, окр. пиротског, 17. јуна ове год.

Пензионовања

Претписом Министровим стављен је у стање покоја:

Стево Чутурило, учит. осн. шк. у Бањи, окр. руднич., 23. јуна ове године, по молби.

УМРЛИ СУ:

Аврам Маринковић, учитељ у пенсији, 8. јуна ов. год.; *Фемка Јовановићка*, учитељица IV разр. осн. женске шк. у Параћину, окр. моравског, 25. јуна ове године.

РАСПИС

старешинама свију средњих школа, о накнадном полагању год. испита.

Нашао сам за потребно укинути распис Министра просвете и цркв. послова од 4. јуна 1884. год., ПБр. 4650 (Просв. Зборник стр. 368.) и заменити га овом наредбом:

1. Сви ученици гимназија и реалака дужни су у *редовно време* полагати годишње испите. Ово вреди и за оне који су с правом на полагање испита одлучени од школе.

2. Који би ученик *болешћу* био спречен да дође на испит у дане испитним распоредом одређене, он ће *одмах по оздрављењу* поднети старешини завода уредно лекарско уверење о свом боловању, ради оправдања свог изостанка од испита. Ко ово не учини, губи право на полагање испита за ту школску годину.

3. Ученици, који би оздравили још пре свршетка исте школске године, дужни су *на дан уочи њенога завршетка* накнадно полагати *све испите*, од којих су због болести били изостали — иначе им се доцније неће допустити да полажу испите, те ће они идуће школске године морати понављати разред који су учили.

4. Ученици, који до краја исте школске године не би оздравили, полагаће накнадно испите, због болести пропуштене, *у почетку нове школске године*, т. ј. у другој половини месеца августа.

5. О усвајању или неусвајању лекарских уверења, које ученици буду подносили ради оправдања свог недоласка на испит, решава пуноважно професорски савет. Само ако би се међу члановима проф. савета појавиле несугласице при оцењивању оправдања ученичких, старешина завода достављаће такве случајеве Министарству просвете и црквених послова на решење, приложивши свом спроводном писму оверен препис записника професорског савета.

Препоручујем Вам, да ову моју наредбу одмах објавите ученицима и да се по њој тачно управљате.

ПБр. 8504.

13. јуна 1895. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Клерк С. Р.

ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

ИЗВЕШТАЈИ

надзорника средњих школа у 1894.—5. школ.
години

I Извештај г. Љуб. Стојановића, проф. В. Школе,
о I београд. гимназији

Господине Министре,

По наредби г. Министра био сам ове године у првој београдској гимназији на испиту зрелости, као његов изасланик, а на годишњим испитима као надзорник, и имам част поднети му о томе извешће у овом што иде.

I.

Испит зрелости извршен је између 1. и 9. јуна о. год. у свему по *правилима*.

Од тридесет пријављених кандидата положило је испит њих двадесет и три; тројица су одбијена на годину дана, а четворица на три месеца. Али ко би по овоме хтео судити о успеху ученичком, јако би се преварио; прави је успех, по мом личном уверењу, слабији него што по оценама изгледа. Узрок пак, што више кандидата није одбијено, лежи само у благом оцењивању нарочито из српског и француског језика на писменом, па у неколико и на усменом испиту. Ја сам прочитао све задатке из српскога језика, а прегледао сам и оне из немачкога и француског, и кад сам видео, да су из француског језика и испитач и прегледачи дали по моме мишљењу јаче оцене него што задатци заслужују, а из српскога језика испитач је дао јаче, а прегледачи већином слабије оцене, онда сам пре почетка давања оцена обратио на то пажњу одбору, и напоменуо, да би правда захтевала држати се за све предмете једнога мерила у давању оцена. Али кад се приступило гласању у великој већини случајева преовлађивала је јача оцена. Последница тога била је та, да се и на усменим испитима блаже оцењивало, а дешавало се и то да на пр. један кандидат, који је по једногласној одлуци целог одбора на усменом испиту добио из српског језика *слабу* оцену, није пао, јер је на писменом испиту већином гласова добио оцену *врло добар*.

Мени изгледа да неки наставници не допуштају да много ученика падне из њихова предмета!

Рекао бих да је понајбољи успех из латинског и немачког језика, затим из физике, математике и историје опште, па тек из историје српске и из земљописа и на послетку из српске и словенске граматике и француског језика.

II.

Да бих — колико толико — прегледао рад школски у осталим разредима, био сам на триестини годишњих испита, готово код свих наставника.

Ја не могу овде износити све утиске што сам их на тим испитима добио, да не бих упао у понављање онога што су и други надзорници у овој и у осталим гимназијама опазили и у својим извештајима господину Министру поднели, јер слабе стране наставе у првој београдској гимназији слабе су стране — можда у мало већој мери — и осталих наших гимназија. О свему је већ говорено и предлагани су начини за поправку, па опет настава се не унапређује, или се не унапређује онолико колико би требало.

Тако готово сви надзорници истицали су као главне сметње наставе *несталност и неодређеност наставних програма, често премештање наставника и немање довољно добрих школских књига*.

Што се првога зла тиче, то му само министарство несвесно иде на руку, јер, желећи да наше гимназије добију што бољи наставни програм, свака промена у министарству доноси собом и промену наставног програма. У томе смо дотерали дотле, да су се једном за годину дана изменила три наставна програма! Изгледа да би за напредак наставе био најбољи онај програм који би се могао одржати десетак година. Како наши реформатори наставе немају још утврђених принципа које би сви поштовали, а како, с друге стране, нема никога који би лебдео на државним пословима, и старао се да се у раду одржи колико толико неки континитет, већ се с променом личности — а то на жалост бива врло често — сваки посао почиње с почетка — то је мало чудновато како се уопште може и предузимати каква реформа, кад је и онај који је изводи тврдо убеђен, да ће његов створ живети дотле, докле га он силом свога положаја држао буде.

Оном пак другом узроку неуспеха само министарство иде систематски на руку. Како може бити успеха у школи кад се зна, да н. пр. за последњи десетак година ни 10% наставничких премештаја није изазвала школска потреба, већ или виши државни интереси, или лични и приватни рачуни? Кад се још узме на ум да се услед таквих премештаја стеку по пет, шест, па и осам наставника исте струке у једној школи, онда је лако замислити успех који се у такој школи постиже.

Најмање је може бити министарство криво у питању о школским књигама. Оно је сву бригу око тога сложило на Државну Штампарију и Главни Просветни Савет. Штампарија тачно извештава кад које књиге нестане у магацину, и тражи наредбу за ново прештампавање, а Савет ревностно шаље на реферате све књиге које му се с приватне стране, преко Министра просвете, пошљу, и о њима доноси одлуку. Мени се чини да је у школској књижевности било више реда под старом школском комисијом.

Али има још један узрок неуспеху, који, чини ми се, нико није изнео, а који је, по мом мишљењу најважнији, а то су: *сами наставници*. Могу књиге бити најсавршеније, може програм бити најподеснији, може један наставник седети у једној школи тридесет година, успеха неће бити, ако тај наставник не уме, није спреман да ради. Тако велика већина недостатака што сам у овој гимназији опазио тиче се самих наставника. Јер код вештих наставника и добрих зналаца свога предмета и успех и настава су добри, и обратно. У шестом н. пр. разреду, који је уопште добар, виђао сам где ученици из више предмета одговарају одлично без и мало замуцкивања, док код каквог предмета, где су и преко године навикли да погађају или да им се дошаптава; ти исти ученици немају ниједног поузданог одговора.

Таких наставника, то смем слободно тврдити, има доста, има много у нашим средњим школама. Јер кад у овој гимназији, која без сумње долази међу најбоље, има наставника који предају предмете за које их нико није квалификовао, нити су се за њих стручно спремади, или има наставника који, и ако су квалификовани за своје предмете, опет се зна, да је њихово знање тако слабо, да им предавање тих предмета бар у вишим разредима никако не би требало допустити; кад је тако, велим, у овој гимназији, како ли је по унутрашњости, даље од очију министарства?

Нека нико не помисли да ја њих кривим што су такви! Не, до њих нема ни мало кривице. Као

год што за неуспех гимназијских ученика нису криви ти ученици, већ њихови наставници, исто тако за слабу спрему наставничку крива је само и једино — Велика Школа. Па не само за то, него и за све што има и доброг и злог у Србији, и слава и прекор припада — поред Војне Академије — једино Великој Школи. Она је срце у организму Србије, па ако је крив, којом она храни све органе тог државног организма, болесна и неваљала, како може бити здрав цео организам? Па колка је пажња поклањана том најважнијем органу? Велика је Школа прославила педесетогодишњицу свога постанка, и за све то дуго време на њој су вршене само ситније оправке и доправке, а у суштини својој она стоји и данас на истој основи на којој је и основана, на *основи гимназијској!* Ако се још сетимо да је 90% министара просвете узимато баш од професора Вел. Школе, онда ће нам пред очи изаћи један факт, пред којим се треба озбиљно зауставити.

23. јуна 1895. год.
у Београду.

Господину Министру
повизан
Љуб. Стојановић с. р.

II. Извештај г. Јос. Пецића, начелника Министар. просвете у пензији, о београдској Вишој Женској Школи

а) као изасланика на учитељским испитима:

Господине Министре,

Учитељски испит у првом одељењу *Више Женске Школе* повољно је свршен. Ја сам имао срећу пропатити само усмени испит, а писмени је свршен пре мене, још 12. пр. мес. Господину Министру није непознат и узрок те случајности.

У повереном ми одељењу свршило је свега 46 ученица. Од тих само две нису приступиле испиту, и ако су с врло dobrим оценама свршиле VI разред; све остале пришле су испиту.

Пошто нисам био на писменом испиту, као што поменух, што ми је и веома жао, морао сам најпре прегледати све писмене радове испитаница и уверити се о правилности њихових оцена. Нашао сам све у своме реду, сем два цигла случаја, која су још била у питању и нерешена. Споразумно с испитним одбором и према олакшаним околностима решена су оба случаја у корист испитаница. И тако све кандидатке, на броју њих 44, буду узете и на усмени испит.

Испит је овај текао прописно и врло правилно. Ја сам притом особито имао на уму упутство господина Министра, и у свима појединостима тачно сам га се држао. Непристрасном оцениоци лежи и на срцу и на савести да каже праву истину, и ја ласкам себи да сам своју изасланичку дужност у сваком погледу потпуно извршио, а уједно и захтев господина Министра испунио. Господин је Министар јасно показао своју жељу у томе, да се испитанице општо оцене, нарочито у погледу наставничких врлина и моралне зрелости. Суд је његовога изасланика у томе врло повољан, јер је научни напредак учитељских испитаница, у главном, *врло добар*. А ипсу ретке испитанице које су и с одличним успехом свршиле. Таком напретку нема се шта приговорити. У приликама, у којима се данас Виша Женска Школа налази, бољи се напредак од садашњих приправница не може ни очекивати. Ускоро бићу тако слободан да више о том говорим, а овом приликом нека ми је допуштено рећи још ово: Виша Женска Школа овака каква је *не служи*, колико би требало, *стручном* (учитељском) него више *општем* образовању, а то је и био првобитни задатак те школе.

Пријатно ми је изнети и важније појединости са овога испита. Према добивеним оценама, 35 испитаница оглашено је да су *способне за учитељице*. Одбијено је на три месеца само осам ученица због недовољних оцена из понеких наука. А само једна кандидатева има да положи испит из свију група, сем школскога рада.

По групама наука општи је напредак:

У Науци Хришћанској *одличан*; Српскоме Језику *врло добар*; Српској Историји и Земљопису *врло добар*; у Општој Историји и Земљопису исто тако; у Педагогици, и то у теорији, *добар*, у Школском Раду *врло добар*; у Рачуну такође *врло добар*, а у Јестастеници *осредњи*.

Науку Хришћанску лепо знају и лепо казују. Јасно је како се Наука Хришћанска радо на изузет учи, а то није згорег. Случајно ове је године Наука Хришћанска и разумљивије и озбиљније предавана у Вишој Женској Школи, преко редовнога обичаја.

Што се тиче Српскога Језика, опажа се да је теорија јача од пракције, што је доказ, да се у школи више поклања пажња теорији него пракцији, и ако је, бар по моме схватању, наставнику обоје заједно и подједнако потребно.

Из Српске Историје боље се памте новији догађаји, с незнатним изузетцима, него старо и средње доба. Биће да је томе главна сметња и наставни план, а у неколико и школски удбеник. Исто вреди

и за Историју Општу. Земљопис пак, и српски и општи, зна се поузданије, и на мапи и по тексту.

Педагогика у свима њеним гранама радо се слуша, а још радије учи; то се опажа готово на свакој ученици; али, на жалост, испитанице је не разумеју јасно и као што треба, ни у опште ни у појединостима. Ваљана основна спрема за тако важну науку главни је недостатак у педагошкој настави, а и садашњи број часова није довољан.

Рачуну недостају потпуна тачност, лакоћа и брзина. Чини ми се, а тако ће по свој прилици бити и у ствари, да наше школе још и не знају за ове рачунске врлине. Наставничке мане у томе не поправљају се, већ прелазе тако рећи с колена на колена. Ово није никакво чудо, јер се слабо ко од нас и стара о томе, да што пре лечи и уклања то школско зло.

Из Јестастенице је ове године успех сасвим незнатан, и томе има више разних узрока. Покушаћу да то првом згодном приликом објасним, у колико је то могућно.

О испиту из женског ручног рада могу само с похвалом говорити.

Овим свршујем мој извештај о учитељском испиту у Вишој Женској Школи.

Благодарећи господину Министру на поверењу, част ми је назвати се господина Министра покорни слуга

24. јуна 1895. год
у Београду.

Ј. Пецић с. р.

б) као надзорника:

Господине Министре,

Виша Женска Школа у Београду веома је важна просветна установа; управо она је и јединствена школа своје врсте и у саставу и у облику. С тога и заслужује особиту пажњу и бригу највише просветне управе.

По мом немеродавном схватању главни јој је задатак: да даје опште и више образовање нашем женскињу и да спрема добре учитељице за основну школу.

Господин Министар поклонио ми је то поверење, да испитам и сазнам: да ли резултат годишњег рада ове школе одговара њеном двојаком задатку и у колико? Моје скромно мишљење о томе готов сам мало ниже казати, а пре тога овде бих рад био изнети бројно стање ученица и њихових наставница, колико ради прегледа толико и ради правилног погледа на сав годишњи рад Више Женске Школе.

С бројем ученица стоји овако:

У почетку године уписало се свега 782 ученице, а свршило их је школску годину 737 ученица. Први и шести разред су најмногобројнији; први је походило 214, а шести 132 ученице; најмањи је пак четврти разред, са 73 ученице. У овој школи има осамнаест одељења; најмањи је број ученица у одељењу 27, а највећи 56. И све то смештено је у *пет* засебних зграда.

Број наставног особља износи на 54 лица, и дели се на ове категорије:

1. Класне учитељице, које су у исто доба и наставнице; има их 18, колико и одељења.

2. Предавачице, у положају предавача средњих школа. Три су само.

3. Хонорарци, међу њима и особита вештакиња за више пртање. Ових је на броју 11.

4. Учитељице страних језика; има их 5.

5. Учитељице вештина, као: ручног рада, певања, мусике, играња; њих има 9.

6. Помоћнице или чуварице реда; има их 8. Свега дакле 54.

Овим многобројним и у сваком погледу компликованим заводом управљало је до јуче нежно и слабачко женско лице, које је најзад и преминуло под тешким теретом своје дужности и опаке болести.

На реду је да се оцени и општи успех.

Био сам на испиту у сваком разреду или одељењу и на свима предметима, на неким и више пута. Добро сам пазио и на питања и на одговоре. Колико је то на испиту могућно сазнати, питања су увећане оних које испитују одмерена, а и одговори су на питања промишљени. Наравно, овде има и изузетака, али су ређи.

Према томе дакле, а с обзиром и на многе несавладљиве отежице правилном развјетку наставе, годишњи је напредак ученица Више Женске Школе у резултату резултата *врло добар*, а морално им је владање *примерно*. С правом може се тражити из појединих наука или предмета и бољи напредак, али и под другим повољнијим погодбама. Ну о томе касније, а сад да пређем на поједине дисциплине.

Почећу *Науком Хришћанском*.

Ова наука лепо напредује у Вишој Женској Школи. Може јој се и позавидети на томе. Избор учитеља погођен је. Али још ће им већу част чинити, ако успеју да њихове ученице пронесу и даље своју побожност и пресаде је у срца бар својих најмилијих.

Удбеници за ову науку нису подесни; треба их заменити другим бољим. Скрећем на то особиту пажњу господину Министру.

Српски Језик предаје се одлично кроза све разреде, као и у најбољој гимназији, и њему је посвећена најодабранија снага, коју ова школа има на расположењу. Ипак знање, које се одавде изнесе, није ни потпуно ни поуздано. То се најбоље види на погрешном говору и писању. Исти је случај и у гимназијама, у колико ми је то познато. Испитивао сам дубоко узроке и налазим, да је прави узрок свему садашњи Наставни План и начин учења језика. Наставни План *разгруаисао* је природни систем и правила о изучавању језика, и место тога увео је хемију језика. Деци у тим годинама чак ни у IV разреду никако то не иде у главу, јер још нису зрела за овако учење. Сем тога чине велику пометњу у настави језика и неједнаки удбеници. Све ово треба што пре поправити, ако се истински жели савршени напредак у Српском Језику.

Српска Историја. После Српскога Језика најодличније место у настави заузима Српска Историја. По ономе што сам на испиту из Српске Историје учио, она се предаје изврсно. Ово много служи на част и младој наставници и шеоли из које је изишла. Само би желети било да има и више поуздања у се. Самосталније, живље и потпуније причање јаче утиче на ученичко памћење и саморадњу. Књига нека ученицама служи само за сећалицу. Згоднији удбеник, а нарочито добро удешена Историјска Карта, јако олакшава наставу. Одређени број часова, особито за старије доба наше Историје, није довољан. Ово напомињем по примедби саме наставнице.

Општа Историја теже пада ученицама него Српска. То је сасвим и природно. Ипак се Општа Историја зна, и то јаче у појединостима него у целини. Она се почиње учити још у трећем разреду. Ученице тога разреда још су неразвијене да могу корисно и систематски да схвате Општу Историју. С тога треба добро размислити о томе, па или удесити другојачији програм и удбеник за предавање Опште Историје у најнижем разреду, или је помаћи горе и учити упоредо са Српском Историјом. Даље овако не може остати без штете по ученице. Што се тиче наставница и њихових предавања из Опште Историје, о томе само с похвалом могу говорити.

Земљопис. После Науке Хришћанске најбоље су ученице знале Земљопис; само то није случај и у првом разреду. Овде је успех из Земљописа

слаб. Питао сам зашто? То ми се тиме објаснило, да ученице дуго нису имале своју учионицу, те су много издангубиле због тога. То стоји, али је ипак тај изговор неоправдан. Ако се није могло постићи све што треба, бар се могло знати оно што се учило.

Педагогика је у овој школи једина наука за учитељску спрему. Али у толиком мору наставних предмета она се и не познаје, чисто тоне. Зато и не успева колико се жели. Ја сам на другом месту већ казао прави узрок том неуспеху. Овде понављам: мора се чинити крај овакој мешавини; а начина има пуно да се исправи што није на свом месту.

Рачуница предаје се и овде као и по гимназијама, ни боље ни горе. Готово је свуда рачунско знање врло релативно. И ако је рачун у људском животу одвећ важан чинилац, у нашим се школама врло мало подаже на тај предмет. Слободно смем рећи: Рачун се у нас чак и багателише и горе и доле, јер се слабо пази на то, ко га предаје и како га предаје. Притом су уџбеници испод сваке критике, а о томе нико никакву бригу не води. За предавање рачунице у Вишој Женској Школи има практичних учитељица, само их треба поучити, упутити и њихов рад чешће надгледати.

Јестаственица. Радосно сам чекао да чујем из ове групе много више него што је испало. Из Јестаственице врло се мало учи, а и оно што се учи, не зна се. Изгледа да је све устало против ове науке, а она је тако важна и потребна и за учитељско образовање. Главна је недаћа у томе, што се не пази на добар избор наставника за ту групу и што се наставници врло често мењају. Сем тога и уџбеници су и непотпуни и неподесни за овај смер, а нема ни потребних учила за показивање и објашњавање Јестаственице. Где је то тако, ту ни научног напретка не може бити као што треба.

Фисика. Јестаственица је још цвеће према Фисики. Та је наука сасвим пропала у минулој години. Из Фисике нико ништа не зна. Наставник који је испитивао ученице, чуди се и сам толиком незнању. Он вели да је скорашњи, а онај који је био пре њега, отпраћен је у невреме на другу страну. Најгоре је за ученице, које без своје кривице губе годину.

И за Фисичу недостаје добар уџбеник. Садашњи је за невољу примљен.

Хемија је у зналачкој руци. Колико се учи, толико се и зна. Предавања су одабрана и практична. Не би згорег било проширити програм из

Хемије у корист Домаће Хемије. Професор га у нечем и сам допуњава, али га везује у томе неприлагодан уџбеник.

Геометријско Цртање чини засебан предмет. Учи се у првом и другом разреду исто као и у гимназији. Напредак доста приличан. Уопште ја сматрам Геометријско Цртање без Геометрије за велику дангубицу. Како се може разумети Геометријско Цртање, кад се о Геометрији још ни појма нема?! Тако што може да буде само у нас и више нигде.

Обично Цртање није за похвалу. Оно је и веома важно за ову школу; ну, чини ми се, мало му се пажње поклања, а нема из чега ни да се учи. Прегледаонице су за цртање — оно што ми је показано — подеране, а и нема их. Овде треба и више рада и бољег надзора него досад.

Краснопис се учи с бољим успехом, ама му није место у IV и V разреду, већ доле, у првом и другом, а по потреби и у трећем. Обично Краснопис се и учи у млађим разредима, где је и природније него у старијима, као што је случај овде. Ово је на сваки начин омашеа или хотимична или нехотична.

Страни језици.

За сад се уче ови страни језици: руски, француски и немачки, и то бајаги по избору обавезно. Велика је штета, што тај избор није обавезан од почетка до краја учења, већ само на годину дана. Ако се ученици у течају године не допадне изабрани језик, или ако на испиту не добије повољну оцену, одмах га друге године напушта и бира други. Така практика не допада ми се, а нема ни смисла. Ниједан језик тако се не може научити у школи.

Посматрајући неке ученице како читају, преводе и декламују, милина их је слушати. Био би грех не ићи и од стране власти на руку томе, да се страни језици, воји се већ уче, непремено и науче. Група наставница за стране језике врло је одабрана и сви се језици предају изврсно. Ну и овде се греша као и у Српском Језику, што се језик не учи да се научи, већ да се на видик изнесу и најмање граматичке и синтактичке ситуације, макар се и не умело правилно ни говорити ни писати. Господин је Министар надлежан да притече у помоћ исправком свога Наставног Плана, уопште у језицима, и то што пре то боље.

Вештине:

1. *Ручни Женски Рад* чини необичну част готово без разлике свима разредима и учитељицама, које заслужују и нарочито признање за своје одличне радове.

2. *Свирање, певање, играње и гимнастика.* Баш нисам никакав вештак у овим вештинама, па ипак здраво их поштујем. Само на неким часовима певања био сам и допада ми се. На игру и музику нисам ни доспео да одем; и с тога немам за то ни своју оцену. Нисам гледао ни гимнастички испит; мислио сам да је моја присутност на том испиту излишна. За такве вештине обично вреди оцена правога вештака.

Хигијена се учи у VI разреду, те није ни било из ње испита, да бих могао што год и о томе рећи.

Још ми остаје да кажем какав је ред у Заводу. Што се тога тиче, бићу кратак.

У Вишој Женској Школи увек је ред био на гласу; такав је и данас. Исто тако и чистоћа. Прегледао сам библиотеку, кабинете, инвентар ствари и намештаја, деловодник и архиву, дневник касе и партијалник, уписницу и прозивнице, и то сам све нашао у потпуном реду, сем кабинетских ствари, које су у највећем нереду. Њима рукују стручни наставници. До душе кабинети и не вреде много, али би ипак могли бити уреднији. И библиотека здраво је спромашна, састоји се из разних поклона и броји 561 разних дела. Мајеров

Речник је заличава. Педагошких и осталих поучних књига за образовање наставнога особља нема никаквих. А није тако угледна ни соба где је смештена библиотека.

О зградама пишта не вреди ни говорити на овом месту. Ако се за то успштам, стојим на расположењу. Исто тако прећутаћу засад и друге разне незгоде, којих пуно има, и које јако сметају правилном развиту ове школе. Ако је господину Министру стало до тога да зна и те све појединости, готов сам га извести о свему и у свако доба. С незгодама стоје у вези и поправке.

Ја имам и своје мишљење о поправци Више Женске Школе. Не могу га ником наметати силом. Ако се потражи, на служби сам.

Ово има везе с актом господина Министра Просвете од 13. маја ове год. ПБр. 7062.

Благодарећи на поверењу, част ми је молити господина Министра, да изволи примити и овом приликом моје најодличније поштовање.

6. јула 1895. год.
у Београду.

Ј. Пецић. с. р.

ИЗВЕШТАЈИ

о испитима зрелости у 1894.—5. школској години

Редни број	ИМЕ ШКОЛЕ	Број ученика који су се пријавили за испит зрелости	Од њих је положило испит са успехом			Свега	Одбијени су			Оцене из владања			Нису подлагали испит због болести
			одличним	врло добрим	добрим		на годину дана	на 3 месеца	на свагда	примерно	врло добро	добро	
1	Прва београдска гимназија	31	2	14	7	23	3	4	—	19	6	5	1
2	Друга „ „	32	2	11	7	20	4	8	—	31	—	1	—
3	Зајечарска „	7	—	2	4	6	—	1	—	7	—	—	—
4	Крагујевачка „	9	1	2	2	5	—	3	—	6	—	2	1
5	Крушевачка „	11	1	5	3	9	—	2	—	9	—	2	—
6	Нишка „	8	1	3	—	4	2	2	—	5	3	—	—
7	Пиротска „	10	—	3	4	7	1	2	—	8	1	1	—
8	Пожаревачка „	15	2	4	6	12	1	1	1	7	6	2	—
9	Шабачка „	12	—	5	3	8	1	3	—	11	1	—	—
10	Београдска реалка	17	3	5	1	9	4	2	—	15	—	—	2
11	Ужичка „	14	—	7	3	10	3	1	—	13	1	—	—
	Свега	166	12	61	40	113	19	29	1	131	18	13	4

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ПРЕГЛЕД

о бројном стању ученика и ученица средњих школа у почетку и на крају 1894.—5. шк. године

Редни број	ИМЕ ШКОЛЕ	I разред			II разред			III разред			IV разред			V разред			VI разред			VII разред			VIII разред			Свега									
		школске године			школске године			школске године			школске године			школске године			школске године			школске године			школске године			школске године			школске године						
		у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	на крају	у почет.	на крају	у почет.	на крају						
1	Богословија	69	66	66	49	41	40	26	25	25	42	42	42	39	34	34	44	41	33	33	41	41	41	33	33	33	33	33	187	180					
2	Прва београд. гимн.	101	94	68	68	70	56	58	43	53	63	58	43	52	31	34	36	44	43	38	38	41	41	38	38	38	38	452	405						
3	Друга "	111	88	69	63	63	60	60	52	63	60	52	63	60	31	31	31	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	483	408						
4	Трећа "	114	98	63	63	67	60	60	50	60	60	50	60	47	37	37	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	461	383						
5	Ваљевска "	84	65	51	51	5	36	5	30	4	16	4	16	4	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	271	220						
6	Брањска "	57	50	40	37	8	4	28	4	27	3	24	3	24	10	10	10	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	222	194						
7	Зajeчарска "	69	51	39	10	36	4	34	2	17	3	15	3	23	2	22	2	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	272	226						
8	Крагујевачка "	158	141	116	101	76	70	70	66	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	536	473						
9	Крушевачка "	101	79	62	55	9	6	43	6	44	6	37	6	37	1	25	1	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	379	319						
10	Неготинска "	52	50	39	7	36	5	22	5	21	3	19	2	9	2	20	2	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	165	146						
11	Нишка "	122	114	72	30	69	29	51	18	47	15	30	13	56	8	19	2	19	14	14	14	14	14	14	14	14	14	453	410						
12	Пиротска "	68	49	48	7	30	4	20	3	26	1	23	1	23	3	8	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	254	205						
13	Пољаревачка "	97	79	63	11	33	11	31	8	28	8	27	9	24	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	378	316						
14	Чајанска "	63	50	41	11	33	11	31	8	28	8	27	9	24	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	250	215						
15	Шабацка "	78	59	52	14	38	13	30	11	34	15	46	12	37	2	31	2	15	13	13	13	13	13	13	13	13	13	368	305						
16	Београдска реалка "	106	80	62	24	58	23	39	12	33	12	44	6	38	14	25	14	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	218	193						
17	Ужичка "	4	4	55	24	61	41	52	11	52	11	78	6	38	8	12	8	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	332	286						
18	Беогр. Учтл. Школа	17	17	17	125	118	118	124	29	116	116	76	109	104	132	128	128	128	128	128	128	128	128	128	128	128	128	96	106						
19	Нишка Учтл. Школа*)	210	198	118	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	160	155						
20	Београдска В. Ж. Школа	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	778	735						
21	Крагујевач. "	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	185	173						
22	Нишка "	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	30	31						
23	Пиротска "	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	15					
24	Пољарев. "	27	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	27	24					
25	Шабацка "	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	44					
26	Алексинач. н. гимн.	47	41	35	8	32	3	29	4	26	4	20	2	20	2	20	2	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	141	129						
27	Вел.-град. "	32	29	25	4	21	3	18	3	16	2	9	2	9	2	9	2	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	91	80					
28	Гор.-милан. "	84	82	22	19	21	18	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	93	86					
29	Јагодинаска "	59	54	44	18	40	12	37	2	34	2	17	7	17	7	17	7	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	180	167						
30	Књажевач. "	29	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	93	87						
31	Лесковачка "	59	42	26	11	20	11	20	7	20	6	28	1	22	1	22	1	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	154	122						
32	Лозничка "	25	21	22	8	30	8	19	5	15	4	11	3	8	3	8	3	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	69	60						
33	Царањин. "	42	39	31	8	30	8	21	5	15	4	11	3	8	3	8	3	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	122	108						
34	Свилајнач. "	55	42	32	3	25	3	25	3	17	5	18	1	17	1	17	1	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	141	111						
35	Смедерев. "	41	35	22	11	19	11	26	8	25	3	17	3	19	2	19	2	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	125	116						
Свега		1890	433	1593	398	1459	396	1292	367	1121	281	990	261	821	190	709	176	608	151	501	143	335	144	289	139	260	7	239	7	127	9	123	9	8232	7236

*) Укинута је указом Њ. Вел. Краља од 16. марта о. г. и спојена с београдском Учтл. Школом. — Уредн.

НАУКА И НАСТАВА

ПСИХОЛОГИЈА НАРОДА И АНТРОПОЛОГИЈА

Превод с француског

(Свршетак)

За чисте Семите сложили су се, да им се међу Средоземцима уступи часно место. И заиста, раса којој дугујемо нашу религију, није за презирање. И као што нам једни предсказују коначни триумф Аријанаца, други предсказују њихово будуће расуло услед маса Келто-Словена и Туранаца; а други опет приказују нам „свеопшту републику управљану Јеврејима, расом најсавршенијом.“ „Једино Јевреји могу, вели се, живети под сваком климом, да ни у колико не изгубе од њихове „ванредне плодovitости.“ Доктор Буден у својој „расправи о медицинској географији и статистици“ изјављује: да су Јевреји отпорни према заразама. Они су привилегисани у интелигенцији; нису то само новчане ствари, где су они први; они успевају у свему, што предузму. Гуженот је већ објавио „јеврејисање модерних народа.“ Но све те претпоставке имају за основ појам о Јеврејима, као чистој раси; *али, она то више није никако.* Они представљају од вајкада разне типове: Палестинаци су мелези Аријанаца и Семита; данас има Јевреја плавих, црномањастих, дуголиких, кратколиких, крупних и ситних. Јевреји португалски разликују се од Јевреја немачких или пољских. Тип „орловски“ распрострањен је ван њих, као и међу њима. Нису то само два јеврејска типа, које претпоставља Ренан, него су десет јеврејских типова. Ако Јевреји сачињавају неку битност (нешто за се), вели Тоцинар, та битност није једна „природна раса“, него просто једна „група историјска“ или „група религијска.“ Некад се говорило, сасвим без основа, о расама у лингвистици; расе религијске биле би нешто подобно томе; па тако је исто и са расама у психологији. То, што чини праву снагу Јевреја, није дужина лубање, то је дух јеврејски, који се налази у тој лубањи, то је васпитање јеврејско, то је споразум јеврејски, који чини да продиру свуда и да се одрже свуда.

По неким премерачима лубања, брахицефали су парије белага људства. Док се Средоземци, Аријанци и Семити готово изравњавају, Келто-Словени остају испод осталих. Зашто? По Грант Алону, Келт има „гвоздену конструкцију, жустру снагу, неукротиву страст за опасности и авантуре,

грозничаву уобразиљу, бурну речитост, нежност срца и неискрпану дарежљивост.“ Ова слика, нападајући једном Англо-Саксонцу, а инспирисана сећањем на Келта Тиндала, да ли је слика расе опале? По Ренану, Келти имају у веровању свом рефлексије и наивности; они су без сумње везани за традицију, из разлога географског и историјског, али они имају живу љубав према нематеријалној лепоти, нагињу идеалу ублаженом фатализмом и резигнацијом. Плашљив и нерешљив, пред великим силама природним, Бретонац је близак са духовима некога вишег света: „добиле ли он од њих одговор и њихову потпору, ништа више није равно његовој оданости и његовом јунаштву.“ И сами антрополози, који су уобразио епопеју плавих, доуштају, да и Келто-Словени могу имати интелигенцију често „равну оној најинтелигентнијег Аријанца.“ И доиста, тешко би било сматрати, да нису имали интелигенције Абелар, Декарт, Паскал, Мирабо, Лесази, Шатобријан, Ламене, Ренан (да говоримо само о Французима). Међу Словенима, Петар Велики, који у осталом имађаше у својим жилама немачке крви, имађаше боју лица веома мрву, очи и косу веома црну, јагодице испупчене, мало браде и бркова, тип монголондан, што му није сметало, да има доста интелигенције, са доста порока, сасвим као и плавуша Немица из Анхалта, Катарина II. При свем том, тврди се, да су Келти и Словени, укупно узев, мање обдарени генијалношћу, а поглавито са мање моћне воље. Факат је тешко проверити да не речемо немогућно. Ако се интелигенција келтска, па и словенска, може чешће *равнати* са интелигенцијом скандинавском или германском, врло је вероватно, да су то биле околности историјске, географске, и друге, које су фаворизирале неку расу више но другу у погледу талента. Бретања, на пример, Оверња и Савоја, да ли су имале угодних центара, да изнесу на видне свога генија, што им није сметало да га и покажу. А што се тиче снаге вољиве, како је она расподељена? Бретања је видела рођење Оливијера де Клисона, Дигесклена, Мороа, Камбрана, Ла Тур д' Оверња, Сиркуфа, Дигај-Труена, Ламот-Пикета, Дикведика; да ли је тим људма оскудевала воља? И ако долихоцефали имају *уопште* вољу жешћу, брахицефали опет више стрпељиву и више тврдоглаву, има ли у том основа за неку „зоолошку“ класи-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

фикацију? Ни уопште, ни посебице, ован није вук, н то с тога, што су они зоолошки различити.

Нека је истина да су у историји генији и енергичне воље чешћи међу дубањама дугуљастим, тај факт не би имао своје природно објашњење у разлици расе или порекла. Победници су сигурно људи основи и чешће зверски: али они се нису подигли свуд и свакад благодарећи једино правој надмоћности својој, но веома често благодарећи њиховој суровости. А кад су се једном подигли, они су живели као владајућа класа, и код ове имају сва средства да покажу таленат, који оне могу имати. Ваља ли се онда чудити, да су се генији, у току других векова, поглавито рађали у крилу аристократије? Ну може ли се отуд закључити, да је то био облик дубање, који их је тако определио?

По Де Кандолу, карта распространости генијалних људи у Европи, пунктирана је, према остацима, ређе; но та пункција има видљиву осовину — главни правац — који полази од Единбурга и допире у Швајцарску. Друга осовина распространости, мање важна, почиње испод ушћа Сене и иде на Балтику, скрећући ка Паризу. Изван ове велике дугуљасте шаре, изоловане тачке, са све већим и већим међупросторима, расуте су по целој Европи. Горња и средња Италија, долина Роне, јужна Немачка и Аустрија, представљају обележена места другог реда као таква, где су рођени Моцарт, Хајдн; али шара северна, сама она, обухвата четири петине тих места. Поврх тога су антрополози посматрали, да карта долихоцефалних плавих елемената готово одговара овој карти о распространости генијалних људи. Ипак, одговарамо ми, да у Шкотској има извесни келтски основ; у Швајцарској је број талената врло велики у сразмери према долихоцефалима. Овај се последњи факат објашњава, до душе, огромним бројем генијалних фамилија, које пресадише тамо бегунци из Француске. Трећа карта великих средшта цивилизације и густоће насељења, подудара се приближно са две друге, пошто главна шара обухвата Лондон, Париз, Белгију, Холандију, равну Немачку и Берлин. — Нек је то тако, али ипак ми велимо, да је крајњи проблем знати: где је овде узрок, а где дејство. Је ли то тако с тога да су цивилизација и насељење ту достигли садашњи максимум, пошто је ту било више културе и средстава, и више виђених талената; или је овде, обратно, више талената, пошто је већа цивилизација? Је ли то с тога, што плавци преовлађују, или с тога, што је ту више индустрије, трговине, науке и т. д.; или је с тога, што цип

вилзација, која је с почетка била на истоку и југу, путује сад ка западу и северу скрећући расама мање испреним? Статистика је такође цуна „привиђења“ и свако закључивање овде је прерано.

Када се Јелини почеше ширити обема обалама Егејског Мора и када се Рим још не беше родио, када Германи не имајаху других станшта до „мрачне шуме“ о којима говори Тацит, жути се могаху ценити и сматрати као прва класа на свету. То је био њихов завичај, којим је ишла „осовина“ првенства. Много доцније, она је ишла кроз Атину, Малу Азију и Сицилију; шта беше тада фамозна „осовина“ Лондон—Париз—Берлин? Нису ли се и Грци могли износити као друга нека раса, но што смо ми, варвари северни? И заиста, они су се тако и сматрали. Још много доцније осовина генијалности иђаше на Рим. Куда ли ће она ићи после хиљаду година? Ми то не знамо.

На 89 реформатора, револуционара и т. д. указује нам се двадесет широких дубања, међу којима су Ст. Винсент де Пол, Паскал, Хелвеније, Мирабо, Верњо, Петитон, Мара, Демулен, Дантон, Робеспјер, Масена и т. д., према листи више мање аутентичној од 69 долихоцефала прномањастих и поглавито плавих, као: Франсоа I, Ханри IV, Луј XIV, Жана д' Арк, Бајард, Конде, Вобан, Л'Опитал, Сили, Ришеље, Ла Рош-Фуко, (који је био у осталом врло прномањаст), Молијер, Корнеј, Расин, Боало, Ла Фонтен, Малерб, Босије, Фенелон, де Пусен, Дидеро, Волтер, Вифон, Русо, Кондорсе, Лавоазје, Гретри, Вертоле Лагранш, Сен-Жист, Шарлота Кордеј, Наполеон I (који је имао плаве очи) и т. д. Али, колико вреди један Паскал више но Кондорсе или Сен-Жист? Декарт беше сасвим прномањаст главе шпроке, са свим изгледом келтским. Ова листа у којој је мешавина врло приметна, дозвољава фантазији огроман размак.

Претпоставља се (јер је чиста хипотеза), да је моћ карактера зависна од дужине мозга. Кад дубања, вели се, не достиже 0.19, више или мање, према стасу индивидуе и густини костију, раси недостаје енергије, иницијатива и индивидуалност. На против, интелектуална моћ везана је за ширину предњег мозга. — Али тада би требали брахицефали да имају више интелигенције, да су обилатији у генијалности, бар у реду интелигенције. Односи ове две дубањске димензије, сем случајева екстремних и абнормалних, изгледа ми да је једно врло недовољно средство за оцењивање, оглавито кад је реч о разлици за један или два

степену. То, што је у овоме истинито, јесте, да развитак цивилизације свагда изискује неку извесну нормалну дужину и ширину мозга, и, ако се ширина увећава а нормална се дужина не умањава, има се растућа под-брахицефалја, која одговара и надмоћности.

У Европи, вели се даље, Француску изузев, један човек вишег реда, по рачуну де Кандолову, вреди за осам њих из средње класе, у погледу плодности талента, а вреди шест стотина њих из нижег реда. У Француској такав човек вреди за двадесет првих а само двеста других. Најнижа класа у Француској надмоћнија је од одговарајуће класе у осталој Европи; средња класа у Француској слабија је, и постала је то све више од сто година овамо; буржоазија XVIII века ваљала је четири пута више по данашња. Ова буржоазија данашња има међутим сва средства да покаже свој таленат, кад би га имала. — Нека је и тако; али кад она то не чини, да ли је то с тога, што јој је дубања постала мање дугуљаста, или није ли то с тога, што се услед историјских околности у њеном развићу, и сувише везала за свој новац, да би се показала мање неинтересована, мање узвишена у својим аспирацијама. Што се тиче народа у Француској, и ако је укупно узев надмоћнији од народа у другим земљама, он показује две стотине пута мање талента по аристократији, зашто је најпростије објашњење у тешкоћама, које стоје талентима на путу да се испоље. Лако ли је једном зидару, да открије „мртворођеног поету“ који је можда у њему? Једном лимару или столару, да покаже свој ораторски, мислилачки или државни таленат? Дух не веје тамо „где хоће“, но где може. Сразмера талената у нашим народним масама сасвим је у њихову част, ма како да су те масе „келтске“ па и саме туранске, какве оне могу бити.

Сматра се још, да људи дуге главе, а нарочито плави, имају јако изражен религиозни карактер, што се објашњава као „пометња развића“, или „несрећан случај“. Напротив, Келто-Словени, при свој њиховој општој „потчињености“, имају ту нарочиту бољу одлику, што су, вели се, много мање религиозни. Ко не осећа произвољност васколике те психологије? Прво, ми не допуштамо замишљену надмоћност раса нерелигиозних, и ако би их било. Религија је прва етапа идеализма, прво успљавање човечје, да изађе из себе сама, да пређе хоризонт ограничен видљивим светом. Сем тога, распрострањеност раса нерелигиозних у Европи веома је спорна. Келти из Бретање, да ли су мање религиозни по њихови суседи Нормани? Да ли и Словени у Русији важе као безверници? Није ли

исто тако видна и лакомисленост и веселост келтска у сањалачкој и посматралачкој Бретањи, како нам ју је описао Ренап, или још и у Оверњи, или још код брахицефалних Алзашана, или код мирних и тромих Келта баварских? Други пример: прави су Бретонци са Арморике, каже се, долихоцефали и висока раста; нос испала, висока и узана, лица бујна, а косе и очију отворених; то је бар чист бретонски тип из IV века, од кога се налазе још добре „мустре.“ Напротив Келти са Арморике имају лице широко, плочте, кратко, истакнуте већне коштане кривине и здепасти су. Је ли ипак примећена најмања разлика између ова два етничка слоја, у погледу њихова карактера, обичаја, веровања?

После религиозног или нерелигиозног духа — по чему антрополози праве надмашност или потчињеност према свом укусу, — призива се ратнички и авантуристички дух северњака, да би се из тога створила неоспорна надмоћност. Али најпре су и сами Келти, према њиховом рачуну велики упадачи и освајачи: ми смо видели велико пространство старе Келтске. Таква једна просторија није могла бити завојевана млигавцима и људма „пасивним.“ Пре но што су савладали Галију, коју су тада окупирали „неукротиви“ Лигурци, Келти су потисли ове последње ка југо-истоку и, крећући се ка Гароши, освојили Шпанију, да би се настелили, као на Елби, тако да оснују Келтиберију око VII века пре Христа. Они беху исто тако распрострањени и у Арморизи и на британским острвима. И ако су освајачки дух и борачка вредност — која се, у осталом, налази свуда и код свих раса — прави знаци надмоћности, је ли онда могућно сматрати Келто-Словене као ниже од Скандинаваца и Германа? Што се тиче изјаве, да су огромне келтске масе морале бити предвођене вођама дуге дубање и плавих власи, то би значило историју заменити епосом. Била је једна прва келтска инвазија, вероватно црномањастих, и друга једна галска (расе плаве), и то је ето све чему нас учи историја.

Сем тога, психологија Келто-Словена и Туранаца садржава једну основну контрадикцију. Ако су масе монголске у Азији „задоцњени Савојци“, као наши (фр.) Савојци, Оверњанци и Доњо-Бретонци, не личе ли они тако мало на њихове старе номадске претке? Име Туранаца означава номаде не-Аријанце, а *toura* изражава брзину кавалерије; а ко је био мање везан за земљу, мање „мирољубив“, мање „миран“ од номада туранских? Ришепен, који тврди да су му претци туранског порекла, спевао нам је своју „Песму крви“:

Пре Аријанаца, што беху земљорадници
Живљаху Туранци, Номади и убијци
Јураку, пленећи све, време и простор,
Не жалећи за „јуче“, не мислећи на „сутра“
Не ценећи ништ' до тренут што мине
И ономе се радоваху, што падне у руке њине. —

Да, то су ми стари моји...
У Француској ми је лепо жиће
— Но нисам ни Латин, ни Гал. —
Кости имам вежне, а кожу жућу
Очи бакарне... кавалира труп
И — законе презирем свуд.

Но да се не осети обманут певач турански, кад сазна, колико се мало полаже данас на „Савојарде задоцњене у сеоби.“¹⁾ Но било то како му драго, остаје тешко да се помири мирноћа савојардска, бретонска и оверњанска са податцима, који се односе на дивља племена монголска, на њихова освојења и пљачке. Но и саме победе за се не доказују ништа. Ускоро после Салампне Грчка упаде у Азију и пређе Инд; једна колонија из Тира угрожавала је Италију, доводећи је до пропасти; Вандали, о којима свет и не знађаше ништа, прејуреше Европу и угрозеше Рим и Византију; Арабија је била на скоку да поплави Европу. Ето нам раса сваке врсте, са лубањама сваког облика, како су ратовали и односили и саме победе. Ништа није обичније но бити победилац, ако се не подлегне победи.

Битва тешкоћа теорије, по којој су Аријанци дошли у северне пределе, састоји се у објашњењу аријанске цивилизације. Поуздано, та се цивилизација није могла родити ни у Скандинавији, ни у Германији, ни у Сибирији: природно је, да се прва цивилизација развила у пределима топлијим и повољнијим за човека. Факат је, да су са севера увек варвари долазили. Да се тешкоћа објасни, треба претпоставити, да су то били Келто-Словени, који су дошли из Азије, и који су донели цивилизацију долихо-плавима на северо-западу. Но у том случају јесу ли тако за презрење Келто-Словени? А с друге стране, и ако би били Туранци и Номади, зашто не би могли бити и у том случају цивилизовани? Увек се повраћа питање: *ко је отпочео цивилизацију? А ништа није мање вероватно, још једном буди речено, но кад се приписује тај почетак дивљацима са севера, није су хорде много доцније упропаћивале империју римску и грчку.* Нек се види, у каквој нас забуну остављају све те историје из доба пре историје.

А што се тиче страшне слике, коју нам праве о унутрашњој борби, која је била услед облика лубање, између *Ното Европаеус* и *Ното Апринус*,

¹⁾ И сâм се Кошут, имајући изглед Хуна, хвалио тиме. Имао је и зашто!

то је чист сан антрополога. Прогресивна апсорпција долихоцефалних у масу учинила је, у осталом, ту борбу немогућном. И ако би се одговорило да је напредак етничке демократије, која иде истим ко-раком као и демократија политичка, угрозио човечанство општим опадањем, ми имамо да обрат-но одговоримо: — све зависи од старања, које су имале или нису имале демократије око тога, да *подрже у недру своје једну природну елиту, па да тако осигурају слободан пут одабирању (се-левцији) онога што је боље, па ма каква била форма главе њихове.* Занста се с разлогом елита једног народа упоређивала са локомотивом, која има свој самокрет, а маса, у читавом низу некретних ва-гона, стављајући се за локомотивом у покрет, ко-брља се после исто тако брзо као и локомотива. Али ништа не допушта да се каже, да је надмоћ-ност, нужна да повуче и све остало, везана за благе варијације у мери главе, и да ће опште по-већање те мере које иде на проширење свих тих глава, свршити се стешњавањем свих духова.

Антрополози, о којима ми говоримо, не могу а да трагично не узму све више и више универ-зално укрштање глава дугих и глава широких; у дисхармонијама облика, које налазе код свих „ме-леза“, они виде слику унутрашње дисхармоније¹⁾. Срећом су њихови расутци и овде врло хипоте-тички. Одношаји духовних особина ка посебним, лубањским особинама, сувише су лоше опредељени, да би могли допустити предвиђање резултата услед укрштања раса, нарочито плавих и црномањстих. У мешавини, *битни карактери типова преносе се сваки за се без заједнице са другима*, тако, да би укрштање долихо-плавих и брахи-црномањстих, на пример, могло произвести мелезе долихо-црно-

¹⁾ Већ примећујемо, веле они, у нашим варошима само лица очију јасних а власи тамних или обратно; само лица дуга, удружена са лубањом округластом; глава је другог типа но што је коса; «брахицефали носе главу аријанску», једин-ствена узурпација. С друге стране, «ситне главе средоземске насађене су на врхове крупних Аријанаца, који надмашују све својим диновским трупом.» Шта би рекли ови песимисти, кад би видели г-ђу де Севиле са једним плавим и једним црним оком? У исти мах, продужују они, видећете дисиметрију ор-гана, да утиче као «узрок угашењу мелеске популације.» У моралном су погледу, као људи које растржу супротне тежње. Пошто ни сами нису на чисто са својим појмовима, мисле «јутру на Аријанце, вече на брахицефале», мешајући карактере, воље, понашање по вољи случаја! Ето то је приказ, који даје психологија «крво-мешања» у нашим равницама и нашим (фр.) градовима. Додаје се о тим мелезима плавих и црномањстих, к. о и о мелезима плавих и црних, да је «еги-пзам њихова карактеристика», тако исто као и «непостојанство, простачење, полтронерија.» Келт већ има велику бригу о својој личности, о својим интересима и интересима својих ближњих, и о свему што не превазилази његов доста узан хор-изонтат. Укрстите га са једним Германцем — енергични инди-видуализам овог последњег учиниће да се притврди лична тен-денција онога првога; с друге стране инстинкти германски ка солидарности човечанској биће неутралисани урођеним духом келтским; општи резултат је: егоизам код «мелеза.» — То је антрополошка хемија о карактерима.

мањасте и брахи-плаве, сем малог броја типова произведених верно типовима оригиналним. Крајњи резултат, у току векова, јесте скоро подједнако распрострање боја између разних облика дубање. Кодињон је констатовао то на регрутима департамана Кот-ди-нор; Амон на регрутима в. херцештва баденског. Плаве очи и плаве власи старих Германа одржали су се код Баденаца, док је долихоцефалија сасвим готово ишчезла. Једна раса има, како је Кодињон зове, карактера снажних и остајних, које она, под свима скоро приликама, па чак и најудаљенијим (као што су на пр. плаве очи код јужних раса) тежи да пренесе на своје „мелезе“; а има опет карактера слабих, који се дају лако збрисати при укрштању. Какав карактер, који се често срета, може међутим бити само случајан или дометнут, као што плаве очи не доказују, да је и глава долихоцефалодна. Боја може да се одржава, док се облик дубање мења. Исто тако вероватно је, да особеност моздане структуре, за коју су везане наследне психичке особине, теже, услед многобројних укрштања, да се раздуже од дужине дубањске и да се разделе на разне дубањске облике, као и на разне боје очију и власи. Све што би се као врло вероватно могло рећи о укрштању, то је: да на пр. отац са доста интелигенције но без издржљивости, и мати веома издржљива, а са мало интелигенције, могу имати изгледа, да ће им деца бити којег од следећа четири типа: 1., репродукције очеве, 2., репродукције мајчине, 3., интелигенција и издржљивост уједињени, услед чега је осигуран успех, 4., мало интелигенције и мало издржљивости, тип одређен за неуспех и за коначно угињање.

Да у нашем савременом друштву има доста људи поремећених у својој природности, ми то нећемо порицати. Има ли их више но некад? Ми то не знамо. То пак, што је извесно јесте, да су далеко мање криви физички узроци овога поремећења, као укрштања Келта и Германаца, него што је све веће ширење алкохолизма (прекомерног пијења) и других болештина, злоупотреба дувана, становање по варошима, недостатак добре хигијене, седећи живот, преоптерећење у учењу и т. д.; тек главни су узроци морални: борба и супротност идеја, осећања, верска веровања и неверовања, политичке и социјалне теорије, расипаност штампе, порнографија, дражење сваке руке, и т. д. Мера главе нема везе ни с једним од ових зала.

Као лек нам се предлаже, по теорији Галтоновој и Декандоловој, „аријанска алијансија.“ Аријанци и њихови „мелези“, вели нам се, једва ако износе тријестак милиона, како у Савезним Држа-

вама (у Америци) тако и у Европи; но ова слаба мањина представља готово сву интелигентну моћ рода људског. Но кад би она учинила употребу од својих сила и своје „типске дрскости“, кад би „*andax Jarpeti genus*“ чинио што му се допада: на Јеврејима видимо пример моћи, којом се једна раса може „свуд присуствујући изоловати се“, и сачињава један народ станујући у двадесет земаља. У Америци су се већ установила друштва, налик на неку врсту конвенционалне аристократије, која избегава сва нечиста укрштања, свако „оскврњење“, дајући прве положаје, новчану потпору, мнзличностима што савршенијим, породицама што плоднијим у талентима, то ће рећи, да употребимо термин Галтонов, онима, који су „најплеменитији.“ Ми јако сумњамо у успех нове касте, а сумњамо поглавито у њену корисност. И ако је појмљиво, да се бели одупиру утапању у црне, и у саме жуте, далеко је мање вероватно и појмљиво, да ће *плавии долихоцефали*, само зато што имају *проблематичну надмоћност лубањске форме и боје власи*, моћи образовати неко човечанство у крилу самог човечанства. У Европи, у средњем веку, отмени редови зваху се јафетски, за разлику од простога народа, који називаху хамским (по синовима Нојевим: Јафету и Хаму). Супротност Аријанаца и Келто-Словена исте је врсте. Сем тога, и ако је укрштање врло удаљених раса, као белих и црних, у ствари опасно, укрштање блиских варијетета, као што су главе дугуљасте и главе округле, веома је корисно. Сами су ти антрополози били, који су нас научили, да се највиши слојеви друштвени, одлични по интелигенцији и по таленту, брзо исцрпљују, постају мање плодни, било хотимично или нехотично, било нехотичном претераном употребом производне (полне) моћи, а мање интелектуалних, било деморализацијом, коју чешће повлачи за собом положај срећно привилегисаних, било најпосле неким од ових „регресивних еволуција“, које су одведе толико великих породица у коначну блесавост и лудило. То је резултат, који је изнео на светлост Јакоби, а на који се, у свом низу мисли, позвао Густав ле Бон. Надмоћност једнога чуда не добива се, врло често, до по цену потчињености, и, без сумње, по цену опадања (дегенерације) другог чуда. Допуштајући, да се прегонило у прецењивању опасности од блиског снајања у истој класи или касти друштвеној, остаје ипак истина, да су се од постања цивилизације извршила безбројна укрштања, да ми сви имамо у својим жилама и крви плавих, и крви црномањастих, и крви германске, и келтске, и средоземске, и да ће та мешавина да се повећава са цивилизацијом,

као и то, да сигурно не изгледа, да ће човечанство опати у току векова, што ће га ови „учинити црномањастим.“

У осталом, ако има оних, који се одушевљавају дугом дубањом, има такође и присталица дубање округле. Анучин, који је Словенин, подржава првенство брахицефалних. Како вам се то допада?! Други, са Вирховом, мисле, да ако се глава у дуж развија, прошириваће се временом још више, да би направила места свему, што јој напредак, са знања и науке стављају у дужност да прими у се. Округласт облик је најгоднији, који дозвољава да се у мање простора смести више мождање масе. Међутим, додају они, водумен мозга неће моћи знатно да се шири, због равнотеже главе и хармоније њених делова: предњи режњи (мозга) могу наједрати, али само толико, да тежишна осовина прође кроз саму средину дубањског дна или мало унапред; још више напред, очи би биле притешњене и пригвате под дубању. Сви се антрополози у осталом слажу у претпоставци: *да ће доста долихоцефалија бити замењена универзалном брахицефалијом.* Иде ли, ваљда, напредак у назад од преисторијских долихоцефала, који живљаху по пећинама, до нас, који имамо ту „штету“ да нам се шире наше дубање?

По Галтону, ако црномањаста добивају превагу, то је с тога, што је код њих здравље много боље, како излази из дотичне статистике ратова америчкога расцепа. По Декандолу, умножавање пигмента код црномањастих претпоставља сложену радњу и већу снагу. Плави су мање снажни, као и цветови бледи, и тиме су принуђени, да буду интелегентнији; услед тога бива постепено одабирање у корист интелегенције! Шта се још неће постићи помоћу селекције (одабирања)? По другима, Келто-Словени су сигурно одмакли, пошто су они више тихи, но људи са севера, који су се међу собом таманили; но, кад борба буде пренесена на економски терен, биће побеђени од плавих. А још по другима, плави се и не могу борити ни на том терену, пошто је позориште те борбе у великим варошима, куда се збирају долихо-плави, но где ће се скоро и угасити.¹⁾

¹⁾ Долихоцефалија преоблађује, по истраживањима Амоновим, у варошима више но по селима; у вишим разредима лица је више но у средњим, у институтима протестантским више но у католичким (где је брахицефалија приметна у в. херцештву баденском). Амон је чинио такође занимљива посматрања над баденским сенаторима. Међу индивидуама ванварошким долихо-плави, будући нарави предузимљиве и љубећи путовања, подлежу привлачењу, које вароши чине на њих, и иду тамо да нађу своје задовољство. Тако спољни, сеоски предели, губе све више своје долихоиде и постају све више

Немогућно је поверити се свима овим протигуречним индукцијама. Антропологија је још наука колебљива, да би могла удити пуно поверење. Како онда да се усвоје психолошке и социјалне хипотезе основане на хипотезама историјским, а ове пак основане на хипотезама антрополошким? Прерано је бар, да половина човечанства насрне на другу половину, због питања о дужини у кљети дубањској, и то још са извесношћу коначног пораза, у корист дугачке главе. Закон братства сигурнији је но сва историја. А што се тиче истинског дека против поремећене социјалне равнотеже, тај дек неће бити каква затворена каста, но *већа пажња у погледу бракова, у погледу на здравље будућих супруга, већа брига о хигијени, упорна и што стварнија борба противу порока, који компромитију и саму расу, противу неумерености и расипности, најзад што пространије ширење моралних идеја, како у главама германским, тако исто и у главама келто-словенским.*

Теорија краниолошких типова изгледа нам да је што и чувена теорија „криминалних типова.“ Ломброзо је имао разлога, да обрати пажњу на многобројне знаке опадања, који се налазе код криваца; но он нема право што верује, *да се ко рађа као кривац*, са типом, који с места може да распозна, унапред, око антрополошко. Равним начином и пријатељи дугуљасте дубање с разлогом нам сигналишу многобројне знаке поремећене равнотеже, које показује наше узбуркано и бластаво друштво; ама, кад они замишљају њихов плаволики тип као јединог и правог *Ното*, коме припадају да истреби своје такмаце, које они зову недостојним, *они подижу једну псеудо-научну фантазију на бурни ниво моралне омраге и грађанскога обескуражења.* Пандолихонзам, у својој крајности, није за човечанство ни мало виши ни поучнији, но што је пангерманизам или панславизам, и све друге ансорпције слабијих од јачих.

и више брахицефални. Долихоиди, пошто су поддегли на особени начин градској привлачности, туна успевају, истичу се и напредују за трајања једне или две генерације, али њихово се потомство растопи, као снег на сунцу. Поддегање хипербрахицефалних емиграната по варошима још је рапидније: они ишчезну, уопште, пре но што су и успели; они подлегну индустријској конкуренцији и заводљивости углађеног живота, јер им недостатак воље смета да се отргну.

Георг Ханзен — у свом делу: „Три ступња развића популације“ — доказује статистиком немачких вароши, да се варошко насељење готово потпуно обнавља досељеницима у току две генерације; а пошто су сви ови дошљаци поглавито долихоиди, може се рећи, да су модерне вароши ждрела, куда иду да буду прогутани долихо-плави; вароши доприносе да их утамане, као што то чине ратови, крсташки походи, француска револуција и т. д. Борба трговачка и индустријска, којој су вароши главна средишта, биће такође донекде и средиште „борбе раса.“

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

III

Етнички фактори народног карактера нису од важности ни појединце ни укупно; социјални фактори, једнообразност наставе, васпитања, заједничког веровања, надокнађавају, с друге стране, разноликости етничких породица. Средоземски Сардинци нису у сродности расе са пиемонтским Келтима, Корзиканци са Французима, што им ни у колико не смета да живе у потпуној слози. Пољаци мрзе Русе, при свем том што им је заједничка словенска крв, а вољно(?) се здружују са „Аустријанцима“. Алзашани су Французи по срцу, при свима њиховим германским одликама. Келтска Ирска не воли Енглеску, међутим земља Уелска, не мање келтска, готово је асимилована; исто тако и Шкотска, већим делом келтска, колико мало личи на праву сестру своју, Ирску.

Гумпловић, у једној књизи добро познатој, назива историју „борбом раса“; ако је тиме мислио не праве расе, но просте групе социјалне, онда теорија његова није више научна. *Не видети у друштвеном развоју, до само борбу, то је колико гледати само спољашњу страну питања, то је врло примитивно и блиско животињству; то значи части коново у област зоологије и антропологије, у моменту, кад изгледа да је та област пређена.* Још код преисторијских раса велики покрет социјалног напретка бејаше продукат у виду усавршења. Јер заједничка сарадња ускоро се показала људма као средство веома плодно и врло поуздано за стварање корисних ствари. Борба је била само другостепено средство, и у најгорем случају. Исто тако од времена преисторијских, сем оружја, употребљаваних првобитно једино противу животиња, ми налазимо гомилу оруђа и справа за миран живот. Де Мортиље писао је читаву једну књигу о преисторијским алаткама за лов и риболов, да би показао, колико је новорођено човечанство, при свој крајњој спорости прогреса, презало свој дух да нађе средства за производњу, и колико добротвора незнатних ми имајасмо међу нашим преисторијским претцима. Читање ове књиге ставља се на супрот роману непрекиднога рата и универзалног канибализма (људождерства), који су себи уобразили антрополози и социјалолози њихове школе. *Сад се поима, да човек није био, од свога првог почетка и даље, звер већи и од звера, онај, који се — као јединствен изузетак — бави једино тиме да истреби и пождере себи равне.* Непријатељству се, са самог почетка, придружила симпатија. Заједничка радња бејаше нешто више

за прогрес, но борба оружаном руком, која би такође замењена, мало по мало, мирном утакмицом.

Сила је имала негда и има сада у формацији народности много мање важности но што се мисли. Турци су покорили Бугаре, Србе, Румуне, Грке; јесу ли их могли асимиловати? Не, из много разлога, међу којима се налази и овај занимљив: Турци су, вели Новиков, имали азбуку мање потпуну од азбуке народа које су покорили; само је то било довољно за њихову коначну немоћ. Да ли је истина, да је уједињење Француза дело једино франц. краљева или и безбројних списатеља, поета, уметника, филозофа, научењака, које је Француска без прекида давала од четири столећа? Око године 1200 култура провансалска беше виша од културе француске: један из Тулузе поступао је са каквим Паризлијом као са варварином, и с каквим још разлогом! Да је, вели Новиков, интелектуални покрет с југа корачао истим кораком, као и онај са севера, ми би данас имали Лангедок, који под јармом француским стење, као Пољска под Руснама. Упоредите Француску са Аустријом. У овој последњој земљи, језик и литература немачка нису успели да „германшу“ Мађаре. У Француској је језик француски узео такав мах над локалним дијалектима, н. пр. над провансалским, да они (срећом!) и не покушаваху више да се боре. То је, дакле, била литература и наука, која је решила победу. „Код вас, вели Новиков Французима, то се зове поучавати сељаке. У другим приликама то би се звало однорођавати Лангедочане или их пофранцужавати... Провансал неће више васкрснути. Ја не видим, међутим, да се употребио бајонет, да би се поучили француском у Лангедоку.“ Наш — француски — језик шири се у осталом и с оне стране наших граница, у земљама, где француски бајонети немају никакве акције.

Новиков закључује да је „асимилација народна поглавито интелектуални процес.“ Но зашто и он своди историју на борбу, не више расе, то је истина, али „друштва?“ Идеја „утакмице“ допуњује идеју „борбе“, па и борба би била немогућна без претходне утакмице међу онима, који се боре, ма какво да је оружје које употребљавају. То је управо оно, што чини те је појам дарвинистички о историји једностран и непотпун.

IV.

По нашем мњењу, кад се — кроз историју — проучава акција раса, па и самих група социјалних, распознаје се, да је ова акција прешла три пе-

риоде, и то је у исто време и један од великих закона психолошких, који, по нашем мишљењу, управљају и самом историјом.

Што су расе, или друштва, примитивнији — а то је *прва* периода — у толико више имају одлучнију акцију над личностима (индивидуама) које их сачињавају, и доследно томе има међу индивидуама више наликности. Хипокрит нам каже, да Скити имају тип расе, а не личности. Тако исто налазе Римљани велику наликност међу Германима њихова доба. Чешће је цитирана реч од Илоа: „Ко је видео једног домородца америчког, све их је видео.“ Хумболт то потврђује својим искуством. Без сумње, од кад се посматрају и дивљаци изближе, све се боље и боље примећују и њихове индивидуалне разлике. Тако исто и код животиња, на пр. пси, имају велику разноликост карактера: једни су жестоки, други немарни, једни су ђалови, други су паметни, једни нежни, други су себични; а с колико јачим разлогом важи све то кад је реч о људма. При свем том не мање је истина, да и међу члановима истог дивљачког племена постоји нека *релативна* једнообразност, као и међу сличним примерима истог модела.

Разлике у запремини лубање, које постоје међу индивидуама исте расе, расту са цивилизацијом. Има местимице људских насељења, где је та разлика дубањска равна нули, као опет што код модерних Парижана оне иду до 600 кубних сантиметара, код Немаца и до 700. По Вајцу, наликности физичкој код индивидуа, у расама заосталим, одговара и њихова морална наликност, и одсуство њихове психичке индивидуалности. Хомогеност карактера, вели он, у средини ког одељења Негара, неоспорна је. Све индивидуе имају исте опште одлике, исте недостатке. У горњем Египту трговац с робовима не распитује о индивидуалном карактеру роба кога хоће да купи, он пита само *одакле је*.*) Дуго искуство научило га је, да су разлике међу индивидуама истог племена незначајне према онима које произилазе од расе. Ако је роб из племена Нубас или Галас, биће веран; ако ли је са северне Абисиније, биће издајник и неверан; већина других племена даје добре домаће (кућне) робове, али мало употребљиве за телесне послове. Разуме се, у осталом, да, сем идентичности расе, имамо овде и идентичност физичке средине и средине моралне, то ће рећи идентичност религије и начина жи-

*) Не руководе ли се, у многоме сличним, мотивима и родитељи у нас, при бирању девојака за своје синове? Не пазе ли они, у првом реду „од које је фамилије“, дајући наравно првенство бољим?
Превод.

вота. Није дакле чудо, да су индивидуе исте групе и из исте средине све по истом калупу, и по карактеру и по конституцији.

Али, с друге стране — у почетку цивилизације — различним физичким срединама, а при слабој узајамној комуникацији, разне групе човечанске, тада готово затворене свака за се, требале су да се усавршују, разликујући се једна од друге, и следујући свака свом рођеном празцу. Исти разлог, који чинише да се створи тако велика сличност међу индивидуама истог племена, произвео је и разноликост самих група међу собом, изолишући их једне од других. До времена и нама тако блиског, као што је средњи век, разне провинције француске имаћу своју оштро опредељену физиономију: један Пикарђанин не личаше ни мало на Оверњанца; а на против Пикарђанин личашу сви једни на другог, као и сви Оверњанци.

Друга периода, супротна првој, јесте та, да се разлике физичке конституције и моралног карактера, међу разним расама и народима смањују, али се увећавају међу разним индивидуама исте расе, па и истог народа. Диркхајм примећује, на прилику, да Енглези, уопште, личе данас више на Французе но некад, али да један Француз личи мање на другог Француза, један Енглез на другог Енглеза. Разни провинцијски типови, у истом народу, теже такође да постану мање нескладни: један Лорењанци личи данас више на ког Провансалца но негда. Разлике теже поглавито да пређу на индивидуе, чији и карактери постају мање оригинални. Раса чини све мањи утисак на чланове истог народа.

По нашем мишљењу, човечанство се данас приближава *трећој* периоди, синтези обе претходне, где растуће сличности не сметају растућим разликама. Све сличности производе из социјалног живота, увећане цивилизацијом; исте научне идеје, иста веровања религиозна и морална, исте установе грађанске и политичке, распростиру се по целој свету. Под овим одношајима и народи исте цивилизације теже да се све више и више изједначе. У исто време растућа једнообразност наставе и васпитања смера да све индивидуе приведе ка једном социјалном облику. Најзад мешање и укрштање породица, народа и раса, тежи такође да свуда генерализује један и исти тип човечји. Сличности те јако ће се повећавати, и то не само међу расама и народима, но, сигурно, и међу индивидуама. Само, тај резултат неће, по нашем мишљењу, ни мало саречити паралелно увећање различности како међу индивидуама, тако међу народима. Из тога, што мозгови имају данас ве-

малки број делова заједничких, не произилази, да они тако исто не могу имати и велики број различних делова. Сасвим напротив, узвишујући мозгове наставом на једну више мање једнообразну висину, дозвољава им се, да се после сами боље манифестују својим рођеним помоћним средствима и према личној оригиналности. То и јесте, у најмању руку, оно што треба васпитање да произведе, и место да сматра дух као прост суд, који треба чиме напунити, треба да га сматра као орган, који ће да изнајде и да усавршава. Научне тековине из прошлости убрзавају и олакшавају нове научне тековине за у будуће; то исто важи и о интелектуалним и моралним тековинама за сваку индивидуу. *Време, проведено под дејством цивилизације, чини те „сазревају“ сви мозгови, али сазревају разво, као што под дејством сунчевим од истог зрачења постају црна и бела: ако они и не личе једно на друго, они имају вредност и може свако за се наћи своју примену. Овај се исти закон може такође применити, мислимо ми, и на разне народе: њихови карактери могу се у исто време слагати доле у основу, са гледишта моралног и социјалног, а разликовати се све више и више горе на врху. Веома деликатним пртама обележавају се народне физиономије; но, као год што се у вештини све нијансира и утанчава, тако и цивилизација, интелектуална и морална, претпоставља разноврсности детаља, како би била мање груба, па ипак не мање корисна заједничком наплетку. Увећавање укупне акције не омеће ни мало једновремено увећавање акције индивидуалне. Својом интелигенцијом и својим проналасцима, својим осећањима и својом вољом, индивидуа ће видети како се повећава њена улога у току векова.*

Размислимо, како нам ваља бити на опрезу противу социјалних софизама изведених из јестаственице. Те софизме постају, данас, тако честе и тако опасне, као што морају да се ослоне и на теорије више опасне и више самовољне, но озбиљне; али оне су то далеко чешће у пракци. Код модерних народа, где интелигенција игра већу улогу, „софизме духа“ теже све више и више да произведу или да извине „софизме срца“, заједно са унутрашњим или спољашњим ратовима, у коме те софизме налазе крваве примене. „Дајући првенство владавини силе,“ рекао је руски списатељ, о ком смо мало час говорили, „публицисте француске повлађују гвозденој и крвавој игри Немачке; њихова наивност и њихово слепило упрепашћују човека.“

„Ако је теорија силе којом се, по примеру Немачке, давимо, била занета та, ка којој би стремла тако звана највиша раса, то би значило, да што год смо старији, то се враћамо на премсторијски морал, који је раса уприжњавала кад беше још људождер. Њена тобожња надмашност била би само мамац: осећање правде, ма и у лубањи широкој, боље је од неправде ма и у лубањи дугачкој. У осталом и правда је сила, већ можда и над све друге, и која се испољава тим више, што морални и друштвени елементи играју све већу улогу у цивилизацији. *Апогеоза бруталној сили јесте поврат у назад, и антрополошка историја човечанства није ништа друго до антрополошки роман.*“

Без сумње, у једном веку, који је изгубио стару равнотежу, не нашавши још нову равнотежу, природно је, да се види у сред бела дана, како се понова јављају сви они животински и варварски инстинкти, које покушава да озакони једна лажна наука, сводећи је у теорију, по којој се наш век копрца у црној кризи атеизма. Та иста наука угрожава, и у супарништву белих, жутих и црних, правом и последњом борбом раса, која у осталом може остати борба мирна; али је неопростиво, што се под истом формом представља ривалност између Француске и Немачке, или ривалност између Француза који су „нобл“ са Французима који су „сервилни“. Ту немамо ништа друго до породичне свађе, вјестаственица нема овде готово ништа да види; него само права историја и права друштвена и политичка наука, могу нам дати објашњење тих борби.

Узалуд нам се износе мрачне слике о „несношљивости ђуди“ међу европским расама, или међу разним егничким слојевима сваке нације — несношљивости, која нам, вели се, објашњава наше непрестане ратове —, док ми смо показали, да те тобожње „расе“ нису ништа друго до прости психо-лошки типови, чији су нам междани услови још недовољно познати, и које није могла назрети никаква студија лубања. Од вајкада су ти тако звани „природни“ производи поглавито само производи социјални; није то наследност, није то физичка средина, која их рађа, то су чисто средине: морална, религиозна, философска, из којих су ти производи изашли. „Расе“ су осећања и мисли, прешли у крв и месо; а борба раса постала је борба идеја, компликована борбом страсти и интереса. Припазите те идеје, и та осећања, и ви ћете избећи рат, за који се вели да је — неизбежан.

Ж. Ж.

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ РАЗВИЈАЊА СРПСКИХ ЈУ- НАЧКИХ ПЕСАМА

НАПИСАО

Д-Р АСМУС СЕРЕНЗЕН

ПРЕВЕО

ЈОВАН РАДОНИЋ

УВОД И ПРВИ ДЕО: ЈУЖНО-ДАЛМАТИНСКЕ ПЕСМЕ ДУГА
РАЗМЕРА ПО ВРЕМЕНУ И МЕСТУ ПОСТАНКА СВОГА

У В О Д

(Свршетак I дела)

Трећа група.

XIV Битка на Косову г. 1389. Милош Кобилић и Вук
Бранковић (Бог. 1. 2., Миколић 5).

Као што смо напред споменули, разложно је темељито Рачки историјску садржину косовске битке у једној радњи својој; на исти начин а јасно истакао је и традицију о овом знатном догађају до краја XV века (стр. 32.—46.). За нашу сврху истакнућемо најважнија места, а затим ћемо из расправе Рачкога пратити развијање традиције од XVI до XVIII века (упор. Новаковић у Арх. Ш, стр. 438.—443.). У низу овога развијања морамо одредити место коме ћемо прикључити напред набројане старе песме, а особито песму 1. код Бог. На послетку осврнућемо се и на млађе песме т. ј. на косовске песме код Вука и Петрановића (26), не би ли прво у њима нашли трагове какве старије самосталне традиције, које нема у песми 1. код Богишића, а за друге морамо бити на чисто са питањем (које су Павић и Новаковић тако живо претресали), да ли се о косовском догађају певала једна песма, која би све обухватала, или је било више косовских песама, независних једна од друге.

Данас је већ сасвим јасно, да су се на Косову са Турцима борили уједињени Срби у савезу са Босанцима. О широј каквој коалицији не може се ни говорити. Када ствар тако стоји, Павићеве неке извесне комбинације не ћемо ни обарати, него ћемо преко њих прећи.

О смрти султана Мурата имамо поуздане савремене извештаје, као што су: писмо Флорентинаца краљу босанском Твртку, даље путни извештај московскога митрополита Пимина, а што је најглавније, опширан извештај од очевида у Бајазетову ферману. Овде ћемо навести, како тај очевидац прича. Он вели, да је у султана, богата победама, дошао неки Србин, по имену Милош Ко-

билћ, те је лукаво изјавио, да хоће да прими ислам, и да се бори у турским редовима. Када му је на његову жељу допуштено било, да пољуби султана у ногу, зададе он султану самртни ударац отровним мачем, који је догле у рукаву сакривен држао. Затим се да у бегство, али га ухвате и на комаде исеку. Када је Бајазет мало касније стигао, оца је већ мртва затекао био.

Да је ово изглађе потпуно истинито, види се отуда, што се у ферману налаже, да се то не сме јавно говорити. На основу тога морамо претпоставити да је о томе био издан какав службени извештај, у коме би се ствар лепше износила. Тај извештај читамо ми у Нешрији, који прича, да је Милош убио султана на бојном пољу. Интересно је оно што Халкокондила прича, а на име, да су и Грци и Турци сваки другојачије целу ствар представљали. Извештаји грчки потпуно се слажу са овим извештајем у Бајазетову ферману, а турски пак са оним службеним извештајем.

У флорентинском писму пак, које је одговор на писмо Твртково, видимо као неки званичан извештај са српске стране. У овом писму не спомиње се никакво убиство лукавством изведено, него се ту вели, како су дванаест српских великаша кроз непријатељску војску прокрчили себи пута, па дошли до шатора султана. Даље се прича како је један од те дванаесторпце пробод султана, па што су сви — колико се може из текста разумети — на месту псечени. У путопису руском сухо се прича, да је неки верни слуга Лазарев, по имену Милош, лукавством султана убио. У обема пређашњим повељама не спомиње се Лазар нигде, а овде се вели, како је Бајазет Лазара са још много великана заробио и посекао.

Грчки историци Франца, Халкокондил и Дука из прве половине XV века, додају свему овоме још и да се са Лазарем борио и његов зет Вук Бранковић. За Вука знамо да је био син Бранка Младеновића, гувернера у Охриду, за владе Душанове, и да је Вук после смрти Вукашинове владао поред Лазара независно Приштином и крајевима у Старој Србији. Ниједан дакле стари извор не зна за издају у косовском боју. Новији српски историци (Руварац „О кнезу Лазару“ 1888. и Ковачевић „Вук Бранковић“ 1888.) јасно су доказали, да о издаји не може ни говора бити. Рачки је врло брижљиво разрадано политички положај Вуков после битке косовске и смрти Лазареве, али нас се то овде ближе не тиче.

Српске легенде из прве половине XV века не знају ништа стварно даље казати, сем да је турска

војска бројала 300000, а српска 100000 људи (упор. ст. 22. 153. и 156. у 26. песми код Петран.).

Михајло Константиновић у својим мемоарима, сачуваним на пољском језику а из друге половине XV века, већ уме тачније да прича. Он зна већ за реку Лаб, зна да је Лазар заробљен близу цркве Богородичне. Међу великашима, који су заједно с њиме пали, именује се војвода Крајимир Топлички (из Топлице). Писац даље прича, да је битка три дана трајала, да неке војводе нису свсју дужност вршиле као што би требало, и да су неверство, завист и неслога допринеле, да Срби буду потучени.

Врло је занимљив талијански превод Дукине хронике из XV века (в. Крумбахер ист. византијске литературе 1891., стр. 105.), јер у њему већ видимо прве трагове развијања традиције у народним песмама. Овде се прича, како је султан покушао да са великим обећањима привуче Милоша на своју страну; али је Милош показао Лазару султаново писмо, и да му је овај наложио, да се тако понаша, као да пристаје на султанову понуду.

Али кад се затим даље прича, како Лазар у вече у очи битке кори Милоша због намишљене издаје, на што се овај правда, да ће се сутра видети ко је вера, а ко невера, — јасно је, да се ово ни најмање не слаже са пређашњом ситуацијом, да ми пред собом имамо елемент који је потекао из сасвим туђега извора. Ну тај извор указали смо онде, када смо под VI говорили о песми 14. код Бог. И ако изгледа чудно и невероватно, да се за кратко време може неки мотив из песме о деспоту Вуку пренети на Милоша Кобилића, то ја ипак држим, да је мотив из оне песме пренесен на Милоша Кобилића, јер има места, која се за чудо и у појединостима подударaju. Шта треба да значи н, пр. пре свега онај израз код Дуке: ко је вера, а ко ли невера, када се ту ниједном речју не спомиње клеветник, нити по целом склопу о том може бити говора, док ова алтернатива у песми о Вуку и Павлу сасвим од себе потиче? Сем тога спомиње се у кратко издаја некога Драгослава Прибишића. Када то место доведемо у везу са причањем Михајла из Островице, видимо, да је тема о издаји већ тада била предметом народне песме. Разуме се да није првобитно износила Вука Бранковића као издајницу, исто тако не пева се он у то време нити као непријатељ Милоша Кобилића нити као његов клеветник.

Тек Туберон Цревић (око 1500) спомиње у опште некога клеветника. Његово се причање слаже са причањем преводиоца Дукине хронике; али ни он не именује потказивача.

Мавро Орбини (око 1600) већ именује потказивача, а зна и читаву причу о узроцима непријатељства између Милоша и Вука. Пошто он иде у осталом за причањем Туберона, које на неким местима просто понавља, то је оправдан закључак, да проширење почива на развијању народне традиције у XVII веку. Приповетка почиње са свађом обеју жена, која се из тога породила, што је: *lodando e preferendo il valore nel suo marito Milosc à Vuk Brankovich* дотерала Милошева жена Вукосава дотле, да ју је Вуковица ударила по образу. Тога ради дође до сукоба између Милоша и Вука, и Милош обори Вука са коња. Вук затим стане опадати Милоша код Лазара као издајника, и казивати за њ да је у вези с Турцима. Затим се прича, исто као и код Туберона, о вечери, здравици и Милошеву одговору; затим како Милош одлази у турски табор, где га радосно дочекују, и како даље хоће, као бајаги, да пољуби султана у руку, па истргне мач, који је држао у недрима, и прободу султана. Покушавши да побегне из шатора, буде исечен. Турци таје смрт султанову. У битци се поче срећа на Србе осмехивати, али их Турци победе, а Лазар у бегању паде у неку руну и буде ухваћен.

Сада ћемо да испитамо наше старије песме, Бог. 2. На бојноме пољу наилази Милица на свога зета Милоша, који је на самрти. Не познавши га, пита, шта је са јунацима, који су отишли, да се боре. Он је пита за које јунаке разбира, а она му одговара, да пита за Лазара и Милоша. Он јој се јавља ко је, али јој ништа о битци не прича, него је моли, да испоручи неке налоге његовој вереници, а својој јединици кћерци.

Човек заиста не може да се довије камо ову песму да уброји: да ли оној врсти песама, за које Јагић на стр. 229.30. с правом држи, да су претече праве епске појесије, или да је прибројимо млађим песмама т. ј. онима, које смо среди у угарско-српском кругу песама, у којима је првобитни епски материјал претрпан лирским елементима. Испрва сам био накан, да ову песму убројим у прву врсту, но доцније, при дубљем проматрању приволео сам се да је ставим међу ове доцније. Да је ова песма стара, не би у њој толико помрачена била историјска истина, не би се у њој певало, да је Милош умро на бојноме пољу, него у шатору султанову. Сем тога има у песми и иначе таквих црта, које никако не могу да пристану уз онолику велику старину. Стих 36.—41. имају неко модерно обележје. У ст. 51.—56. пренесен је нама познати мотив из песме о смрти деспота Вука Бран-

ковића, само што је овде стари обичај, да се коњи изгоне у планину, сасвим изгледео, јер се овде пева:

Ко пјешнице узиде нека се на коња врже,
И нека Бога моли за душу за Милошеву.

Пада пак јако у очи име Драгиловић, које смо већ напред растумачили, да је оно са Секуде Дракуловића пренето на Милоша; с тим се слаже, јер исто онако као што је онде Секуда заручник сестре краља будимскога, тако је овде опет Милош заручник кћери Лазареве и Миличине. Врло је лако могућно, да је тек услед овога преноса Милош Облић, слуга Лазарев, постао зет Лазарев. Како је пак Вук Бранковић заиста био зет Лазарев, то је природно, да се морао измислити ривалитет између ове двојице, или боље између њихових жена. Ово је ишло тим лакше, што се већ у то време развила традиција о косовској битци до тога степена, да се у њој већ спомиње неки клеветник (Туберон).

Из свега овога излази, да је ова песма најраније могла постати у XVI веку.

Милош. 5. песма потанко прича о узроцима непријатељства између Милоша и Вука. У оном облику у каквом је сада тешко да ће бити чисто народнога постања, као што већ показује испштакни и непоетски тон, који подсећа на песму 3. у Архиву III. У песми се даље пева о некој „од града владици“ и некој „младој влахињци“, а при том се оштро прта разлика између угледне варошанке и просте сељанке. У песми се исмева име Кобиловић, како је сељанка однеговала своје дете, подметнувши да кобиду сиса: а зато се он зове Милош Кобиловић; исто се тако подсмева имену Вукову, како ће кобила вуку стражњом ногом предње зубе избити. Бијући једна сестра другу, повреди је златним прстеном на руци (диоменат златни прстен). Увређена истрчи у градину (придворје) седе под неранцу да плаче. Том приликом се — противно обичају старијих песама — понавља од речи до речи један одељак од читавих 20 стихова. Пашенози се ухвате у коштак и Милош избије Вуку два зуба „из русе главе“, где се тај сталан израз народне песме овде више пута без смисла понавља. Тако се не сударају јунаци, и народна песма није тако представила борбу између Милоша и Вука. Па и код Орибинија и Качића је витешка борба, а не проста туча.

Настаје питање, да се није целој тој причи придружио какав учевно—туђински аманет. Двобој онај у Орибинија има на себи много западњачких особина. Па и свађа ових двеју жена подсећа нас јако на свађу између Брунхилде и Кримхилде, коју

сличност опажамо још више у житију цара Лазара, где до душе не долази до двобоја, него Милош зове Вука на страну, те га опомиње да укrotи своју жену (в. Новаковић стр. 443.).

Бог. 1. Новаковић је у Архиву III на стр. 449. устао против ове песме, доказујући да није чисто народна. Тим ћемо се мало поближе позабавити. Одмах ћемо напоменути, да Новаковић расправља о Бог. 1. и Милош. 5. као о једној целини, што оне никако нису, шта више ми се баш морамо чувати да оно, што се с правом пребацити може Милош. 5. песми, никако не применимо на Бог. 1. Сваки пажљиви читалац опазиће, да је у овој песми тип, излагање, песничка фразеологија онака иста, као и у осталих песама. Ово ћемо пак онда доказати, ако би ко озбиљно посумњао у то. Напред смо већ видели, како Новаковићеве сумње у нека места, која су као и у другим песама, почивају на субјективној самовољи. Новаковић сумња с тога да је ова песма чисто народнога порекла, што у њој више пута долази „угарска господа.“ Наша песма није крива, што је Павић заснивао неку неосновану теорију, коју због њене тенденциозности морамо с правом одбити. Новаковић са неком раздраганомшћу крсти назив „угарски“ далматинским фалсификатом. (в. напред под I). О оном једином доказу, који он наводи, види напред под VII о песми 3. у Арх. III.¹⁾

Јагић је фино одбио Новаковићеву тврдњу о намерном фалсификату са речима: Тај израз (угарски) фалсификован је — ако хоћемо тако да речемо — историјским током. Ми се слажемо начелно са Јагићем, али ипак другојачије ствар замисљамо.

Пада у очи, да ниједан од напред споменутих писаца није јасно указао на ту чињеницу, да ова песма припада ономе кругу песама, где се назив „угарски“ толико пута понавља, и то не случајно, него се ту пева о угарским приликама. Ако се Јанко јавља као угарски бан, а Владислав као угарски краљ, то ваљда нећемо мислити да је и овде намерно фалсификоване Дубровчана, а то као с тога, што су они спрам Срба непријатељским духом дисали. Шта се опет хоће да докаже тиме, што се у песми о Свилојевићу, која није забележена у Далмацији — друге две песме

¹⁾ Новаковићу су оба слуге сумњиве — јер је говор само о двојици — Иван Милан и Никола Косовчић. Име Косанчић код Вука није ни мало старије и правилније од имена Косовчић (изведено од Косово), јер се код Милутиновића и Петран. зове он Косовац Иван (Качан. 177. Косача Иван). Назив, који се у трношком летопису спомиње био би тек онда од важности, када би се утврдило, да ли је тај одељак летописа у ономе облику у каквом је сада, старији од XVIII века. Сасвим је појмљиво што слуге замењују побратима, јер баш слуге су у старијим песамама увек крај господара.

из XVI века немају никакве везе са Угарском — не спомиње назив „угарски“ (тако Јагић на стр. 216.)? Не може се ни замислити, да оно што је угарско било, није у тим песмама обележено било као право угарско, него су то требале (по Јагићу) одредити историјске доктрине Дубровчана, или (по Новаковићу) чак њихова мржња против православних Срба.

Када дакле назив „угарски“ није својина далматинских песама, него је просто угарскога порекла, то онда можемо држати, да је тако и са нашом песмом.

Докле год мислимо на историјску косовску битку изненађује нас на први поглед, да се Лазар јавља као вођа угарске господе, а особито је камен спотицања онај стих:

Они су се захвалили свјетлу краљу угарскому.

Када помислимо како су угарски Срби по-сматрали турске ратове у XV веку, даље да су они имали разгранату појезију, у којој су певали деда краљева и банова угарских, зар онда да се чудимо што су се и старе традиције о косовској битци стопиле са њиховим успоменама и са њиховим начином представљања. Тако се најпосле и јавља кнез Лазар као угарски вазал, или чак као угарски војсковођа, као што је то у нашој песми. Морамо опазити, да су ту само трагови почетци такога начина представљања.

Сада ћемо да изближе испитамо старост ове значајне косовске песме. При овом истраживању оставићемо на страну трношки летопис, јер би прво требало одредити из кога је времена он по облику, у коме је сада. Па и житије Лазарево, које Новаковић на стр. 442. цитира, прећићемо, јер је оно каснијега постања.

Пре него што бисмо почели упоређивати садржину са горе наведеним развијањем традиције, проговорићемо о неким стиховима, који ће нам знатно олакшати да одредимо, када је ова песма постала. Тао су ст. 71.—83., у којима се прича Милочин сан и Милошево тумачење.

Може се доказати, да је у овим стиховима подражавање онога истог мотива, што је у песми под бр. 28.

У 28. песми се пева, како је нека девојка уснила да се небо преломило над Будимом, а Јанко тумачи, да ће Будим Турци освојити. Главно је пад Будима; до тога, што се небо преломило, није много стадо. У песми 1. пева се, како се небо преломило на четири дела па се тај појав извештачено тумачи тиме, да ће Милици срце од жалости препући.

У песми 28. приказује се у сну, како звезде падају пред палате од Будима, а то се тумачи тиме, да ће Турци посећи Угрпчиће. У упоређењу је свакако главни моменат тај, што се угарска војска упоређује са сјајним звездама, а њена пропаст упоређује се са гашењем звезда. У песми 1. је упоређење доста тривијално, јер као што звезде падају, тако ће исто падати и главе Угрпчића.

У песми 28. доводи се помрачење месеца у свезу са смрћу краљевом. Краљ је дакле у војсци оно, што је месец међу звездама. У песми се на против пева, да ће тако и лице Лазарево потамнети. Тај израз „потамнети“ боље пристаје уз ст. 32. и 33. у песми 2., јер овде нема никаква значења¹⁾.

Како пак песма 28. може допрати тек до друге половине XVI века, то ће наша песма тешко бити старија од 1600. год. Како пак и причање Мавра Орбинија пада у исто време, то ће бити интересно упоредити његов текст са нашом песмом, те видети, у каквом одношају стоје.

Пре него што би се овим забавили обратићемо пажњу на нека места, која доста забуне праве, која су дакле прости интерполације (уметци).

Тако на пр. не слаже се ст. 212. са ст. 211., него треба да дође непосредно за ст. 204. Стр. 205.—210. су прост уметак сасвим у духу и тону Миклош. 5. песме, а по њој је и постао²⁾. Исто је тако после ст. 243/44:

А проклета мајка била која је Вука породила,
Он је мени срамоту прид господом учинио,

незгодно додан ст. 245: и меци је издају на Косову учинио, што се може односити само на сумњу у ст. 116. и даље. Ст. 218. између 217. и 219.

И Лазара разбише, ни о чем не оставише —
А Лазара бијаху жива у руке ухитили,

доцније је додан, и то врло незгодно, јер бегство Вуково и ако није дично, опет није директно издајству. У ошће нас овај стих јако подсећа на ст. 242. у песми 14.: „тад је Вуче побјего у планину у зелену“, а овде се пева: „Бранковић утече у планину у зелену.“

Може се дакле скоро поуздано узети, да је наша песма првобитно певада о клевети Вуковој на Милоша, али ништа није знала о Вуковој издаји. На жалост немам при руци Орбинијева дела, али

¹⁾ Изгледа, да је у песми 175. код Качан. Милочин сан у појединостима ближи старијој обради. Тако на пр.: што то се е небо раздвоило — наше се е царство довршило. Исто тако и у песми 66. код Бог. ст. 15.—17., песма 115. ст. 48. и 49.

²⁾ Већ и „рече“ у ст. 212. показује, да имамо посла са уметком.

по Новаковићевим податцима види се, да и он само клевету спомиње, али ништа не говори о издаји.*

Издаја Вукова морала је постати дакле у XVII веку, а клевета се већ у XVI веку превела на Вука.

Напред смо већ видели, како је клевета са деспота Вука још у XV веку пренесена на Милоша. Чим је представа из песама о Секули пренета на Милоша, то се одмах и Вук идентифицира са клеветником. Милош је наравно као и Вук зет Лазарев и Милчићин, а с овим стоји у свези и свађа жена, који је мотив продро из немачке скаске. Пита се само, како се развила и како је ушла у нар. песму издаја Вукова.

Издаја је морала полазити са песме 14. у Бог., јер у тој песми Павле Стријемљанин не само да је потказивач, него и издајница. На ово се односи наравно и алтернатива у ст. 158. и 138. „ко је вјера и невјера“. Међутим већ смо горе видели, како талијански преводилац Дукине хронике меће ове речи у уста Милошу, и ако он никога другог не именује који би фактично био издајник.** Клевета се, као што пре спомену смо, образовада у устима народним, ма је доцније на Вука пренесена. Чим се њему клевета придала, била је онда логична конзеквенција, да га као и издајника жигосе. Атрибут издајника није могао добити пре XVII века, а то с тога, што је још у народу живела нека успомена о косовској битци, која није допуштала, да се историја о боју косовском обогати једном измишљотином, и да се на веки укаља име поштенога човека. Занимљиво је посматрати како се традиција труди, да колико толико оправда клевету Вукову, а то тиме, што износи, како га је Милош понизио. Колико је даљине између ове разумљиве погрешке и срамне издаје без икаквога мотива!

Поступак народне традиције даје се најбоље протумачити тиме, што је у XVII веку свака историјска успомена ишчезнула. За потање тумачење није нам ни најмање потребно вештачко извођење Маретића, које је он навео по Ковачевићу на стр. 163. Нама је доста да бацимо поглед на сремске песме, и то на оне, у којима се пева о

* Орбини је први, који Вукову издају спомиње „А Вук Бранковић, зет кнеза Лазара, спасе се готово с целом својом војском, јер је (као што неки кажу) тајно уговорио с Муратом да изда (као што је и учинио) свога таста, да би добио његову државу.“ Види Годишњицу X. стр. 273.

Пр. пр.

** Преводилац Дукине хронике спомиње некога Драгослава Прибишћа (Dragosavo Probisio) као издајника, но и сам није сигуран у томе (Види Год. X. 263. стр.).

Пр. пр.

Бранковићима. Видели смо већ, како је израз „невјерно кољено“ постао у песмама 1. у Арх. III и 14. код Бог.. Знамо даље да тај израз потиче од деспота Ђурђа Бранковића, а напред опет указали смо, како су и далматински писци примили ово схватање. Па зар онда да се чудимо, што се нека историјска представа, која живи од XV до XVII века као конкретна народна представа, припила уз Вука Бранковића?

Садржину наше песме можемо овако разделити: Вушић Стјепан ст. 1.—58., Милчићин сан 59.—81., Милчићина молба 85.—108., Полазак у бој 109.—114., свечан обед 114.—144., Милошево дело 145.—172., Милошево бегство 173.—204., 212.—214., борба и пораз, Лазар и Милош ухваћени 215.—221., смрт и сахрањивање 222.—251., Милици се доносе гласови 252.—53.

Упоредивши ову песму са причањем код Орбинија видимо, да се у песми много краће приказује битка и ројство Лазарево; иначе у другим деловима опажамо знатно ширење, особито у уводу и онде, где се говори о Милошеву бегству и Лазаревој и Милошевој смрти. Орбини је, као што је познато, радио већим делом по Туберону, те су према томе све те амплификације у песми могле постати тек у XVII веку. Не гледајући на горе споменуте интерпелације можемо поуздано мислити да је ова песма онака, каква је сада, готова била око 1600. год.

Напред смо већ говорили о називу „угарска господа“ и о спомињању угарскога краља у ст. 206.; исто тако видели смо у VII одељку, да је оно место, где Милош зове кнеза Лазара у помоћ у ст. 201.—2., на сваки начин удешено по ст. 64.—66. у песми 20. о Секули; знамо и то, да се епизода о Милчићину сну оснива на одржавању истога мотива у 28. песми код Бог. Из свега дакле излази, да и ова песма стоји у најтешњој свези са угарско-српским кругом песама, који нам је већ познат. Напоменућемо да она у овоме облику пада у млађу фазу развијања те угарско-српске појезије. О томе нас уверава и дужина ове песме, што је код песама ове врсте нешто необично, која се у осталом тумачи као резултат непрестаног ширења, што и сан Милчићин догазује. Како је врло тешко допустити, да су поједине епизоде, као полазак Војшићев, молба Милчићина, бегство Милошево, смрт Милошева и Лазарева, оваке какве су, чиниле за себе самосталне целине, то немамо узрока да помишљамо на контаминацију појединих песама. Како је историјска истина, да је Милош Кобиловић убио султана, то је сасвим појмљиво да је одмах после овога догађаја постала песма,

која је у кратко ово дело опевала; така песма се доцније проширила испрва можда причом о смрти јунаковој, а после око 1500. г. приказом о вечери; даље је допуњена епизодама у којима долази Милица, и напоследку овим уводом о поласку Стјепана Бојшића, који је у садашњем облику на широко и на дугачко изведен, но прво свакако да је битно краћи био. Овај увод пак тешко да је био кадгод самостална песма, јер радња у њему нема никакве целине.¹⁾ Могле би се навести речи из Курипешићева путописа, да је у XVI веку било разних појединих песама о косовској битци, а особито онде где пише да се о витешким делима Милоша Кобиловића и сада многе песме певају. Навешћемо неке његове речи, да се види, како он себи Милоша представља. Он вели за Милоша да је он: „ein vast hoch berümpfter und vermehrter ritter gewest, der an den Grenitzen vil ritterlich sachen geübt und begangen“; по изгледа, да он баш не зна, какве су представе скопчане са овим именом. Свакако да његовим речима не треба велику важност дати. Запста је тешко замислити да су о Милошу многе песме певане. Једно једино и дело јединствене важности доводи ка концентриању на једну једину тачку. О таком јунаку и о таком делу само се једна песма пева, али та песма добива јединствену важност и сама по себи гони певаче, да је дубље обрађују и проширују, те тако постаје кристалном тачком за даље развијање епа. Па и из извештаја Крпжанићева не може се доказати, да је у XVII веку било више песама о Милошеву јунаштву. Но узмимо да је у XVI и XVII и било песама о Милошеву јунаштву, то ипак не би био доказ, да је било више песама о Косову, које би певале поједине епизоде из битке, јер Милош је у боју на Косову само једно јуначко дело извео, те све друге песме о Милошу не би певале о битци косовској, а све друге песме о боју на Косову не би певале о Милошу. Па запста тешко би и било замислити, да се о боју на Косову певало више песама, које би поједине епизоде обрађивале, јер како су све појединости те битке сићушне изгледале спрам смрти султанове и јуначког дела Милошева!

Па доиста се о овоме певало и причало, али ова песма никада није у своје стадијуму развијања изгледала онако, како ју је Павић саставио на стр. 57.—100. из песама XVIII века, уплетавши међу њих комађе песама из XVI и XVII века.

Познато је, да Вук није нигде наишао на песму, која би у целини изнела све што се на

¹⁾ Да је овај увод запста последње проширење ове песме, као да показује и то, што су се сачували трагови некога другог увода, као што су у Орбинија и Качића свађа жена и Милошев двојој с Вуком, даље ипак Муратово у троншком летопису, в. код Вука 50. 1, Петран. 26., и Качан. 176. и 177.

косовску битку односи, него је наишао на поједине песме које певају о Косову. У овим песмама интересно је особито то, да оне нигде не приповедају цигло о јуначком делу Милошеву, а тако исто не казују узроке, због којих би се Вук Бранковић и Милош Обилић посвадили¹⁾.

Нећемо овде да пишемо монографију косовске битке у народној појезији, као што су то Павић и Маретић учинили, јер ћемо поједине песме о боју на Косову из Вукове збирке потанко претрести у другом делу ове расправе, него ћемо само нешто напоменути, старајући се при томе, да не разјашњавамо нити оповргавамо туђе назове, којих доста има, јер се о овом питању жива, а на жалост и доста страначка, препирка водила.

Песма 45. код Вука под натписом „Цар Лазар и царица Милица“ у првој половини од ст. 1.—118. је проширена обрада из Бог. 1. стр. 85.—108. У старијој обради код Бог., моли Милица свога зета да он посредује између ње и Лазара, да јој овај жељу испуни. Милош је упућује на Лазара, а овај јој молбу одбија. У доцнијој обради (код Вука) напуштен је овај мотив: Овде се Милица непосредно обраћа Лазару (тако је већ и у житију). Лазар је шаље браћи, а ова је одбијају исто онако као Лазар у старијој обради (код Бог.).

У старијој и млађој обради интересна је промена мотива, где Милица моли, да један брат остане с њоме:

Бог. 1. ст. 113.

Да ја не бих изгубила колено од Југовића.

Да ти може књиге одијети

У Косово и натраг вратити.

упор. Петран. 26. ст. 582/83.

Да ми образ од грдила чува,

Ако царство задобију Турци.²⁾

Друга половина од ст. 119.—204. свакако је самостална песма. Ова половина као и песма 49. код Вука само је извод оне теме, која се пева у ст. 252. у песми 1. код Бог. Како овде нема никаквих нових епских чињеница, то тешко да полази са какве старије обраде. Речи гласникове о Милошу и Вуку потичу из ст. 241. и даље у песми 1. код Бог. где те речи Лазар говори. На неким местима сам тон песме одаје време борбе за ослобођење. Упор. песму 45. ст. 195.—198. са песмом 32. ст. 334. и даље у IV свесци Вукове збирке (исто тако упор. Петр ст. 1544.—48.)³⁾

¹⁾ Сам ток мисли и речи у трећем одељку из бр. 50 а у ст. 55.—57. одаје, да је песма, од које сада само фрагменте имамо, морала певати о јуначком делу Милошеву.

²⁾ Петран. песма од ст. 575.—700. уплеће сасвим као и Вукова Миличину молбу као епизоду у целину причања. Тешко је показати, да је излагање и обрађивање песме код Вука првобитно била засебна песма.

³⁾ У песми код Петран. иде Милица на бојиште, те тражи лешине погнулих. Не може се доказати, да ова песма стоји у свези са оном у Вука. Мотив, да Милица похађа бојно поље, стари је, и узет је из песме 2. код Богишића.

Песма 46. код Вука је легендарног карактера. Песма је касније постала, јер се у њој у битци косовској јављају не само Мрњавчевићи, него чак и херцег Стефан, а при томе нема никаквих самосталних еписких чињеница. Ја држим да оне рефлексије о царству земаљскоме и небескоме стоје у свези са изразом „господар земаљски“ у старим песмама, само што се тај сад већ тешко може разумети. У песми 47., ст. 169. код Вука долази „цар земаљски“, али и овде је значење тамно. У песми 47. до ст. 105. узета је тема из ст. 1.—55. у Бог. 1. песми, те је постала самосталном песмом. Она епизода, где се косовка девојка сретала са Мусићем Стјепаном, наслања се на песму 21. код Бог., што се најбоље види из ст. 154.—55. у песми 47. и ст. 70. у песми 21. код Бог.

Песма 51. у Вука. Напред смо већ указали, да ова славна песма потече из 21. песме код Бог. Може бити, да се мотив о Милочину доласку на бојно поље стоји са мотивом о даривању. Ст. 127. показује, да се песма касније развила, јер се у њој није одржала непомућена успомена, где је и када је Милош погинуо. Тај појав је већ доказ, да ова песма није одломак какве велике песме, која би косовске догађаје у целини обухватила.

48. песма код Вука нема никаквих еписких чињеница, те изгледа, да је сасвим млађа постања. У песми 50. код Вука сачували се одломци неке песме, која је косовску битку у целини обухватила, само што одломак пети међу овим фрагментима не припада тој великој песми.

Да је заиста било такве песме, која би догађаје косовске у целини обухватила, види се отуда, што сем песме 1. код Бог. има и песма 26. код Петран. и 177. код Качан., које догађаје у целини износе. Обично се узима, да је песма код Петрановића скроз и скроз модерна, да није народна и да је без икакве вредности. Оно до душе мора се допустити, да је песма из доста непоуздане околне, и да је у њој много што шта на широко изведено без икакве духовитости. Но у овом случају не говори се о естетичкој вредности песме. У овој песми имамо два поуздана места, која ће нам помоћи да одредимо када је ова песма могла постати. Речи и опомена султанова — са овим стоји у свези увод, који је толико пута камен спотицања — како да се владају спрема раје, опажа се у знатно промењеном облику у песми 24. у Вуковој IV свесци онде, где старац Фочо помиње и светује своје другове. Наша је песма старија дакле од ове. На саму ствар баца још више светлости свршетак песме:

Због невоље и неслоге наше
Пронаде нам царство и држала,

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1895. год.

Погибе нам слава и господство,
Сам Бог знаде кад ће оцет доћи
Али ћемо сви у јаду проћи?

Песма, као што видимо, потече из времена борбе за ослобођење. Она није могла бити склопљена из оних фрагмената код Вука, чему се противи и леп број других момената:

У ст. 110. те песме помиње се Иван Косовац, који ни мало не стоји у свези са Косанчићем у Вука, а више нас подсећа на Косовчића у песми 1. код Бог., исто тако на Ивана Косовца у Милут. 156. песми.

У ст. 215.—218. шаље се Иван Косовац у турски табор, што добро зна турски; то је још опширније изведено у Качан. 177., ст. 72.—84. (ја знам турски ѓърсија — на Турци седам ће ѓадем — и седам ће земем).

Ст. 282. послужила је као основа лепом цртању у Качан. од ст. 152.—156. (като видје го Милош — у срешта му отиде — и се сретнаха на висока могла — два братја се пригърнаха — чинија здраво, живо).

У ст. 583. узрок Милочине молбе потпуно се слаже са опим у житију (в. Новаковић стр. 443.)

Ст. 813. „Сацлија камена ѓуприја“ преко Ситнице помиње се више пута и код Качан. и даје јој се велика важност као месту, где је Милош ухваћен (ст. 216. отидоха на Косова поле през Сазлиђуприја, исто тако у ст. 247., 320. и т. д.)

Ст. 840. Султан се саветује са улемамама, да да ли да да Милошу да га у руку или у ногу целпва. То место долази и код Качан. у ст. 282. (иде рѣка да те цалува — амо немој рѣка да му даваш е му дај од нога чизма да цалува).

Ст. 862. Реч „риѣали“ долази и код Качан. у ст. 276.

Ст. 942. и даље јавља се и код Качан. у ст. 250. и даље, само је овде целина поремећена. По свој прилици, да је у овој песми тај одељак на другом ком месту стајао. Овде се прича: какво си беше клетва закледа — на цару славина в уста да турја — а јазе заборавих — те се върнем надира — од клетва да не мина. Овде се дакле као и код Петран. претпоставља, да је он султана већ био убио, само га је заборавио наградити. Бојни другови и овде се саветују на Ситници, управо на „Сани ѓуприји“.

Ст. 986. Израз „косе Турке ко зелену траву“ изводи се више пута и код Качан. и варира се (кусиха като некои косаче — на некосеня ливадя).

Ст. 1012. и даље слажу се са ст. 187. и даље у песми 1. код Бог. (Петран. пак у руку копље прихватно — на бојно се коље опирући; Бог. у

руку се бијаше бојно копље добавио — тер се иде на њему мјеште ноге подадират). Пре свега ст. 1057.—73. слажу се потпуно са трonoшким летописом. Код Качан. је тај мотив опширно изведен у ст. 300.—380..

Ст. 1315.—1341, управо ст. 1360.—65., потпуно се слажу са ст. 227.—237., управо са ст. 250|51., у песми 1. код Бог., на што ја много полажем

Бог. 1. Мурат заповеда :

И ви мене укопајте на Косову равну пољу,
Под ноге ми ставите славнога Лазара кнеза
А Милоша Кобилица на моју на десну руку.

Милош моли :

Једа ти се што могу, свјетли царе, умолити,
Немој мене стављати на твоју на десну руку,
Него мене ти стави, Милоша, под ноге твоје,
Мога таста Лазара на твоју на десну руку,
Како сам га ја дјело за живота свећ дворно
Нека њега ја дворим у матери прној земљи. —
Бјеше му се свјетли царе на те речи смилувао.

Петран. 26. Мурат заповеда :

Укопајте мене и Милоша,
Обојницу наске напоредо,
А Лазара нама испод ногу,
Нек нам буде под ногама раја.

Милош моли :

О Турчине, силан цар Мурате,
Ја смо и ти оба на умору,
А цар мој је ево преминуо;
Молим ти се силан цар Мурате,
Немојте нас тако укопати,
Већ два цара оба напоредо,
Мене моме цару испод ногу;
Слуга сам му био овог свјета,
Нек му будем и оног свјета. —
Сву тројницу тако укопади.
Као што је Милош говорио.

Упор. Качан. :

Од деснај странѣ Милоша прогребоха
От левѣ-тај странѣ цар Мурат,
Цар султан Мурат прогребоха
Те направихѣ темер,
Да се знаје које гроб Милошев,
Кој е гроб на цар султан Мурат.

Свакако се у Качан. сачувала старија обрада.

Петрановић или његов певач нису знали ни песму код Бог.; тако исто не може се ни помислити, да је бугарска песма могла постати под утицајем штампаног текста код Петран., јер томе се противи чисто бугарски језик, даље начин изражавања и излагања, а што је најглавније, некоји моменти (у ст. 300.—380.) су самостално изведени, што сведочи да је песма доста стара. Како се пак ове три песме слажу — не обзирући се при том на нека места, која се слажу са трonoшким летописом — у местима и мотивима којих код Вука нема, то нам је онда најбољи доказ, да је заиста

било неке косовске песме, која је у целини обухватила косовску битку. Песма 1. код Бог. представља старији облик те песме, а Петран. млађи облик. Фрагменти код Вука су опет делови неке обраде од оне косовске песме. Песма 177. код Качан. пренесена је на туђе земљиште, дакле је изданак са стране.

XV. Скупимо уједно све резултате до којих смо дошли. Песме дугога размера цветаде су у Срему, или боље рећи у суседним угарским покрајинама, у XV и XVI веку, а увенуле су у XVII веку. Оне обрађују угарско-српски материјал из XV века; но и песме из унутрашњости Србије пређоше на ову страну Дунава, где се неке од њих, као што су песме о браћи Јакшићима, кристаллизоване, добиле сталан облик, а неке опет носе на себи мање више јасне трагове угарско-српске појесије. Таке су песме о Бановић-Страхињи, Марку Краљевићу и косовском боју. И ако не изгледа, да је сремска појесија у XV веку почетак српске јуначке песме, то ће по свој прилици бити, да је та појесија тек овде добила право епско обележје, ослободивши се старијег лирског приказивања, као што то Јагић на стр. 229.—230. лепо карактерише.

На питање, од куда тај чудан појав, да се у овоме углу у то време и у таким приликама српска народна епopeја до тог степена развила, могли бисмо овако одговорити :

Као што по умесним речима Јагићевим у Архиву IV стр. 242. „почетак српске епске појезије треба свести на турску инвазију, а њен извор тражити онде, где су први силни ударци пали (Марица, Косово)“, тако се она даље развија у XV веку, у времену непрестаног уступања народнога живља, када Срби наслоњени на угарскога краља и угарске јунаке воде борбу против Турака. Појесија ова достиже свој врхунац у оним данима, када је узносила и певала дела свога савародника, потомка славне српске породице, а угасила се и увенула је, када је и Угарска пала под немилим ударцима, када су и угарски Срби пали под турско господство. Већ и по борио се српски народ за своју егзистенцију, почевши од Марице а свршавајући на Драви. Пет људских векова грчио се српски народ све на ужем простору, али и ово је време довољно било, да се српска јуначка песма од нежнога пунољка развије у диван цвет. Но за мада па ће и овај цвет да увене, јер за кратко време не беше више места „гдјено клети Турци никад не доходе.“ Једини изузетак били су крајеви у Приморју под млетачким господством. Није дакле ни најмање чудно, што је јуначка

песма из старе Србије овде тражила склоништа и нашла га, те не гледајући на позније изданке, што се види из песама у нашој збирци, живела још и у XVII веку.

Ако је епска појезија дугога размера самртна песма старе српске државе и народа, какав је онда израз у песми нашло народно буђење у XVIII веку?

(Наставиће се)

ОТКРИЋЕ ВАЗДУХА

Културно-историјска скица од Т. Хундхаузена.

„Откриће ваздуха!“, рећи ће можда когод, „каква бесмислица! Људи од кад су живе у ваздуху, те не треба тек да га откривају.“ Па ипак, ма да су људи од вајкада били увек опкољени ваздухом, ма да су у њему дисали и својим га чудима могли опазити, ипак је требало ваздух тек открити, као што је то било и са циркулацијом крви у телу човекову — и њу су морали открити. Шта више, сразмерно је доста дуго трајало док се откриће ваздуха, као тела, могло као нова чињеница забележити у културној историји. Истина, за отпор ваздуха знало се доста рано и осећао се притисак ветра, па су се људи — као што тврди Витрувије, ратни грађевинар цара Августа — умели користовати и притиском збијенога ваздуха, а александријски математичар Ктезибије познаваше већ и ваздушне пушке; али *шта* је управо ваздух — о томе, све до почетка XVII века, владаху врло нејасни појмови.

Зашто се тако доцкан сазнала природа ваздуха, објашњава се самим особинама и дејствима његовим, која се у својој телесности много ређе, па и тада много мање уочљиво и опицљиво појављују него у чврстих и течних тела. Томе треба још додати особени схоластички начин мишљења, који је владао у средњем веку и који је људе одвикао од простог проучавања природе у толикој мери, да је један духовити хуманист имао право када је с подсмехом рекао: „Да ли се уље у хладноћи смрзава, то још не знамо, јер ни Плиније ни други који од старих научника ништа о томе не помиње.“ Тако је јестаственичко размишљање и посматрање човеково дремало кроз готово хиљаду и пет стотина година!

Још у доба Галилејево владаше представа о ономе „horror vacui“, оној „грози природе од празнине у простору“, те природа употребљава коју било ствар за попуњење простора. Сви појави, који сведоче о телесности ваздуха, објашња-

вани су тим „horror vacui“, који је дао повода свакојаким научном размишљању.

У таквим приликама морали су први знатнији огледи, који доведоше до открића телесности ваздуха, учинити дубок утисак на ондашње доба. Откриће, да је ваздух, који је свуда око нас, у којем живимо и радимо, али који не видимо а једва га и осећамо, да је дакле ваздух — та ствар нашим чудима готово неприступна — снабдевен правим телесним особинама, да се може мерити и да је за наш животни процес од превелике, дуго неслуђене важности — то откриће свакога је изненадило, те је својом важношћу прешло оквир природних наука и добило културно-историјски значај.

Велика су открића понекад изазвали прости појави, које није било могућно прилагодити теоријама донде усвојеним; па кад је многим оштроумљем пронађен резултат, све је то изгледало тако природно и разумљиво, да би се свако морао чудити кад би друкчије било.

Тако је откриће ваздуха проишло из посматрања, каква можемо чинити сваки дан и која показују, да се учење о ономе „horror vacui“ не може свагда применити. Док су за прпење сисањем краће цеву употребљавале, изгледало је да дивље воде сисањем потврђује поменуто учење; али кад се узеше дуже цеву за тај посао, тада беше све друкчије. Вода се педа до неке висине, преко које више не могоше прећи, и ако је изнад воде било још празна простора. Ово је, с обзиром на оно мишљење о „horror vacui“, био чудноват појав, за који се не нађе објашњења. Па и Галилеји је био веома изненађен кад је чуо, да шмрк са дугачком цеву није у стању да дигне воду преко висине од 18 италијанских рифи. Галилеји, бавећи се тим појавом, који се по тадашњим научним начелима није могао објаснити, дошао је на ту мисао, да „гроза природе од празнога простора“ мора да је каква мерљива сила. Да би је одредио, он је чинно разне огледе, али не дође ни до каква повољна резултата.

За карактеристику умнога рада интересно је видети, како и такав један бистар, оштроуман, филозофски извезбан дух, као што бејаше Галилеји, није свагда успео у томе, да комбиновањем познатих му чињеница изведе тачан закључак. При својим огледима са клатном, од конца начињеним, Галилеји је сазнао, да је отпор ваздуха главни узрок поступном слабљењу клаћења; тежину ваздуха покушао је да одреди мерењем ставлене боце, коју је једанпут напунио хладним, а други пут топлим ваздухом. И ако је дакле Галилеји

знао за отпорни притисак ваздуха и за његову тежину, те се чак трудио да и рачунски утврди силу, која је у стању да дигне клип спуштен на дно затворене стублице у шмрка, инак му није пошло за руком да учини пресудни корак у свом расуђивању и да тако звани „*horror vacui*“ доведе у везу са тежином ваздуха, са ваздушним притиском.

Срећнији је био његов ученик *Торичели*. Овај дође на ту мисао, да на живи испита крајњу међу т. зв. „*horror vacui*.“ Он овако суђаше: Пошто је жива 13.5 пута тежа од воде, то ће сила, која у празном (безваздушном) простору пушта воду да се пење само до висине од 18 италиј. риџи или 10·3 m, у безваздушном простору моћи градити стуб од живе, којем ће висина бити $\frac{1}{13}$ или $\frac{1}{14}$ висине воденога стуба. Ово његово нагађање потврђено је практичним огледом, који је он у друштву с флорентским математичаром *Вивијанијем* извршио у Фиренци год. 1643., и који се и данас још зове *Торичелијев оглед*. Они напунише живом стаклену цев од 1 m дужине, која је на једном крају била затворена, запунише отворен крај прстом и спустише га, држећи цев вертикално, у један суд са живом. Чим је, испод живе, прст са отвора цеви уклоњен, живин се стуб у цеви спусти до висине од неких 760 mm. Овим се огледом — којим је створен и праоблик барометра — *Торичели* знатно приближио истини, јер: нашавши да је сила, од које зависи пењање течности у вакууму (безвазд. простору), и код воде и код живе одређена једнаком количином тежине, дошао је до закључка, да та сила мора да је стална (константна) количина и да у облику притиска гони течности до одређене висине у безваздушном простору и одржава их на њој. Даље је *Торичели* дошао до чврстога уверења, да је маса ваздуха свуда око нас извор те силе и да су сви појави, којима је пређе „*horror vacui*“ служило за објашњење, само дејства притиска ваздушнога стуба.

Торичели је дакле открио ваздушни притисак и био је први, који је опазио променљивост тога притиска на барометру.

Тако је схоластичка моћ средњег века сломљена, али су ипак умови још били спутани свакојаким предрасудама, те се нису могли одмах одлучити да усвоје *Торичелијево* ново откриће, и ако су трезвенији људи од науке били уз *Торичелија*. Неке, од чести жестоке, нападе на учење *Торичелијево* покушао је генијални *Паскал* да одбије, који је год. 1644-е из *Мерсенових* саопштења дознао за *Торичелијево* огледе и њихове резултате.

Паскал је понављао те огледе са живом у цеви и са једном цеви, дугачком 40 стопа, коју је напунио црним вином, те је, да би побрио супротно мњење, да у затвореним цевима онај простор изнад течности није празан, нагао цев — и течност опет заузео празни простор. Приговор, да се прави безваздушан простор у природи — и с обзиром на њен „*horror vacui*“ — не може ни замислити, и да је због тога немогућно створити савршену празнину, *Паскал* је побрио једним сасвим простим супротним доказом. Он је узео једну стаклену штрцаљку и, запушивши јој отвор прстом, дигао је, под водом, клип у њој, те је тако без по муке добио безваздушан простор. Тако је исто изводно доказ о ваздушном притиску тиме, што је узео криву натегу 40 m дугачку, па је, час вертикалним, час нагнутим држањем, учинио те је вода из натеге или цурила или није, како је кад у натези морала да се пење више или мање него 10·3 метара.

Главна је заслуга *Паскалова* од чести у томе, што је констатовао сличност дејства ваздушнога притиска са дејством притиска воде. То га је довело на мисао да, као што се живин стуб у простору без воде пење заједно са супротним притиском воденог стуба, који бива све виши, тако исто и живин стуб у ваздушном простору мора у равници бити за онолико виши него на брдима, колика је тежина ваздушнога стуба између равнице и висине брда. Да је ово *Паскалово* мишљење тачно, показало је прво барометарско мерење висине, које је његов рођак *Перије*, 19. септ. 1648. г., предузео на брду *Pu de Dôme* (висина: 1570 m); тада се показала барометарска разлика за неких 8 с. m. Практична употреба барометра за мерење висина била је могућна тек у потоњем веку, када су испитивања *Халијева* (*Halley*) и *Деликова* (*Deluc*) о утицају температуре на ваздушни притисак довела до сталних барометарских образаца. Наводи о употреби барометра за мерење висина бејаху, по тврђењу сестре *Паскалове*, његов последњи између радова, посвећених световним наукама. Можда ово и није сасвим тачно; али толико је извесно, да се у то време, како веле услед неке опасности живота, извршио велики прекрет у живљењу и умовању *Паскалову*, те је овај извршни математичар и физичар, који је градио рачуналке и справе за вожење, постао тако исто велики писац по струци богословских наука. *Паскал*, који у својим богословским списима оштро критикује језуитско учење; који се подухватио да у својим списима с највећим одушевљењем брани веровање у Откровење *Св. Јована*; који беше дубоко ганут тиме, што му је нећака оздравила тобоже услед додира једног

светог трњака; који у својим писмима са великом озбиљношћу претреса питање, да ли ђаво може да чини чуда; који је у исто време један од најбистријих и најдуховитијих математичара и физичара свих времена; који је на четири године пред своју смрт (умро је у својој 39-ој години, после дугог боловања) у највећим боловима и несаници открио особине циклонде — тај Паскал је прави тип за начин мишљења својега времена.

Она смеша од богословске и мистичке спекулације, тачног природњачког суђења и хладног посматрачког дара, прожимаше поборнике наука у овој полумрачној епоси средњовековне таме и модерне научне светлости у толикој мери, како је ми данас ни замислити не можемо. Тако је проналазач ваздушнога шмрка, *Ото фон Герике (Gericke)*, по свој прилици тек философским размислањем подстакнут на своје онако успешне научне радове. Писмена обрада његових открића књижи теолошко-спекулативним проматрањима: ту се претреса простор неба и место где је пакао; ту се опширно побijaју приговори, библијским и схоластичким разлозима поткрепљени, којима су се богослови окомили на Коперникову сунчану систему, тако да се јасно види, како се наука сама упиње из петних жила да збаца са себе окове преживелих погледа на свет и природу.

Културно-историјски појав, да су иста открића, исти проналазци учињени готово у исто време а на разним местима, независно једно од другог, десно се и при открићу ваздушнога притиска. Герике је у својим радовима био сасвим независан од италијанских и француских испитивача, шта више, он је за њих дознао тек г. 1654-е, на земаљском сабору у Регенсбургу, где је пред скупштинарима извршио познате огледе са својим шупљим „Магдебуршким полукуглама.“

О пореклу ваздуха имађаше Герике особену представу, која подсећа на еманациону теорију о светлости. Ма да је познавао однос између температуре и запремине ваздуха, његову стишљивост, тежину и притисак — који је, по његову мишљењу био 20 рифи — ипак је Герике држао да је ваздух „мирис“ телâ, који се само зато не осећа што смо се од детињства на њега навикли, па кад је опазио, да у безваздушном простору испод ваздушнога шмрка излазе из воде гасови, од ње усисани, он је мислио да види, како се „водени мирис“ ослобађа.

Али и покрај те заблуде, Герике је тачно посматрао и упознао физичке особине ваздуха. Да би добио безваздушан простор, он се најпре по-

служио једним, свуда добро заптивеним, водом напуњеним буретом. На дну бурета утврдио је шмрк, те се тако Герике надаше да ће црпењем воде из бурета добити изнад воде безваздушан простор. Али се преварно у свом рачуну, јер је ваздух продирао између дуга у празнину која се стварала у бурету. Па и други оглед, за који се Герике послужио мањим буретом, пуним воде, а смештеним у један већи, такође водом напуњен суд, па је тада из онога мањег црпао воду шмрком — није му испао за руком, јер је сада опет вода из већег суда продирала кроз ситне пукотине између дуга у мање буре. Али је Герике по неким знацима судио да је успео у свом предузећу, те је покушао да непосредно исцрпи ваздух из једне шупље бакарне кугле. После неколико лаких покрета на шмрку постаде црпење ваздуха тако тешко, да су — вели — две јаке људине имале муке да раде на шмрку. Али ни овај оглед не доведе до жељеног циља, јер је бакарни суд, још док је шмрк радио, јаком праском прегњечен. Тек кад је узет јачи, сасвим округло бакарни суд, доби Герике вакуум, у који је ваздух, чим је славина одвртута, гласним шиштањем улазио. Уверивши се тако, да је могућно створити безваздушан простор, Герике начини ваздушни шмрк, који му допушташе, да у шупљој стакленој кугли исцрпи ваздух и да тако чини свакојаке огледе. Звонко изгуби у вакууму свој звук; птице у њему скапаваху; рибе се надуше и најзад прскоше; из течности излажаху апсорбовани гасови; запаљена свећа се угаси, јер, вели Герике, не могаше више „узимати храну од ваздуха“; грожђе се неколико месеци одржа свеже; вода у дугачкој цеви, утврђеној за безваздушни суд, попе се до висине од 19—20 рифи и т. д. Даље му је пошло за руком да докаже тежину и мерљивост ваздуха тиме, што је шупљу куглу мерио и пре и после исцрпљивања ваздуха из ње, а затим је опазио и то, да се тежина ваздуха мења према температури. На сасвим други начин него Паскал дошао је Герике до уверења, да је ваздух растегљив и да на равници стоји под друкчијим притиском него на висовима. Он је тога ради посматрао ваздух у затвореним судовима. Кад су ови судови у равници затворени па се однесу на брдо и тамо отворе, ваздух излази из судова; кад је пак судове горе на брду затворио, па их је доле у равници отворио, ваздух је улазио у судове. Отуда је Герике извео закључак, да је напон растегљивог ваздуха у равници већи него на брдима.

Познати су његови огледи са т. зв. „магдебуршким полукуглама“, којима је он на регенсбур-

шкој скупштини, учествујући у њој као први председник града Магдебурга, задивно цара Фердинанда III и све скупљене кнежеве. Он је између две склопљене шупље полукугле, од једнога рифа у пречнику, прпењем ваздуха из њих створио безваздушан простор, и 24 коња не моглоше их раставити; али чим је одврнуо славницу и пустио ваздух у шупљину, полукугле се врло лако раставише.

Тако је Герике сасвим различитим путем дошао до открића ваздушнога притиска те је и он умео објаснити те појаве — донде приписиване природиној „грози од празнине“ — као дејства ваздушнога притиска.

На плећима Торичелијевим, Паскаловим и Гериковим стајаху сада *Роберт Бојл* (Boyle) у Енглеској и *Маријот* у Француској, који су, и то први год. 1660-е а други 17 година доцније, поставили нетоветан закон о еластичности ваздуха, познат у аеростатици под именом *Бојлова или Маријотова закона*.

Бојл бејаше човек имућан и независан, те је своје време могао употребити које на читање Св. Писма, ради учвршћења у вери хришћанској, које опет марљивим студијама у физици и осталим природним наукама. Резултат овога Бојлова рада у два правца бејаху с једне стране морална и верска проматрања и побожна завештања, а с друге стране изврсне прикљешке о јестаственичким посматрањима. Он је наставио Герикове огледе и проучавао је распрострање светлости, дејствовање магнета кроз безваздушни простор и кључање загрејаних течности при разређивању ваздуха. Као претеча хемијских анализатора ваздуха, Бојл је показао, да се при сагоревању тела троши један део атмосфере и да је производ сагоревања тежи од тела које је спаљено. Испитујући понашање барометра под реципијентом ваздушнога шмрка и у збијеном ваздуху, он је пронашао — по њему названи — закон: да, при једнакој температури, притисак неке количине ваздуха стоји у обрнутој сразмери према запремини, или у правој сразмери према густини ваздуха, т. ј., другим речима: да је производ из запремине неке одређене количине ваздуха и њеног притиска на површинску јединицу судова дувара равна сталној (константној) количини.

Овај је закон Маријот, који га је провашао другим путем, год. 1677-е ставио на чело својој књизи о ваздуху. Разним огледима Маријот је дошао до закључка, да, кад се мала количина ваздуха одвоји од остале атмосфере тако потпуно да није више непосредно изложена притиску атмосфере, да у том одвојеном делу ваздуха влада исти напон, који је имала и атмосфера, из које је она

мала количина ваздуха издвојена. Маријот је напунио једну Торичелијеву барометарску цев само делимиче живом тако, да је у цеви остало још ваздушног простора. Он је измерио запремину овог затвореног, од атмосферског напона независног ваздуха, извршио је Торичелијев оглед и измерио тада нову запремину ваздуха, која је постала ширењем у цеви затворенога ваздуха и којој је Маријот могао одредити напон из разлике између барометрова стања и висине живина стуба у цеви. Ова је разлика била равна *половини* барометарског стуба, ако је запремина затворенога ваздуха, дизањем Торичелијеве цеви, постала *двапут* већа, а *трећини* барометарског стуба, ако је првобитна запремина ваздуха заузимала *трипут* већи простор. За испитивање сабијенога ваздуха, у смислу овог закона, Маријот се послужио једном натегом с вертикалним крацима, од којих је краћи био напуњен ваздухом и запушен. У дужи, горе отворени, крак сипана је жива. У тренутку, кад је жива испунила ону везу између оба крака натеге и тако ваздух у затвореном краку одвојила од атмосфере, тај одвојени ваздух стајао је под притиском атмосфере. Даљим досипањем живе, затворени се ваздух поче сабијати и то тако, да му је запремина смањена на половину, кад је притисак усотог стуба живе био раван стубу барометрову. Ваздух у запушеном краку натеге стајаше тада под првашњим атмосферским притиском и толиким истим притиском живина стуба, дакле под *двапут* већим од првобитног. Да би се оваквим огледима — које су доцније *Араго* и *Дилон* (Dulong) поновили у кули парискога колежа Henri IV, све до притиска од 27 атмосфера — могли постићи исправни резултати, потребно је: прво, да се и температура узме у обзир; друго, да у затвореном ваздуху нема влаге, јер би се ова при сабијању претворила у воду те тако сметала тачности резултата. Још Бојл је опазио, да се дешавају одступања од овога закона. Њих је, у нашем веку, испитивао *Ренб* (Regnault), па је нашао, да су она за атмосферски ваздух, за азот и водоник незнатна, али да су већа за угљену киселину, кад је напон између 1 и 20 атмосфера.

Може се узети, да је Бојловим и Маријотовим радовима завршен први велики одсек у открићу ваздуха. Ваздух, као *тело*, бејаше откривен, мерен; одређена му је растегљивост и доказана му је важност за животне функције и за многе појаве у анорганској природи. Али је још било непознато: *чиме* ваздух врши тај свој утицај. Знано се само за ваздух, као *једно* тело. Да се овај проблем реши и да се продре и у *хемијску* природу ваздуха — у томе се успело тек у другој половини прошлога

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

века, када је из темеља учињен преврат у хемији, који је у великом хемичару *Лавоазијеру* дошао до свог врхунца.

Опажања Паскала, Герика, Бојла и других о утицају и понашању ваздуха при сагоревању тела показала су, истина, да се један део атмосферског ваздуха везује за спаљивана тела, да у ваздуху, дакле, има различитих састојака; али се од тих посматрања не имађаше никаква стварна корист — ваздух остаде и даље *елемент*. За објашњење појава при сагоревању служаше „флогистонска теорија“, коју је, почетком XVIII века, поставио Штаал (Stahl), лекар у Хали. По тој се теорији држало, да постоји некакав огњени дух, „флогистон“, који је прави узрок сагоревању, и да лако спаљива тела имају у себи много, а теже спаљива мало од тога флогистона. При сагоревању — мислило се — тело губи тај огњени дух. Овом се теоријом сагоревање није објаснило, већ се баш обрнуто објашњење, те се тако непрекидно наплазило на супротности. Тако се на пр. није могло разумети, зашто производ сагоревања да буде тежи него спаљено тело, кад ово губи нешто, т. ј. флогистон. Најзад се појавише свакојака философска мудровања о томе флогистону, те готово сваки испитивач, који се тим предметом занимаше, истаче неку засебну теорију о томе.

Тако је то све трајало, док се не појави, брзо једно за другим, читав низ нових открића, која разорише мишљење о „елементу ваздуху.“

Год. 1755-е Енглец *Блек* (Black) откри угљену киселину, те је својом теоријом, да су гасови једињења од топлоте и чврстих тела, положио темељ учењу о скривеној (латентној) топлоти. Блекову земљаку *Кевендишу* (Cavendish) пође за руком, год. 1766-е, да открије водоник, „спаљиви ваздух“, који је сагоревањем постао вода. Год. 1773-ће и 1774-те, Енглец *Пристли* (Pristley) и Немац *Шеле* (Scheele) упознаше нас с кисеоником, који раније називаху „огњеником“ (Feuerstoff) или „животником“ (Lebensstoff). Доцније су открили: Шеле азот и хлор, а Пристли хлоро-водоничну киселину, амонијак, моноксид угља и диоксид сумпора.

За непуно тридесет година појави се, место једног јединог ваздуха, читав низ разних врста ваздуха, од којих су неке, као што показаше Кевендишови радови од г. 1783.—1785., стални састојци наше атмосфере.

Откриће разних врста ваздуха — *гасова*, као што их доцније назваше — било је толико исто значајно, као што бејашу резултати радова Торичелијевих и Герикових. У првој половини XVIII века побијена су мишљења о многим физичким по-

јавима, а у последњим деценијама XVIII века хемијске се теорије из основе преобразиле. У светлости научног испитивања разби се најпре учење о оном „*hogog vasui*“, па онда и теорија о „флогистону“ — као празне, фантастичне спекулације.

Лавоазије бејаше први који је, духовитом применом резултата туђих и својих испитивања, објаснио појав сагоревања. Он је у својим научним радовима покушао да систематски образложи своје мњење, да се у *горењу један део ваздуха једини са телом које гори*, и да ово услед тога постаје *теже* но што је пре тога било. Кад је Пристли открио кисеоник, Лавоазије је одмах доказао, да је кисеоник ваздуха узрок горењу и да се он у том процесу једини са супстанцом запаљеног тела — да ју он *оксидује*. Ово ново учење Лавоазијево, који се с правом сматра за оснивача хемије, почело је, истом после десет година тешке борбе с противницима, око г. 1785-е, да осваја себи опште признање. Утицај те нове науке на познавање ваздуха бејаше ванредан. Наука о оксидацији показала је, да кисеоник ваздуха подржава горење; да је он тај, који са сумпором, фосфором, угљеником и т. д. гради киселине; који се при сагоревању, а по некад и без овога, једини са металима у оксиде; који на гвозђу у влази или у води гради рђу и који у плућама венску крв претвара у артеријску.

Сазнање физичких разноликости гасова учини те се доби са свим нов, изненадан појам о ваздуху. Он се тада приказа као механичка смеша гасова различите тежине. Сада сваком бејаше појмљиво, да се ти невидљиви гасови могу преручивати из једног суда у други, да се суд лакшим гасом може пунити оздо па више, а тежим одозго доле, и да се разлике у тежинама гасова могу на видљив начин показати. Тога ради је о један крак теразија обешено стаклено звоно, дoведено у равнотежу с другим краком; то је звоно напуњено, и то оздо па на више, лаким водоником — и звоно заједно с краком теразија диже се у вис. Кад се пак звоно обрне и обеси о крак теразија, па се у њега успе тешки диоксид угља (угљена киселина) — крак се на теразијама спушта на ниже. У исто време се дознало и за *дифузију* гасова. Опазило се, да је у једној отвореној чаши, која је напуњена диоксином угља, после некога времена ова тешка киселина била замењена лакшим ваздухом: ваздух и угљена киселина прожели су једно друго. Кад гасови не би имали способности за дифузију, онда ни атмосферски ваздух не би могао бити овако хомогена (једнолика) смеша гасова, него би ови, према својим тежинама, градили слојеве.

Недостајаше још један велики беоцуг у ланцу, који везује ваздух за остала тела, а то је: доказ да је и ваздух тело, којем је обично агрегатно стање гасасто, као што је вода у течном, а гвожђе у чврстом (стаменом) стању, и које, под извесним условима, као вода и гвожђе може да се појави и у другом којем агрегатном стању. Тај је беоцуг пронађен у овом веку. Год. 1823-ће пође *Фередеју* (Faraday) за руком, да високим притиском и jakim расхлађењем већину гасова претвори у течна и чврста тела. Само неке од гасова, међу њима и кисеоник, азот и водоник, противили су се томе, и ако су изложени притиску од неколико стотина атмосфера. С тога су добили име: перманентни (постојани) гасови. Истом од неких двадесет година успело се, да се и та упорност савлада тиме, што су т. зв. перманентни гасови, пошто су изложени великом притиску, расхлађени до испод њихове „критичне температуре“, т. ј. до температуре, при којој енергија растављања у молекуларном кретању није више толико јака, да може одолети сваком притиску на молекуле. *Кајре* (Cailletet) у Паризу и *Пикте* (Pictet) у Женеви расхладише поменуто гасове, год. 1877-е, до испод — 140° Ц, а изложише их у исто време притиску од више стотина атмосфера. Тако им пође за руком да кисеоник, водоник и азот претворе у течности (и то кисеоник и азот у безбојну; а водоник у модру). Чим пре-

стане притисак, течни гасови показују тежњу да се што брже врате у своје обично агрегатно стање, т. ј. да се претворе у пару. Велика потреба у топлоти за овај процес наглога испаравања намирује се из најближе околине оног дела течнога гаса који се испарава, т. ј. одузима се, од чести, осталој количини гаса, која се још не испарава. Услед тога овај део течнога гаса великим расхлађењем узима облик чврста тела — смрзава се.

Тако је после читавих векова труднога испитивања откривен невидљиви, неопипљиви ваздух, гас без мириса и укуса, те је увршћен у ред телеса. Кад гледамо сунчев зрак како трепти, знамо да се он прелама у „телу“ ваздуху као и у другим прозачним телима; кад слушамо музику, а ми знамо да делићи ваздуха трепере и да се таласају те се тако дотичу нашега уха; кад ветар уји, ваздушне масе великом брзином мењају своје место. Ми се лако и слободно крећемо по ваздуху, а знамо да је наше тело споља и изнутра изложено подједнако подељеном притиску од 15.000 до 20.000 кгр. — притиску ваздушне масе, која, полазећи на више, бива све ређа и омотава куглу наше земље у дебљини од 30 геогр. миља, као што је докучено посматрањем метеора, када, продревши у нашу атмосферу, засветле.

Превео с немачког
С. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

НОВИ УЧБЕНИЦИ ЗА ОПШТУ ИСТОРИЈУ

Година 1894-та знатно се обогатила учбеницима за Општу Историју. Појавила су се два превода и два оригинала. Три учбеника намењена су за средње школе, а четврти за вишу наставу. Од ова четири учбеника један је по други пут преведен, поправљен и допуњен, један је по други пут штампан и знатно умножен, један пак први пут превод, и најпосле четврти је оригинал и ове године први пут штампан у „Просветном Гласнику“ и отуда је прештампан.

Пре но што бих прешао да кажем о сваком по коју реч, хоћу најпре да истакнем у најкраћим потезима задатак Историје и задатак једнога историјског учбеника за наше средње школе.

Ма који учбеник узели у руке, па погледате почетак сам, одмах се почиње са задатком Историје. Неки опширније, неки краће, али већина у главnome каже шта је задатак Историје. Историја треба да представи прошлост појединих народа, дакле живот и обичаје, напредак, цветање, опадање па и пропадање. Исто тако и узроке расцветавању појединих народа као и узроке опадања па и пропасти. Историја треба да буде огледало у коме се види прошлост народа у сваком погледу, ту треба да се огледају породични и друштвени односи; њихов постанак и развијање, усавршавање, пратећи их све до данашњег времена; уз то поређење садашњих породичних и друштвених односа са пређашњим. Овим путем Историја нас упознаје са прошлосту појединих народа, са узроцима напретка и вазатка историјских народа, са њихним врли-

нама и пороцима, па тиме показује пут, који су, у свом развоју, прошли данашњи народи са својим друштвеним и породичним установама. Тиме Историја расветљује данашње стање, расветљује садашњост појединих народа. Тим путем Историја показује колико поједини народи имају вредности и моћи, какви су им путеви и начини развоја у прошлости, а отвара народима очи, да виде своје слабости и врлине, узроке свога напнатка и напретка у садашњости и показује у исто време и пут како ће поједини народи себи и својим потомцима спремити бољи и срећнији живот у будућности. Ако Историја садржи ово, што напоменух, онда она, кад се изучава, има *користи* за данашње друштво, јер тиме утиче на развој ума човечјег. Истичући светле примере, узорите људе, племенита срца и узвишене душе, она облагорођава срце омладине, одушевљава их за добро и племенито, а тиме Историја постаје једна врло јака полуга у васпитању људском.

Један учбеник школски, а нарочито за средње школе, треба да изнесе пред ученика оно, што је речено да је задатак Историје. Материјал је врло велики, поље врло широко, па ипак све то треба изнети у лакој одећи и учинити материју привлачном и занимљивом, а поделити према узрасту ученика, којима се учбеник намењује. При том ваља гледати да се постигне историјска тачност и одређеност, јасност и очигледност. При свем том треба представити сувремено стање историјске науке и историјских испитивања.

Поред овога за један учбеник Опште Историје потребно је још нешто. Мало има ствари у нашем јавном животу од постанка наше нове државе, у којима се нисмо угледали на запад. Међу такве долазе и наши досадашњи учбеници Опште Историје за средње школе. Сви народи, а нарочито Немци и Французи, обратили су велику пажњу на национално васпитавање омладине. Тај правац нарочито се опажа у новије време. Према томе удешавају и сав свој рад на васпитавању омладине. То раде пишући и учбенике за средње школе. Исто тако и учбеници Опште Историје израђени су у националном духу. У својим историјским учбеницима нарочиту пажњу обраћају на своју народност на првом месту, па тек на другом месту народе, који их окружују а на трећем остале даље народе. Ми смо у томе изостали иза њих. Ми смо до данас у овим учбеницима што их имамо за Општу Историју обратили нарочиту пажњу на запад и западне народе, а врло мало поклањали пажње словенским народима, као и онима, који нас окружују, а о нама ретко који

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1895. г.

учбеник да проговори неколико речи, највише један или два листа. Французи, Италијани, Немци и т. д. изучавају врло марљиво историју Грчке, особито Рима и старе римске државе. Исто тако и у историјским учбеницима обраћају пажњу својих ученика на живот и културу ових народа. То је и умесно, јер им је тамо основ њиховог породичног и друштвеног уређења. Тамо им је основ државног уређења. Поред тога Немци обраћају врло много пажњу својих ученика на стару Германију, на живот и обичаје старих Германаца. И то им је умесно и за патриотско буђење омладине и потребно, јер им је тамо идилски живот прошлости њихне. Тамо су им почетци многих обичаја и установа. Тако раде народи, који су данас силни и моћни, у чијим рукама лежи судбина целе Европе. А ми? Ми чинимо изузетак од других. Ми смо у нашим историјским учбеницима средњих школа мање више космополите. Ми најпре изучавамо подробно историју свију народа, па тек онда кажемо коју и о нама, бар поменемо само.

У Европи нема народа, коме би већа опасност претила, него нама. Нема народа, како ми се чини, па целој земљиној кугли, чији би географски положај био несрећнији и по опстанак његове државе опаснији, но што је положај Србије. Па поред свега тога, ми нашу омладину у националном правцу не васпитавамо онако као Немци и Французи. У томе јако грешимо.

Ја мислим да у нашим средњо-школским учбеницима треба нарочиту пажњу да обратимо нашој историји и нашем народу, па затим словенским народима и народима, који нас окружују и са којима смо највише имали додира, или данас имамо. Осим тога нарочита се пажња треба да обрати у нашим учбеницима на Византију и живот и обичаје старих Словена, јер ту је основ свеколике наше старе културе.

После овога можемо прећи да прегледамо све учбенике за Општу Историју, који се појавише ове 1894.—5. школске године. Прво да прегледамо преводе па тек онда оригинале.

1. **Виктор Дири:** *Историја средњег века.* Предео с француског П. Београд, 1894. г. Накладом књижаре Велимира Валожића. Парна штампарија Д. Димитријевића (Јеленска ул. бр. 1). Мала 8,^о страна 151, броширана. Цена 1.50. дин.

Зна се да је на пољу Опште Историје Victor Duruy био један од најчувенијих радника. Зна се да је био научар и историк првога реда. И као јаван радник и као наставник и као министар имао

је прилике да увиди какву улогу има и може да има историја у образовању и васпитавању омладине. Зато је баш он и узео да уз сарадњу других професора удеси школске уџбенике за општу историју онако, како ће они најбоље одговарати потребама француских средњих школа. Он је обратио нарочиту пажњу у Историји Општој — т. ј. уџбеницима Опште Историје — на Француску, па се онда око ње нижу остали светски догађаји средњег и новог века. Ну поред тога обрађена је пажња на дечји узраст и на разреде, у којима се историја учи. Па према томе и уџбеници су израђени по концентричном методу.

Рекох мало час, да је Дири обратио био нарочиту пажњу на историју Француске и то баш у самој Општој Историји. За сад имам при руци један распоред његових уџбеника по Општој Историји за Француске средње школе од 1880. године. Он има:

а) Стару Историју Источних народа за *шести* разред.

б) Историју старе Грчке за *седми* разред.

в) Римску историју за *четврти* разред.

г) Историју Европе, а нарочито Француске, од 395.—1270. за *трећи* разред.

д) Историју Европе, а нарочито Француске, од 127.—1610. за *други* разред.

ђ) Историју Европе, а нарочито Француске, од 1610.—1789. за *реторичку* класу.

Овај курс историје назвао је: *Cours d'Histoire, rédigé conformément aux programmes de 1880, à l'usage des classes de grammaire et d'humanités*. За овим има мањи курс, који је назвао: *Petit cours d'Histoire*. Ова историја средњег века, што је имамо у преводу г. П., чини ми се да ће бити из круга тога мањег курса. Чини ми се да јој је наслов: *Petite Histoire du moyen âge*.

Овај мањи курс Опште Историје удешен је за почетнике, али који ће доцније у ком вишем разреду имати који опширнији курс а према концентричном методу. Где се по њему предаје Историја, он је потпуно и удесан. Али код нас, где то није случај, врло је незгодно употребити овај мањи курс.

Истина Министарство је ову *Историју средњег века* препоручило гимнасијама и другим средњим заводима, као привремену уџбеник. Али ако се обрати пажња на наш гимназијски програм, где се нарочита пажња обраћа на Историју словенских народа и на њихну културу; затим кад се обрати пажња и на ону потребу, коју треба да подмири Историја у националном васпитању и образовању,

онда мислим да ће ова *Историја средњег века* бити врло незгодна као уџбеник у нашим средњим школама, па готово се може рећи *сасвим неупогребљива*. Ово је више једна хроника или конспект од догађаја, година и имена но Историја средњег века. Просто један кратак преглед, ал' што је могућно краћи, догађаја за време средњег века. Па и у том кратком прегледу може се рећи да су Словени сасвим изостављени. У целој овој Историји средњег века, што је год речено о Словенима једва се може напобирчити за *један лист*, па и **то можда непун**. Док међутим на историју Француске и Енглеске и њихових међусобних одношаја односи се *једна трећина и више* целе књиге. Од 34 главе, које се налазе у овој књизи, односи се на Француску и Енглеску и њихне међусобне односе пуних 13 глава, поред тога што је и на другим местима увучена грађа за Француску историју у историју других народа. Тако на стр. 34. увучена је битка код Паотија у историју Арабљана. Тако исто у крсташким ратовима говорено је о некаком француском царству у Цариграду на страни 84.!

Осим тога ова Историја средњег века врло је рђаво преведена. Изгледа као да преводилац није био познат са временом и личностима, чију је историју преводио, јер у противном случају не знамо како је могао учинити онако крупне погрешке у изговору историјских имена, како код личности тако и у географији средњег века. Тако на пр. грешке у изговору личних имена. На стр. 8. рођака и наследника Алариковог назива *Адолфом*, међутим он се звао *Атаулф* или *Атаулпе*, а то је *Атаулф*, јер и Немци пишу то име где *Ataulf*, а где *Athaulf*, код Руса преведено је: *Атаулфъ*. Наследника Теодосија *другог* у Византији назива по негде *Марције* (стр. 11.) а по негде *Марцијен* (стр. 13.). То се име пише латин. *Marcianus* а грчки *Μαρκιανος*, те према томе није ни *Марције* ни *Марцијен*, већ *Маркијан*. Старешину Херула, доцнијег краља италијског, преводилац назива *Одоакар*, а мислим да је боље узети како је то већ употребљено у нашим уџбеницима *Одоакро*. На стр. 44., сина Карла Великога назива *Лудвигом Милостивим*, а мислим да је *Louis le Débonnaire* најбоље превести са *Луји Побожни* или најпосле и *Лудви Побожни*, али Милостив никако не може. На страни 79. у I крсташком рату мосулског султана, који је напао на крсташе, назива *Крбога*. У Француском тексту стоји *Kerbogā*, а по где где и *Kerbogha* и *Korbougha* и *Corbogas*, а на руском *Карбога*. Према томе мислим да је најбоље оставити то име онако како је оно већ било код нас: *Карбога*. На стр. 88.

сина Хенрика Гордога, супарника Фридриха I. Барбаросе, назива *Хенриком Лавовим Срцем*, а зна се да се он звао само *Хенрик Лав*, а Лавовим Срцем називао се енглески краљ Ричард, који је суделовао у трећем креташком рату. На стр. 91. сицилијскога краља *Рожера II* преводилац назива Рогером. *Албион*, он пише *Албион*, *Гелимир*, он пише *Желимир*, и т. д. Да наведемо неколико нетачних назива у историјској географији. Одмах на страни 7. погрешно је названо место, где је 406. год. Стликон разбио Радагеза и варваре. Преводилац га назива *стенама Везулским*, међутим у оригиналу је *Fésules* дакле код **Фезула**. Француски град *Poitiers*, где је Клодвик победио 507. г. готског краља, преводилац преводи *Поатиер*, а *genit. Поатиера*, место Поатја. Победу, која је код нас позната под именом битка код *Циллиха* (496. год.), он назива победа код *Толбиака*. Плеће *Фризе*, назива по француском изговору *Фризонци*. Преводилац *les Coréischites*, преводи са *Коршити* (стр. 28.) место *Корешити* (арапско племе). Место *Омаиди*, цретици шпанских калифа, пише *Омиади*, а иначе *Абасиди*, *Фатимиди*, само чини изузетак *Омиади*! — На страни 34. има једна замашна омашка, која ни у једном учбенику не сме да буде. Преводилац, говорећи о продирању Арапа преко пиринејских брда, вели: „720. године Арапи заузеше *језеро Лангедок*, северно од Пиринеја.“ На северу од Пиринеја нема никакво језеро да се зове Лангедок, већ су Арапи, освојивши Шпанију, год 720. прешли преко Пиринеја и заузели *Сеитиманију*, која се доцније прозвала *Лангедок*, и опустошили Аквитанију, док их 732. год. код Поатја Карло Мартело не потуче и тиме не спасе Галију и у њој цивилизацију и хришћанство. То је у ствари, а Арапима није било језеро потребно да га освајају, а још мање онамо где га и нема! Исто тако на страни 49. грофови од *Фландрије* и од *Анжуа*, назива грофови *Фландре* и *Анжура*.

Исто тако место *Аријевац*, присталица Аријеве јереси, преводилац пише *Ариац* (стр. 14.); место *Сиџац* или *Сирјанин*, становник Сирије, преводилац пише *Сириац* (стр. 33.), место *Валхала*, (рај по германским традицијама) преводилац пише *Валала* (страна 5.).

У овој књизи употребљена су нека имена, која немају везе ни са догађајима, нити код нас имају места у једном учбенику. Тако н. пр. на стр. 7. и 8. вели се: „и овај нови Вавилон, како каже *Босијет*, подражавалац старог....“, или на стр. 11. и „једнога јутра, каже *Гот Јорнанд*, историк овога дата.....“. Овде није потребно за нас да знамо

шта каже *Босијет*, (а не *Босијет*, јер се француски пише *Bossuet*), а шта *Гот Јорнанд*.

Поред горњих значајних замерака овој Историји средњег века имамо да замеримо још и то, што у њој готово све што је речено односи се на политичку историју средњег века. Рекао сам већ да ми ова „Историја Средњег Века“ изгледа као конспект политичких догађаја за време средњег века, а она друга страна живота историјских народа, која је много претежнија, а то је култура оних народа у средњем веку, који подигоше своје државе, готово је сасвим запостављена.

Данас је јасно да се историја не може више овако једнострано изучавати, као што је то негда било, а некад се и у нас предавало. Наш ученик у шестом и седмом разреду, према данашњем гимназијском програму, ако се у гимназији не упозна, са животом и обичајима, вером и уставима средњо-вековних народа, онда ће се зацело мало где то наћи, а нарочито ако још не оде на историјско-филолошки факултет. А колика је потреба за Србина да се упозна са културом Византије, са културом Италије, Угарске, са историјом Бугара и Хрвата, са културом словенских народа, о томе не треба ни да говорим. Историја Срба уплетена је са историјом поменутих народа; без понављања историјске прошлости поменутих народа, ми никада нећемо моћи нашој ђачкој омладини учинити приступачну саму историју српскога народа.

До сада се, или управо до пре пет до шест година, на историју словенских народа врло мало обрађала пажња, а нарочито по гимназијама у унутрашњости, а то зато што је у *Duguу*-а или кога немачкога писца врло мало речено о Словенима у опште, а о Србима посебице готово ништа. А Дирије и немачки писци најприступачнији су нашим наставницима, који и иначе кубуре са материјалне стране. И онда је појмљиво, откудато да су Словени у Историји Општој у нашим гимназијама запостављени. Имао сам срећу да свршим гимназију, а о Словенима ништа да не чујем из уста наставникових, осим оно, што се налази у историји Иловајскога и то у I издању. Поред тога г. наставник је изоставио све о Бугарима, говорећи: „то су наши непријатељи, о њима нећемо учити“!

Према свему горњем, крајње је време да се и ми Срби угледамо на Французе и Немце, па да једном обратимо већу пажњу својој и словенској прошлости на првом месту, па онда тек народима околним, и најпосле оним народима, са којима ми нисмо имали никаквих веза. Са овим нећу рећи

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да треба запоставити културне народе, али нећу ни то да ђак, пошто сврши свих осам разреда гимназије, зна боље историју Француске или Енглеске него своју историју, или зна боље где је Калкута, Занзибар, него где је Ражње, Вишеград, или Севастопољ; Густендил, Маглен и т. д.

Према свему што сам рекао о овој књизи као уџбенику, јасно је да је она апсолутно неупотребљива за наше средње школе, тим пре што и у језику има доста омашака. Може још једино да послужи за неке партије као лектира ученицима, али као уџбеник за средње школе никако.

Толико о овој првој књизи т. ј. о Историји средњег века.

Поред осталог јако пада у очи цена књизи. Неупуних десет штампаних табака један динар и по. То је скупо!

2. **Иловајскога Д. Општа Историја** за средње школе. I Стара Историја. II Историја средњих векова. III Нова и најновија историја. — Друго поправљено и попуњено издање. Израдио Дим. Дукић. Крагујевац. Штампано у штампарији Андре Јовановића. 1894. Цена 4 динара. Велика 8°, стр. 599. Књига је броширана.

И ова књига препоручена је од стране Министарства као привремени уџбеник за Општу Историју по нашим средњим школама. Зато је потребно да видимо у колико она одговара потреби једног обичног историјског уџбеника за средње школе у опште, а специјално за наше.

Како је ова књига удешавана за данашњу гимназијску и уопште средње-школску потребу, то да видимо како је распоређен материјал према разредима, у којима се предаје Општа Историја.

Према привременом наставном плану, који данас вреди за наше гимназије, у V разреду предаје се Стара Историја: Источни народи и Грци до Римске Историје. Да прегледамо, како је обрађен тај део. Још напред смо истакли, шта се тражи од једног доброг уџбеника за Општу Историју, зато овде то нећемо истицати.

Овај део старе историје, који се према наставном плану данас прелази у V разреду, обухвата по овој књизи свега 86 страна велике осмине, и то непуне три стране односе се на опште појмове, потребне при ступању ка изучавању Опште Исто-

рије. Затим тридесет страна обухвата Историју Источних народа, а остатак, до 36, односи се на Грчку с Македонијом

Одмах да прегледамо какав је материјал, који је обухваћен у овом одељку Опште Историје. Да видимо прво Историју Источних Народа.

Мало чудновато изгледа, кад преводилац у свом предговору ове књиге вели: *«а данас је не само преведена с најновијег издања (двадесет другог), већ су и оне празнине, које је критика опазила, попуњене, нарочито с обрадом историје словенских народа, те ће и ово издање моћи корисно послужити намењеном циљу»*, а ви узмете превод његов од 1872. год., па га сравните са овим од 1894, дакле после пуних 22 год., и нађете, да је Историја Источних Народа остала онаква, каква је и пре била. Ништа ново нема, осим стилистичких поправака, и што је на појединим местима избачена по која бајка, као на пр. она из феничанске историје о проналаску стакла и о проналаску скерлетне боје и т. д. Али кад су сва предања и гатке у Историји Источних Народа пређашњег издања (1872) остале и у новом (1894), онда су слободно могле остати и ове две три!

Кад се данас зна за радове и открића појединих оријенталиста, кад се зна за Масперову Историју Источних Народа, за рад Лепсијуса, Маријета, Ренана и т. д., а поред тога и за многе уџбенике француске и немачке, у којима су унесени савремени резултати историјских испитивања код Источних Народа, онда, велим, нико, ко се иоле бави историјском науком, не може допустити да се остане на гаткама у Историји Источних Народа. Све оно што се пре, у издању од 1872., могло замерити овом уџбенику у погледу Источних Народа, то исто и у овом. Још нешто више. Читава четврт века раставља ово издање од онога ранијег, и оно остаје снако исто. Најпосле, кад је преводилац хтео да попуни поједине празнине, па ако му је тешко било тражити по страниј књижевности грађу за то, зар није имао пред собом прилично опширну Историју Источних народа од Маспера у преводу Гавре Манојловића, штампане у Загребу, или добру, но доста опширну, Историју Источних народа од г. Божидара Прокића, професора Велике Школе, штампану у Просветном Гласнику и прештампану за се 1892. год.?

Историја Источних Народа, оваква каква је у овом уџбенику, у погледу грађе, оснива се потпуно на баснама и гаткама, које немају историјскога ослоња, нита историјске истине. Ту се још прича да су Феничани пронашли стакло, о библијском

Авраму, Јакову и Јосифу и поставку јеврејскога народа, о Нину и Семирамиди, о Дејоку и причи о постанку медске државе, о детињству Кира и пропасти медске државе, о постанку персијске — о Киропедији —, и т. д. Мисир и његова историја исто тако. Према ономе, што се тражи од Историје да представи ученицима, то је овде промашено, и зато овај део овога учбеника ни по садржини ни по обиму, нема вредности и није за употребу. Чак је од овога издања у неколико боље оно, што је штампано 1888. год., премда би се и на њега могле однети исте замерке, које су учињене овом издању.

Одмах да пређемо и на други део, који се изучава у V разреду, дакле, на Грчку.

Односно грађе која је ушла у овај део учбеника, можемо рећи оно исто што смо казали и за Историју Источних Народа. Ми смо сравњивали издање од 1872 са овим, и нашли смо да је грађа једна иста, истим редом испричана, без икаквих значајнијих исправака. Хоћете ли да видите представљене епохе: пелашку и витешку, хоћете ли да видите културу тога доба? То нећете наћи. Место тога неколико речи, па и то по старом причању, још како се говорило пре 30 и више год. Хоћете ли што детаљније да видите о појединим догађајима, које ђак у V разреду треба да зна и да научи, тога нема. Тако на пр. врло је мало речено о Ликурговим установама. Исто то и о Солоновим. О Клистену и његовим преображајима у установама Солоновим нема ни помена. Исто тако о економским односима, о књижевности и уметности, о науци, философији и архитектури и т. д. или је по где где уметута по која врста или није. Нарочита је пажња обрађена на историју ратова, па и то непотпуно.

Ради карактеристике овога учбеника, хоћу да га поредим са првим учбеником за Општу Историју, који је штампан српским језиком.¹⁾ У том првом учбенику прича се о узроку ратова између Персијанаца и Грка, па вели: „Грци у Малој Азији покушаше 500. год. пре рођења Христовог да збаци са себе јарам персијски и да се уједине са јевропским Грцима-Атињанима. Али овај покушај био је сасвим несрећан. Мала Азија морала се опет покорити Персијанцима, а Дарије, персијски цар, науми да се освети Атињанима и целој Грчкој. Он пошаље к

њима посланика са заповешћу да му се покоре, но они посланике убију. Онда он отправи флоту и велику војску сухим путем; но бура флоту сатре, а војска буде разбијена пре но што је и ушла у Грчку, 492. до Р. Х. После тога пошаље Дарије другу флоту са још већом војском са заповешћу, да код саме Атине на брег изађе“¹⁾ О истом догађају у Иловајскога овако се прича: „За владе цара Дарија Хистаспа побунише се становници богатог града Милета; Атињани им послаше помоћ. Али остали Грци не учинише што треба, услед чега је побуна утишана и Персијанци разрушише Милет (500. г. пре Христа). Дарије се не заустави на томе, већ по наговору одбеглог Хипија реши се да казни европске Грке. Нарочито се љутио на Атињане, те заповедио беше једном свом служитељу да му сваки дан при ручку спомене о томе, услед чега је слуга увек говорио: „Господару, сети се Атињана“ Најзад он пошаље у Грчку изасланике са поруком да му донесу земље и воде као знак њихове послушности“ и т. д.

Као што се види, врло мала разлика у причању, а један учбеник од другог раставља време од 68 год.

Ако се не узме у рачун неколико поправака (а по где где и неспретно), у погледу стила и имена, онда овај део у овом новом издању не разликује се ни по грађи, ни по обиму, ни по начину представљања догађаја, од старог издања 1872. И од овога је одељка боље издање од 1888. год.

Осим ових замерака, имамо да замеримо и у изговору појединих имена. Тако на стр. 23. пише *Мемфид* место *Мемфис* (*Μέμφις*), *Пелопоонез* (38) место *Πελοπόννησος*, *Пелоа* место *Πελοπ* (*Πελοπ*). *Миној*, место *Μινωος* (*Μίνως*); на стр. 41. *Парид* место *Πάρις*, *Ајант* место *Αἴας* (по латин. Ајас) или *Αἴας* (по грчком, *Αἴας*), *Ахилеј* место *Αχιλλεύς*. На стр. 46. *Ајид* место *Αἰδης* (у грчком пише се *Αἰδης*, а то се се изговара *Хадес* или скраћено **Ад**; у осталом та је реч позната и у нашој старој књижевности **адъ**=*ἄδης* са *iota subscriptum*), затим *Ареј* место *Ἄρης* (*Ἄρης*). На 47. стр. *Фауне* место *φαῦνι* (*faunus-i*), *Јелисеј* место *Ἐλισίον πεδίον* (*τὸ Ἐλισίον πεδίον*). На имену породице *Питије* треба означити ради тачности изговора, да је акцензован други слог, јер долази од грчког облика *Πυθία*. Брег близу Атине назива *Пентелик* место *Πεντελικόν ὄρος*, *Сибарид* место *Σύβαρις*, *Ефез* место *Ἔφεσος*. *Пропилеј*, место *Προπυλαεαγῶν* (*Propylaea-agum*). Бога весела или Баха преводилац назива *Дионизије* (на стр. 68.), мешајући сасвим два различна појма. Бог весела и вина код старих Грка

¹⁾ на стр. 34.

¹⁾ Кратког руководство к познанию всемирной истории. Составил за славяно-сербскую юность учитель немецкого языка при С. Петербургскомъ. Екатеринскомъ Институту *Георгій Лазаревичъ-Зоричъ*. Санктпетербургъ. 1826. года.

називао се Дионис (*Διόνυσος*), а Дионизије долази од *Dionysia-orum*, што означава светковине богу Дионису у Атини. Стр. 70. и 71. прави од *Πελοπόνεσ* придев: *πελοπονешки*, место *πελοπονески*. На 72. вели на једном месту, како је Алкибијад пообаљивао и скрхао многе статуе бога Херме (или Меркура). Према томе излази *nominativus* Херма, а код старих Грка бог лукавства и трговине звао се *Ἑρμῆς* = Хермес и т. д.

Осим ових мерака овом одељку има још једна, и то врло замашна. Онај први део, онај тако рећи улаз у историјску науку или у Општу Историју, или они претходни појмови, потребни за разумевање историјских појава, овде су дотакнути са две три речи. Овде се врло мало помиње о значају земљописа и хронологије за Општу Историју. Затим је изостављен један одељак, који је врло важан и који никада не сме да изостане из једнога уџбеника за Општу Историју. У овом уџбенику нема ништа о преторијском добу. Нема ни онолико колико има у Историји г. Бож. Прокића, најпосле ни онолико, колико у Историји г. Ловчевића.

По моме схватању, о преисторијском времену у Историји говоре врло мало и г. Ловчевић и г. Бож. Прокић у својим књигама.

Мени се чини да је потребно, ради органске везе у целој историји, задржати се више на преисторијском времену, но што су то учинили и г. Бож. Прокић и г. Ст. Ловчевић. У преисторијском времену човечанске прошлости налазимо прве и најстарије појаве људског живота. Тамо су први зачетци религије, први зачетци језика и друштвених организација. У преисторијском времену налазимо почетке свију друштвених установа, свију културних појава у своме зачетку. У преисторијском времену немамо државе, али имамо постанак брака и породице, постанак задруге, генса, фратрије и племена, постанак религије и разних религиозних култуса; имамо постанак и развитак својине, постанак првобитних култура и индустрија, постанак сточарства и земљорадње и т. д. У преисторијском су се времену развиле људске расе, и оно обухвата огроман део Опште Историје. Оно обухвата дивљаштво и варварство рода људскога, које је трајало кроз небројене векове, а историјско доба тек од постанка државе, за коју се мисли, да није баш тако стара.

Поред тога, што је потребно поклонити преисторијском добу коју страну више но што су то учинили г.г. Ловчевић и Прокић, те да се у једном уџбенику постигне органска целина, потребно је и ради других околности.

Још у оцени првога уџбеника, Диријеве Историје средњег века, рекли смо какву важност има Историја Општа у нашем васпитном систему. Поред развијања памћења, поред утицаја на срце и душу ученика, поред развијања душе ученикове да заволи врлину а да мрзи порок, Историја треба да развија и мишљење. Ученику треба дати маха да о многим стварима сам мисли. Чини ми се да ће се то постићи најбоље оним делом Опште Историје, који у себи има највише занимљивости, и који највише привлачи пажњу ученика. Ретко који одељак Опште Историје интересује масу ученика, као културни део Историје, који је на жалост у овом уџбенику најмање заступљен. Особито занима памет ученика постанак језика, постанак религије, постанак каста и појединих култуса — обреда и церемонија, постанак задруге, племена, и утицај тих установа доцније на поједина племена па и народе. Кад се деци-ученицима говори о томе, па у ма ком делу Историје, и код ма ког народа, деца-ученици се сви уозбиље, настане тишина, пажња у највећем степену, и прате сваку реч, сваки покрет наставника. Свака мина на лицу наставниковом огледа се на њихном лицу. У том тренутку наставник је постигао оно, што је потребно за извештан успех, и оне сјајне очи ученика дају му снаге и воље да са још већим интересом и још већом занимљивошћу настави излагање факата историјских.

Оваким начином деци се још у самом почетку омили предмет, а тиме се много успева, кад ученици заволе предмет. А за тај посао ниједан део историје нема такве примамљивости као преисторијски. Ту је често пута остављено наставнику и ученику да многу и многу празнину попуњују сами својом маштом. А то много значи за ученике, да они почну о стварима самостално да суде и да мисле.

Осим тога, кад се бар у најкраћим потезима проучи преисторијско доба, онда ће многе и многе ствари постати схватљивије и разумљивије у самом историјском времену.

Исто тако и у погледу националног васпитања, у погледу развијања патриотизма, згодно је преисторијско доба. У том времену Опште Историје може се рећи све оно, што се зна о животу Словена у заједници, па дакле и Срба у старој својој отаџбини. Ту се могу истаћи многе и многе заједничке особине Словена у опште, а специјално Срба, те још тиме у почетку изучавања Историје развити код ученика заинтересованост за своје племе, за свој народ. У III разреду гимназије ученик је још дете и те ствари не схваћа. Зато је потребно, да се Историја Срба понови у Општој Историји, и да буде средиште Историје Опште, око које се врзе

цела Историја Општа. Само у том случају предавање Опште Историје у нашим гимназијама развијаће родољубе Србе. У противном случају, ми ћемо од наших ученика правити Грке, Римљане, Французе, Немце и т. д., загреваћемо их врлинама и узорима других народа, а својим понајмање, као што је то до сад било.

Толико о грађи, која се прелази у V разреду гимназије.

Да пређемо сад на материјал, што се прелази у VI разреду.

У VI разреду гимназије, по привременом програму прелази се Историја Римљана и Историја средњег века до Крсташких ратова.

Да се схвати, изучи и објасни Историја Средњег века, као и поједине појаве у феудализму, и поједини облици својине и установе, које карактеришу Средњи век, неопходно је прво добро проучити Историју Рима, а нарочито културу, где се морају обухватити поједине установе римске, њихне особине и развитак. Без тога не само да би била нејасна Историја Средњег века, већ и Историја Новог остала би нејасна, или управо остала би необјашњива. Установе и закони римски мање више су основ савремених држава и савремених закона.

Кад се зна значај Историје Рима и његове културе, да видимо како је то представљено у овом уџбенику.

У овом уџбенику цела Историја Рима изложена је на непуних 59 страна, дакле $28\frac{1}{2}$ листа у 30 чланчића, који су мање више основани на предању, а нарочито они први одељчићи. Ја ћу да именујем свих тридесет одељака: 1. *Географски преглед Италије* (ту је речено две три и о првим становницима Италије и о њихним установама и обичајима, али све то у 14 реда). — 2. *Рим и његово постање* (географија Рима и подела, традиција о постанку Рима и ништа више). — 3. *Ромул и његови следбеници* (све по традицији). — 4. *Сервије Тулије и Тарквиније Охоли* (о уредбама Сервија Тулија готово ништа). — 5. *Уређење републике* [Како диван наслов, али у њему се не говори о уређењу римске републике. Ту нећете ништа наћи о уређењу самом, о конзулима, њиховој власти и атрибутима, ту нема ништа о диктатури, о сенату, о куријским и центуријским скупштинама и значају ових скупштина и т. д. Ту је речено само ово: »Патриције прогласише у Риму републику. Место цара они почеше сваке године из своје средине бирати консуле, који су предводили војску и кривцима судили. Сенат и народна скупштина задобише право да издају законе. Сва државна власт остала је као и пређе у рукама па-

триција« — (али то пре није нигде речено). Одмах за овим иде она прича о нападима Порсене на Рим и диктатура Цинцинатова]. — 6. *Борба плебеја и патриција* — 7. *Најезда Гала*. — 8. *Лицинијеви закони*. — 9. *Подвлашћење Италије*, па затим одмах — 10. *Почетак цунских ратова*. — 11. *Ханибал*. — 12. *Пропаст Картагине*. — 13. *Војска, карактер и вера у Римљана* (све на једном листу, више неколико реда. И то војска заузима цео лист, а оно неколико реда о карактеру, вери и свештеницима код Римљана.) 14. *Промена обичаја*. — 15. *Оптимати и пролетери* (ту се говори и о браћи Грасима, и њихним реформама, али тако, да се ту њихов рад и не види. — а о реформама нема ни реда). — 16. *Марије и Сула* (ту нема њихних рефорама, но само ратова и убијања.) — 17. *Први тријумвират*. — 18. *Диктаторство и смрт Цезарова* (ту ни помена нема о уредбама Цезаровим). — 19. *Други тријумвират*. — А осталих 11 чланчића говоре о царевини римској на седам листа. Ну и ту се само или дотиче културе или не говори ни речи.

После овога упоредио сам ово издање са издањем од 1872. год. И могу рећи са мирном савешћу, да се Историја Рима овога издања не разликује од онога из 1872.

Издање од 1894 разликује се од издања 1872 само у томе, што је ово новије издање добило поједине наслове, затим што су по где где учињене стилистичке и језиковне поправке, и најпосле, што је на крају додат један чланчић: *Свети Оци*, што нема у издању од 1872.

Римска Историја у издању од 1888 обухвата скоро три пута већи обим но у овом издању. Она обухвата 157 страна или $78\frac{1}{2}$ листа. Али није само опширнија, него је и попуњенија и јаснија, а за школу пре може послужити као привремени уџбеник десет пута но ово издање. У издању од 1888 речено је више о географији Италије, а доста је поклоњено пажње и простора најстаријим становницима Италије, што у овом — новом — издању није учињено.

Издање од 1888. г. има на крају одељак, који обухвата 20 листа, а говори о *римском државном животу и римској образованости*. Ту се говори о сталежима, о римским комисијама, о сенату, о обласној управи, о државним приходима, о војсци, о вери и верском уређењу, о пропадању вере и појави философских школа, о лепој уметности и корисним грађевинама, о домаћем животу, о положају женскиња, о васпитању, о развитку римске литературе, о писцима и појетима златног века, о писцима следећих епоха, о правништву и најпосле о грчкој литератури римског периода. У издању

од год. 1894. нема о томе ни помена. Ово је језгра из историје. Она треба, поред политичког живота, да изнесе и културни живот појединих народа. Зато мислим, да то треба да уђе и у један историјски уџбеник.

Овај уџбеник не упознаје ученика са друштвеним и културним животом старих Римљана. А ово је неопходно за даље схваћање и разумевање Историје и њених појава. Ако ученик претходно не научи у Историји Рима постанак и постепени развитак друштвених и правних установа, остаће му нејасан постанак феудализма и феудалних установа, па и постанак многих и многих модерних грађанских, правних и друштвених установа. У једном уџбенику све се то може постићи, а да се материјал не нагомила и да се ученици не преоптерете. Треба сматрати једном више од пола историју ратовања и проливања крви, а обратити већу пажњу на проучавање културе и на постанак и развитак појединих друштвених установа. Мислим, да би то више користи донело. Као год што Римљане и Римљанке није могла да облагороди она силна крв, што се просипаше у гладијаторским међусобним борбама и у борби са зверовима, затим крв, просута по разним местима, као жртва о свечаностима и т. д., већ развише у њима оне силне страсти, као себичност, бездушност, похотљивост и т. д.; тако исто ни изучавање Историје, кад је ова препуна самих ратова, клања, сеча и борбе, неће облагородити срца наших ученика.

По мом мишљењу Историју Рима треба поделити у три одељка: 1) Рим до републике; 2) Рим за време републике и 3) Рим за време цара. У првом одељку треба изложити географски преглед Италије, па онда ученике упознати са најстаријим становништвом Италије. Затим прећи на постанак Рима према данашњим испитивањима. Укратко прећи традиционалну Историју краљева римских до републике. На крају овога одељка одмах проговорити и о првобитним установама старог Рима, као *сталежи*: Патриције, Клијенти и Плебеји. Куријска скупштина и њена права за време краљева. *Сенат*, његов састав и значај. *Краљ* и његова права. *Римска вера*, верска уређења и установе. *Економско стање*. *Положај породице*. Мушкиње и женскиње. Домаћи живот за владе краљева. Ту такође треба изнети реформе Сервија Тулија. За овим рећи коју и о књижевности тога времена. После овога треба изнети владу Тарквинија Охолог и револуцију од 509. г. У другом одељку треба да се представи Рим за време републике са политичког и културног гледишта. Ту треба одмах изнети *уређење републиканске управе* и то: Консули, њихова права и дужности. Дикта-

тура и диктатори. Сенат и његов састав, права и дужности сената. Куријска скупштина за време републике. Центуријске скупштине. Изборна и законодавна власт центуријске скупштине. Патриције и плебеји за време републике. Борба између ова два staleжа, и тековина појединих права и установа за плебеје. Имовни односи за време републике. Поједини предлози и борба око имаовине земље. Породица патријска и плебејска и изједначење тих породица. Писани закони. Војска за време републике и њена организација. Вера за време републике. Наука и философија. Литература за време републике и т. д.

Ове установе и ова уређења мењале су се а било је и рефорама и реформатора као за време браће Граха, за време Марије и Суле, када се република клонила паду својој. Исто тако треба изложити и историју римских цара. Мислим да би такво изучавање Историје донело више користи и ђацима и науци, но што је то било до сад.

Као резултат из свега овога изводим, да је овај уџбеник и за Историју Рима сасвим неупотребљив за наше школе.

Да пређемо на Историју средњих векова. Чим се погледа обим, који обухвата овај део Историје, одмах ће се видети да је *два и по пута већи*, но целокупна Историја Источних народа, Историје Грчке и Историје Рима. Она обухвата пуне две стотине страна овога уџбеника. И овом делу, с малом разликом, могло би се оно исто замерити што и претходним. Али ипак не баш онако. За VI разр. гимназије је одељак до крсташких ратова. Зато ћемо тај део одмах и да прегледамо. Ну ту се можемо помоћи и бити краћи. Одељци: Сеоба народа и пропаст западне римске царевине. — Државе, које основаше Германци. — Византија и Арављани. — Доба Карловића. — Борба цара са папама, Велфи и Гибелини, остали су непромењени. Онако, како су изложени у издању од год. 1872., такви су и сада. Има измене у толико, што је језик нешто бољи у овом новом издању, и што су по где где учињене и стилистичке поправке. А по негде је текст краћи но у старом издању. Али зато имамо једну нову главу, које нема у старом издању, а која нас јако занима, а то је: „Државе, које основаше Словени.“ Још напред рекао сам да треба нарочиту пажњу обратити Историји Словен. Народа, онако, као што Французи обрађују у својим уџбеницима Историју Романских народа, а Немци Германских. Осим Историје г. Ст. Бошковића (II књ. I део) до сада то нико не учини. Управо ми нисмо ни имали другог уџбеника за средњовековну историју, до књиге Бошковића, Зечевића и Иловајскога. У свима поменутиим уџбеницима Историја слов. народа пре-

лазила се у врло површном прегледу, а Историја Срба није ни улазила у тај преглед. Покушао је г. Стојан Бошковић па на је томе и остало. Ово пред нама је други покушај. Да прегледамо шта је речено о Словенима у том одељку.

Одмах у почетку одељка говори уопште о Словенима, о вери, управи и особинама старих Словена. Говорећи о отаџбини — седишту — старих Словена, вели: »Станишта Словена простираху се од реке Лабе до Волге и Дона, и од Балтичкога до Јадранскога Мора и Архипелага.« Ово је много доцнија просторија, коју заузимаху Словени у VI и VII веку по Хр. Али аутор не каже ништа о старијој домовини Словена, а на стр. 214. под Сеобом племена вели: »Још у другој половини III века отпочеше се нека словенска племена кретати из своје прадомовине и спуштати се источно од црноморских обала.« Али где је била та прадомовина Словенска?

О особинама Словена врло мало говори, али оно што је речено добро је. Исто то у главном вреди и за веру старих Словена. Што се тиче управе код старих Словена, и сувише је кратак, па чак и нетачан. О томе у уџбенику у главном вели се ово: Словени су живели у задругама, којом је управљао старешина. Више задруга састављаху племе, а земљиште, на коме је племе боравило, звало се *кнежина* или код нас *жупа*, а старешине племена *кнежеви* или *жупани*. Свако племе слао је свог старешину на веће или скупштину. Власт жупана испрва је била изборна а после наследна. Они нису били неограничени господари.

Истина је да је јединица друштвеног уређења код старих Словена била *задруга*, али из задруге се није развијало одмах *племе*, већ нешто пре тога. Из задруге се могло развити братство, па тек из братства племе. Од размножене задруге постајало је братство, а место на коме је братство живело звало се *село*, а старешина села *чеоник*. Па тек од два или више братства постајало је племе.

Потребно је да се на овом месту више задржимо, ако смо ради да се упознамо што боље са друштвеним уређењем старих Словена. Човечанска култура, разматрана у опште и посебице, има два основна облика друштвеног уређења. Ова два облика у развоју човечанства тако су јасни и приметни, да се на први поглед види и код једнога и код другог потпуно систематисана организација. Први облик је *крена организација*, која се оснива на *генсу*, *фратрији* и *племену*, она се зове још *друштвена* или *задружна*, како бих је ја назвао, јер је везана крвним сродством, а састављена из појединих

група или мањих или већих задруга, као *генса*, *фратрије* и *племена*. Овакву организацију везује сродство у једну целину или крв. Ту најглавнију улогу игра сродничка љубав и осећање своје дужности према генсу, односно фратрији и племену.

Други облик је много доцнијега порекла по времену, то је *политичка организација*. У првој се гледа на однос личности према генсу, фратрији и племену, однос, дакле, личне природе, а у другој — политичкој организацији — образовано је политичко друштво, где главну улогу игра личност у погледу према својини земље и према области, на пр. према граду или општини, према округу, према држави и т. д. Однос чисто територијални. Ова два облика из основа су различна, али исто тако темељ су људских друштава. Један припада старом друштву а други новом. Гентилна организација, или организација крвног сродства, пружа нам основне облике старог друштвеног уређења код азијскога, европскога, африканскога, америчког и аустралијског друштва. Генс је био оно оруђе, помоћу кога се друштво и организовало. Гентилна организација траје све донде док се није дошло до цивилизације и постанка државе са политичким уређењем. Тако код Грка имамо *генс*, *фратрију* и *племе*; код Римљана *генс*, *курију* и *племе*, а код Словена имамо *задругу*, *братство* и *племе*. Исто тако имамо и код Келта, нарочито код Албанеза, Ираца, Скота и т. д.

Оно, што је код Грка и Римљана *генс*, код Ираца *сеит*, код Скота *клан*, код Албанеза *фрара* (Phraga) и у санскриту *ганас*, то је код старих Словена *задруга* или **род**.

Кад се филозошки хоће да тумачи шта значи реч *gens*, *γένος* и *ganas* у латинском, грчком и санскритском језику, онда ће се видети да све три речи добивају своје значење од *крвног сродства*. Оне садрже у суштини исто значење као и *gigno*, *γίνομαι* и *ganatai* у дотичним језицима, што значи *родити*, *изродити*. А то значи да сви чланови генса воде своје порекло од заједничкога претка, одликују се од осталих заједничким именом, крвном везом. Према томе, *генс* је *једна заједница или целина од крвних сродника*.

Шта одликује *генс* код Грка, Римљана и других? У главном код Грка, Римљана, Американаца, и т. д., *генс* одликује:

1. Право избора старешине или управника.
2. Право не женити се из генса.
3. Право наслеђа, т. ј. сви чланови генса наслеђивали су умрлога.
4. Обвеза узајамне одбране, помоћи, поравњања и измирења за претрпљену штету или неправду.

5. Право да својим члановима име даје.
 6. Право генса да усвоји странца или туђинца.
 7. Верска свечаност генса.
 8. Заједничко гробље у генсу.
 9. Скупштина код гентилних чланова и т. д.

Са малом разликом овакве особине одликују сваки генс. А шта одликује нашу задругу или род старих Словена?

У старим словенским споменицима налазимо помена о *роду*, а код старих јужних Словена помена о *задрузи* или *задружном дому*.

1. *Задруга, задружан дом* или *род* јесте јединица, која је била основ словенског друштвеног уређења. Она је група састављена из крвних сродника, које везује међусобна сродничка љубав и дужности сродника према сроднику.

2. Број задругара у роду био је различан, али никад тако мали да би се могао свести па породицу, јер породица код старих Словена била је приватна и није играла никакву улогу у јавном животу. Род или задруга садржала је у себи по неколико таквих породица.

3. *Родом, задругом* или *задружним домом* управљао је *домаћин* или *старешина* рода или дома, који се у Старо-Чеха зове *староста*, *владика*, код Бугара *дјядо* и т. д. Таквога старешину дома бирали су чланови рода (задруге) на своје већу, где су сви чланови били равноправни. Као год што су бирали старешину, тако су га могли сменити, ако он не би штитио интересе задруге.

4. Сродничка или крвна веза код старих Словена тако је била јака, да се јако обраћала пажња да не буде крвнога мешања, него је род од рода узимао женскиње и то, колико је до данас познато, *отмицом*. Ма колико да је род велики, опет се члан рода није могао оженити женском не само из истога рода, но често ни из истога братства, већ је морао тражити себи жену из другог братства.

5. Кад умре који члан задружнога дома, онда су сви чланови задружнога дома наслеђивали умрлога. Управо све имање задруге у исто време заједничко је имање свију чланова задружне куће. Ту се види гентилни колективизам.

6. Чланови задружног дома дужни су међусобно помагати се, бранити се, и светити се за учињену увреду ма ком члану. Ако члана задруге увреди какав странац, т. ј. лице, које је ван задруге, онда је то увреда и целој задрузи, и задруга тражи освету или поравњање. Освета се нарочито вршила, те су зато словенски родови појединих племена били у међусобној завади. Ну ако је у самом задружном дому био кривац, и ако је какав велики

преступ, онда га је кажњавао старешина дома тиме, што га је у договору са члановима своје заједнице изгонио из своје задруге, и тим је већ задруга прекидала све везе с њим.

7. *Задружан дом* или *род* имао је право да усвоји странца, а нарочито војнога заробљеника или иначе роба. Такав роб после извеснога времена могао је ићи куд је хтео, или оженити се и остати у роду.

8. Сваки задружан дом или род имао је своја нарочита — домаћа — божанства, којима су се молили као заштитнику рода. При таквим нарочитим светковинама рода жртвовао је старешина рода, било у кући било на имању, и тад су били на тој свечаности сви чланови задружне куће. Таква свечаност одликовала је један род од другог. Од таквих свечаности из старог доба остала је данас код Срба слава.

9. Чланови овакве заједнице имали су своје *веће* или *домаћу скупштину*, на којој су решавали све ствари које се тичу рода.

10. Чланови су носили име свога рода, па често пута братства и племена. И данас је у обичају код многих словенских народа да појединци носе поред презимена и име свога рода.

11. Што се тиче заједничкога гробља, као једне од главнијих одлика што прате сваки генс, не могу да кажем ништа, јер ми је непознато да ли су стари Словени или бар родови појединих словенских братстава и племена имали своја гробља.

Из свега овога изгледа да је *генс* код старих Грка, Римљана, Американаца и т. д. идентичан са нашим задругом или родом код старих Словена.

Генс, кад се јако развије, цела се, и постају два, доцније три или четири генса и т. д. Група, која садржи неколико генса, не назива се племе, већ *фратрија*, или код Римљана *курија*. Фратрија или курија изгледа не друкче, него као један проширен генс. Као што фратрију сачињаваху неколико генса, тако и неколико фратрија сачињаваху племе.

Према ономе што данас зна славистика о прошлости Словена, истим начином ширила се и задруга (род). Кад би се у задружном дому толико чељади народило, да се осећло сувишак, онда се један део одвајао и оснивао нови генс или род, који је и даље остајао у вези са *родом* из кога је никао. Поступним цепањем рода растао је број нових заједница, које су се настањивале око дома првобитнога рода, као око колевке своје, и тако би се населила читава *вас* (*Вьса*) или село. Оваква једна целина сматрала се као *братство*, управо оно, што је грчка фратрија а римска курија.

Братство је имало своју скупштину, веће, где су долазиле старешине родова те заступали интересе својих заједница. На том већу бирали су старешину братства или оне целине васа — села, који се звао **чеоник**. Братства су имала своја гробља, своје религијске светковине, при којима је жртвовао чеоник. Братство је такође имало право адопције, право освете и заштите и т. д., готово све оно, што одликује фратрије код осталих народа.

Из развијенога братства постаје друго, треће, четврто, и т. д. Најпосле се створи једна целина из више братстава, и више села, онда постаје *алеме*, а место где племе обитава, зове се жупа. Племо је на тај начин проширена фратрија.

Овакво једно словенско племе одликује:

1. Властита област — жупа или кнежина и име племена.

2. Нарочити дијалекат, којим се овако једно племе служи.

3. Право да бира себи старешину, жупана, и да их свечано уводи у дужност.

4. Право да збаци жупана и војсковођу, ако не штите интересе племена.

5. Заједничке верске свечаности и верски обреди и уредбе.

6. Заједничко племенско веће (или скупштина), на коме су суделовали поглавари, чеоници — старешине братстава, и расправљали ствари јавно, у присуству и осталих чланова племена, који су, како се чини по византијским писцима, имали право упадати и суделовати у дебати.

О друштвеном уређењу код старих Словена нека је за овај пут довољно. Из овога што је досад речено јасно се види да је и код Словена, у ово доба, владала крвна организација, а не политичка система уређења. Личност је овде крвљу — сродничком љубављу — везана за задругу, братство и племе, а никако за неку територију; задружни облик или гентилна организација владала је у друштвеном уређењу код старих Словена.

Да видимо како су даље изложена историјска факта у овом уџбенику.

На страни 214. вели, да су Словени своје мртве већином спаљивали, што не стоји. Они су их истина спаљивали, али и сахрањивали у земљу и воду. Писац нигде не помиње словенски обичај *тризну*. Одмах за овим настаје сеоба словенских племена. О тој сеоби врло је цвршно говорено, а о сеоби јужних словенских племена, као и о правцима сеобе, вели само две три речи. За овим говори о стаништима, која заузе који словенски народ.

После овога одмах се прелази на Морављане, који образоваше своју државу око половине IX века,

а не помиње нигде први покушај образовања словенске државе, т. ј. не помиње Самову државу, која је постала прве половине VII века.

Говорећи о Морављанима, врло нејасно излаже образовање моравске државе, као што му је и причање о раду Рагислављеви врло кратко — свега три четири реда. Одмах за овим говори се о Ђирилу и Методију, првим словенским апостолима. Одмах имам да напоменем, да је аутор врло кратак у причању живота и младости слов. апостола до почетка њихног рада на словенској књижи. Међутим прича ствари, за које славистика данас није сигурна. Тако на стр. 216. аутор узима као сасвим истинити факт, да су Константин и Методије на свом путу Хазарима на Херсону Тауриском нашли Псалтир и Јеванђеље на словенском језику. Па даље вели: *да је он те књиге понео собом у отаџбину и усавршио их*. Ово вели само легенда. Али и данас наука словенска сумња у то, и ниједан озбиљан научар не сматра то као истину, већ се вазда резервише при том питању. Тако на пр. чувени професор на казанском универзитету Н. А. Осокин, у својој Историји средњих векова (том I стр. 349.), вели о томе ово: „Може бити, како вели житије Ђирила, да су они тамо нашли покушај превода — одломке из Јеванђеља и Псалтира писане некаквим словенским словима. По последњим Константин могао је се боље упознати са руским језиком. При повратку, могли су наићи на словенска насеља, где су им на слов. језику проповедали. Ово је било 863. г. Добивши нову мисионарску поруку, браћа су се решила пре свега саставити словенску азбуку. Овај посао предузео је Константин. Старе „черте и резе“, којима су, вероватно, били написани одломци Јеванђеља и Псалтира, нађена на Херсону — ове словенске руне — Константин је упростио и саставио глаголицу, названу тако по томе што јој је значење било „глаголати Словенима закон божји и човечји.“ — Ово пише Рус, па вели „може бити, вероватно“, а не узима као ствар извесну.

Исто тако нетачно је на стр. 217., где се вели, како су словенски апостоли 868. год. отишли у Рим и папа тада постави Методија за архиепископа, а Константин се покалуђерио и умро 14. фебруара 869. год. Методије тада није постао архиепископом, већ кад је по други пут дошао у Рим из Коцељеве државе и на молбу Коцеља, папа је поставио Методија за архиепископа (870. год.) Моравске и Паноније. Даље аутор, говорећи о Светопуку, ништа не говори о његовом понашању према Методију и његовим ученицима, о стању православне цркве за

владe Светопука, већ прича народна предања од-
носно савета, који је Светопук дао својим сино-
вима. Одмах за овим укратко говори о пропасти
моравске државе за владе Светопукових синова.
После Морављана прелази на Чешку, где нам по-
станак чешке државе износи по предању. Ово пре-
дање о кнезу *Кроку Хрудошу* и *Стаглаву*, о *Пре-*
миславу и *Љубушу* обухвата више простора у уџбе-
нику, но што је то у Средњовековној Историји Н.
А. Осокина, која је писана за универзит. ученике
и која има преко 1700 страна. Међутим о *Боривоју*
и крштењу вели само ово: „За владе кнеза Боривоја
и његове Људмиле, Чеси су се крстили и примили
источно-православну веру.“ Затим прескаче *Вацлава*
и прелази на *Болеслава Грозног*. О овом владоцу та-
кође је кратак. Затим прескаче чешку владавину за
читавих 100 година. Јер после неколико речи пре-
лази одмах на 1055. год. на сабор у *Хрудима*, који
сазва *Бретислав I*. После тога о судби чешкога на-
рода од 1055 па до 1253., дакле скоро за пуних
200 год., прича се у тридесет и неколико реда. О
најчувенијем владару чешком за време креташкога
периода, *Отокару II*, такође врло мало говори.
Много мање него о *Хлодвигу Франачном*, или *Фри-*
дрику I Барбароси немачком. Па и оно што је ре-
чено о рату *Отокаровом* са *Рудолфом Хабсбуршким*,
неверно је представљено, и две битке, које је *Отокар*
водио са *Рудолфом* 1276 и 1278, аутор је спојио
у једну. О издаји *Милоте* и *Морављана*, као нај-
главнији узрок победе и погибије *Отокареве*, ништа
се не помиње. Међутим о *Рудолфу Хабсбурговцу*
много се више у уџбенику говори!

Много је боље изашао онај одељак у овом уџ-
бенику, који говори о Пољској. Доста је речено и
о земљишту старе пољске државе. Па и овде има
одељака у пољској историји, преко којих је брзо
пређено. Тако од смрти *Болеслава III* (1139) па све
до *Владислава I Локетек* (1306) ми мало знамо по
овој Историји.

О *Полапским* и *Балтичким* Словенима говори се
у уџбенику на страни 228., 229. и 230. Сразмерно
осталим деловима, о полапским и балтичким Сло-
венима и најопширније и најтачније говори. Овај је
одељак, уопште узевши, добар. За овим прелази
на *Русију*. Зато да видимо како је представљен развој
руске државе.

О *руској држави* и *Русима* овај уџбеник и доста
говори и добро. Кратак му је преглед племенскога
живота код старих Руса до оснивања руске државе
под *Варјазима*. Иначе друго је добро.

О *Бугарима* у уџбенику је врло мало. То је
народ са којима су Срби од вајкада имали јака до-
дира. Историја Срба не може се схватити без позна-

вања бугарске Историје, особито у првом перисду
њеном. Баш зато, што стари Бугари, кад дођоше
на Балканско Полуострво, не беху Словени, а доц-
није се претопише у Словене, потребно је да што
боље упознамо њихне обичаје и живот пре словен-
низација. Исто тако од не мање је вредности да
знамо и сам ток словенизација. О свему томе овај
уџбеник не говори. Овде је прескочен читав низ
владалаца, који имају јаке везе са српском исто-
ријом и српским народом. Сви владоци старе бу-
гарске државе, почевши од *Церига* (од 766) па до
пропасти старе бугарске државе (971), имали су врло
јакога додира са Србима, па шта више и утицаја
на покушаје образовања српске државе. То све треба
да садржи један уџбеник, ако се хоће да ученици
уознају добро Историју свога народа и својих суседа.

Дакле, све о Бугарима што је речено, и сувише
је кратко, а по где где и нетачно. Писцу нису по-
зната ни најновија истраживања, која су учињена
на пољу наше Историје, било наших историчара,
било страних. Противуречи сам себи. Да наведемо
то. На стр. 238. вели да су нека српска племена
отишла у Македонију као *Словени*, *Брзјаци*, *Миоци*,
Драговићи, *Сакулати* и др. *Војници* се населише у
Епиру а *Велегостићи* у Тесалији. Добро, то су дакле
Срби, и аутор па и преводилац (или сам преводилац,
не знам, јер оригинал немам пред собом) веле да су
Срби. Они су населили Македонију, Тесалију и
Епир, ако не искључиво они, а оно су бар били
најиретежнији елемент, а нарочито *Брзјаци*. Сад,
царевина — коју је на том истом месту основао
један од брсијачких великаша 963. г., а његов син
Самуило проширио и створио највећу по обиму др-
жаву словенску за време првога периода српске
историје, и у чији су обим ушла сва српска пле-
мена, — назива се **бугарском**. Може ми писац за
то пребацити, па и преводилац, и рећи „па тако су
их Грци звали.“ Не замерам Русу, али замерам пре-
водиоцу. И нас су Грци звали *Тривалима*, али ми
нисмо *Тривали* него *Срби*. А држава, у којој су
била сва српска племена, коју је основао Србин
Брсијак, није била бугарска но српска. То је требао
преводац да зна, па да не пада у једну тако ка-
питалну грешку.

Исто ово што сам рекао за Бугаре, важи и за
Србе и *Хрвате*. О Србима, где је преводилац требао
да буде много опширнији, он је сувише кратак.
Има и у овом кратком излагању погрешака у исто-
ријским фактима и у хронологији; тако на пр. вели
за краља *Милутина* да је владао од 1281—1320, а
то није, него до 1321. *Милутин* није изгубио *Мачву*
1318, већ 1319 и т. д.

Уопште о Србима је врло кратак. А баш ту то није требало. Требало је на овом месту довести светске догађаје у везу са српским и видети, колико је било везе и у колико су светски догађаји имали утицаја на Србе и њихов развитак. Особито креташки ратови и пад византијске империје у латинске руке. Као и утицај феудализма на српски живот и српске међусобне односе. У томе треба нам да послуже као пример Французи и Немци са својим уџбеницима.

После овога, да прегледамо оно, што се по привременом наставном плану учи у VII и VIII разр. Одељци: Креташки ратови (гл. XVII), Француска, Енглеска и Шпанија у другој половини средњих векова (гл. XVIII), Немачка за време Хабсбурговаца Италија и Скандинавија (гл. XIX.) остали су с малом променом, онакви исти, какви су и у издању од 1872. год. Има неких нових наслова и стилистичких, као и језиковних исправака. Иначе остало је све исто. У глави XIX има пред Италијом додат чланчић о Маџарима, врло кратак. То нема у издању од 1872. Ово је врло мало за наше суседе Угре, који су тако јако уплетени у Историју нашега народа. Дакле, оно што је критика замерила односно ових одељака издању од 1872., то се и данас може замерити.

Глава XX овога уџбеника говори о „Словенима и паду Цариграда.“ Оно што је изнесено о Чешкој и Пољској доста је добро. Оно пак о Русима врло је кратко и слабо. О Бугарима и сувише кратко, па и то нетачно. У овом одељку, где говори о Бугарима, назива се *Петар Дељан* Бугарином, борац за самосталност бугарску. Па и то није доста, но син зетскога жупана а доцније краља Михаила, *Константин Бедин*, назива се Бугарином и борцем за бугарску самосталност. Све то у једном уџбенику за средње српске школе, који је и препоручен од надлежних као привремени уџбеник. Затим се вели да је устанак у Бугарској био 1186., а то није, но 1185 (стр. 305). Одмах ниже вели се, да су Бугари успели уз припомоћ српскога жупана Немање и Креташа (Фридрих Барбароса), што није истина. Немања је био у савезу с Бугарима и нудио је савез Фридриху I, али Фридрих тај савез није примио. И ако се доцније борио са Грцима, то је више за свој рачун, да би отворио себи пут за Азију, а не да помогне Бугарима. На стр. 306., где се говори о опадању другог бугарског царства и распадању на неколико области вели се: „Међу овим областима на првом месту истиче се она на северозападу, где се као самостални кнез у **Бдину** (!?) појављује *Шишман*.“ Ово ново име није било потребно уносити. Старо име **Бџдинь** ређе се помиње у нашим листинама, а чешће **Видинь**, па и данас се тако зове.

Оно о Србима што је речено, кратко је, али је тачно и добро.

Замерама овом уџбенику на овом месту и то, што се о унутрашњем стању Бугарске и Србије или нешто само помиње (као код Срба кад се говори о „Законику“ цара Душана) или ништа и не говори. Овде треба да се изведе унутрашње уређење Србије и Бугарске, нарочито феудализам, подела на сталеже, па то упоредити са оним што се налази на западу. Тим би ученици поновили оно, што су учили из своје историје, а како је то један од врло нејасних одељака у нашој историји, поређењем постао би и јаснији и схватљивији.

За овим је у уџбенику говорено о развитку турске државе, па о Византији, па о паду Србије и Цариграда, па после о византијској образованости, Светој Софији и Аџону (Св. Гори). Али све је то испрекидано, и нема целине. Кратко, тако да није представљено јасно ни стање Византије, ни развитак турске силе. А о култури византијској готово ништа (чланак о визант. образованости нов је, јер га нема у издању од 1872. год.).

Уопште у овом уџбенику врло је мала пажња поклоњена историји Византије. А доста је да напоменем, да наша Историја нигда неће бити јасна докле се дубље не проучи Историја Византије, а на првом месту византијско уређење и образованост. Ако смо родољуби, то треба пре учинити, но онако опширно учити Историју Француске и Енглеске, Немачке и Креташких ратова, као што је то учињено у овом уџбенику.

Гл. XXI. говори о средњевековном животу. То је управо све, што се у овом уџбенику говори о култури средњег века. Па и то је остало онако као и у издању од 1872. У овом издању је 9 листа а у старом 10!

Са овим смо завршили преглед овога уџбеника што се тиче историје средњих векова. Сад би требало да пређемо на нови век и најновији. Ту нам је и сувише олакшано и зато ћемо са новим веком одмах бити готови.

Нови век у свих својих петнаест глава остаје онакав, какав је био и у издању од 1872. год. Оне замјерке, које је критика учинила првом издању, вреде и за ово. Онде, где је у првом издању на крају књиге стајао хронолошки преглед даљих догађаја, после пада Наполеонџва, у овом новом издању долазе још три главе „из најновије Историје:“ I *Европска центаршија*. II *Друго доба француске царевине* и III *Источно питање*. И све то изложено је на 25 листа. Тих 25 листа обухватају најновију светску Историју од 1814—1888. Уједно науку и књижевност у првој половини XIX века.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

То значи не историјско излагање догађаја, но један конспект из најновије Историје и ништа више.

И у новој и најновијој Историји Словени су врло мало места добили.

Срби су нешто више добили места у последњој глави, где се у најкраћим потезима говори о њима од Устанка Кочина, па до 1888. год. Ту не треба тражити утицај европских сила на наше ослобођење, нарочито у првом устанку утицај Наполеона, Аустрије и Русије, а у другом Русије и Аустрије. Ова Историја или уџбеник за општу Историју мало има места, да нам каже судбу српског народа и после пропасти српске државе, дакле и после конца XV века.

Завршујем ову оцену с тим, да је овај уџбеник односно *старога века апсолутно неуотребљив за наше школе*. Што се тиче средњег века, пошто се учине многе и многе поправке, тек да буде употребљив, и то једва. Исто то и за нови. Односно најновијег века и сувише је кратак.

Врло велики недостатак овога уџбеника и тај је, што је историјска географија врло мало заступљена, па и то нетачно. У једном историјском уџбенику за наше средње школе треба нарочито обратити пажњу историјској географији, јер су сви наши досадашњи средњошколски уџбеници у томе оскудни били (изузимају се уџбеници г. г. Ловчевића и Прокића).

Према ономе, што се хоће да постигне са Историјом Општом у нашим средњим школама, овај уџбеник није за то, нити се њиме може постићи онај циљ, који треба да се постигне једним уџбеником Опште Историје.

Београд.

Мил. Вукићевић.

ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ У „ДЕЛУ“, ЗА 1894. ГОД.

Каквим је књижевним потребама нашег читалачког света намењен био лист *Отаџбина*, таквим је посвећен и други један, што на неко време по престанку првога, поче излазити.

То је: **ДЕЛО. Лист за науку, књижевност и друштвени живот.** (свеске: од јануара до децембра закључно, у четири књиге). **Уредник Ст. М. Протић.** (Само је јануарску свеску уредио *И. И. Вукићевић*). — Београд. *Парна Радикална Штампарија. 1894.* — Велика 8°. Цена 16 динара годишње.

Појамно је, да је оваком једном листу задаћа, да доноси што више одабраних, ориџиналних и преведених, састава, што разумљивије написаних,

који се тичу општих и најопштијих питања, из разних научних грана, а који не залазе (бар не дубоко) у стручност.

Није ми намера оцењивати све разноврсне саставе у **Делу**, за поменућу годину, већ само оне, који спадају у лепу књижевност.

С тога ћу овде прегледати само песме, приповетке, романе и путописе, и ориџиналне и преведене.

Свега је песама: 36, од којих је 27 ориџиналних, а 9 су преводи с разних језика.

Чисто лирских песама има: 22; песама с епским елементом у себи: 4, а с драмским: 1.

Писци чисто **лирских песама** су или познати, те је о њима критика већ изрекла свој суд; или су од млађих књижевних трудбеника, који, у најновије доба, штампаше неколике своје песме; или су од оних, што се од скора почеше у нас јављати својим песамама.

У прве увршћујемо: *Змаја Ј. Јовановића*, *Ст. Вл. Каћанског*, *Војислава Ј. Илића*; у друге: *Р. Одавића*, *Ленског*, *С. Д. М.-а* (Мијалковића), *Радована Кошутића*, *Јефтана Р. Шантића* и *Симу Шобајића*; а у треће: *Јер. Ј. Живановића*, *Милорада Ј. Митровића*, *М. П.-а*, *Ђорђа Стратимировића* и *Мил. Т. П.-а*.

Највише је чисто лирских песама од: *Милорада Ј. Митровића* (5) и *Р. Одавића* (4), па од *Змаја* (3) и *Р. Кошутића* (3); затим од *Војислава Ј. Илића* (2) и *Ђорђа Стратимировића* (2); а од осталих је по једна.

Прегледаћемо их редом, којим се њихни писци јављаху у **Делу**. —

Од *Војислава* (Илића), већ покојнога, имамо две, чисто лирске песме. — У првој: **Муратово тупље** (св. за јануар, стр. 22.), кроза суморно размишљање о Косову и прошлости његовој, одаје се хвала „*јуначким претцима*“ српским, „*часно*“ палима на Косову. — Много су веселији звуци у другој песми: * * * (св. за фебруар, стр. 268.), у којој песник исказује силну љубав према својој драгој.

У песми **Помен Војиславу** (св. за фебруар, стр. 257.—258.), с прилично израженим одушевљењем, *Р. Ј. Одавић* тужи за пок. песником Војиславом, помињући: како је он (Војислав — „*жртвеник*“) срушен; ну, како су варнице са тог жртвеника у наше срце пале. — Песничког је осећања и у **Бајци** (св. за јун, стр. 431.), којој је морал: да срце не треба свакоме отворати; па у песми. * * * (св. за јули—август, стр. 23.), у којој се песник радује што је свећеник „*најлепшег олгара: лепоте и љубави миле*“, као и у: **Не гледај ме** (св. за децембар

стр. 353.), у којој песник узвикује некој женској, да не потпаљује у њему љубав, јер њен осмејак прати бура „која руши, која мори.“

Лепа је, јуначкога духа, до сад „нештампана песма † Ст. Вл. Каћанскога“: **Рука хита**... (св. за фебруар, стр. 275.), у којој је искрена песникова готовост, да пролије крв своју за слободу отаџбине.

Доста је душевне клонулости, умора од живота, у песми **Ленскога** (потпис: *Ленский*): **Ноћ** (св. за март, стр. 467.).

Тихе туге, којој као да је лек само у драгњој љубави, налазимо у песми: **О девојко**... (св. за април, стр. 5.), од **С. Д. М.-а** (Мијалковића).

Од **Радована Кошутића** су три песме. У првој: **Песник** (св. за април, стр. 23.—26.), о песнику се вели, да је он срце народно, „савест људства“, „срце Србињства“, који буди наду на будућност: „у човечанства будући мај.“ Нема сумње, да је овде песничке жице, која ће зар временом дати од себе јаче звуке, какви оваквим замислима доликују. — То исто вреди и за песму: **Дубровнику**, (св. за јуни, стр. 415.—416.), који се слави као „сунашце дивно просвете наше“, „злаћени стуб“, „челенка“ и „просветни плам“ Српства; а и за: **Уједињењу** (св. за јули—август, стр. 35.—36.), у којој је вера о уједињењу васколикога Српства. — Све су три песме из збирке: *Пламенова*.

Од **Јер. Ј. Живановића** је једна песма: **После триста година** (св. за мај, стр. 207.—208.), у којој је родољубивих, ну слабо дирљивих звука о томе: како је „просвета“ св. Саве ослободила Србе из ропства, и питање: кад ће се цело Српство ујединити. Она реч: „просвета“ чини песму доста нејасном и улева сумњу у песниково тачно знање узрока ослобођењу Срба испод турскога јарма.

Од **Милорада Ј. Митровића** је пет песама. — **Стари дуб** (св. за мај, стр. 214.) је доста лепо поређење старачке изнурености с младјачком живашћу; **На водама вавилонским (из „Псалама Давидових“)** (св. за јуни, стр. 446.—447.) је тужење потлаченог јеврејског народа и жудна му за осветом над тиранима — Вавилонцима; **Ноћна посета** (св. за октобар, стр. 54.) је од обе пређашње лепша сличица љубавника, који пеће да чује за уздахе и смрт. Рекли бисмо да је она доста срећно подражавање једној од Беранџерових песама (коју је превео Вл. М. Јовановић у збирци: *Лепа туђинке*). Ова трећа песма боље је обрађена од прве две; али све три заостају иза осталих двеју, у којима је епскога елемента и које ћемо на свом месту погледати.

М. П. је испевао једну приличну, пуну филозофисања, песму: **Време** (св. за јун, стр. 435.—436.),

у којој се вели, да је сила времена вечна, да „она руши, она ствара“ и да се не зна докле ће то тако трајати.

У помен! (св. за септембар, стр. 373.—374.) има три песмице, што се тичу драге. У првој је доста заплетена идеалисања, а у другој и трећој песник је себичњак за осуду, који би рад да људску борбу не гледа, кад би се усрећно својом драгом — Друга песма: **Мадригал (по Петрарки)** је без јасно одређене идеје о љубавној моћи. — Песник је њихов **Ђорђе Стратимировић**.

Песма: **Зулинки** (из *Посмрцади Мирзе Схафија*, од **Змаја Ј. Јовановића** (св. за новембар, стр. 173.) показује одвратну себичност драгога, да у загрљају с драгом ужива и да, равнодушно, предаду забраву цео свет, који се гложи и мрзи, место да га бар сажаљевају, ако му сами не могу помоћи. — И по песничком духу и по сижеу, песма је ова много слабија од осталих двеју, које ћемо мало доцније оценити.

Врло лепа, пуна чисте љубави према драгој и родољубива је песма **Јефтана Р. Шантића: Вереник и вереница у самоћи** (св. за децембар, стр. 380.—383.). Чисто српско, свесно схватање драге и жене, као и драгога и мужа — Србина за сваку је хвалу.

Од **Симе Шобајића** је песма: **На растанку** (св. за децембар, стр. 368.—372.), у којој је тиха туга за постојбином, опис недаћа у туђем свету и страх, да се кости ваи ње не оставе. —

По сижеима, којима се ове чисто лирске песме баве, видимо да их у главном има: љубавних и родољубивих, и то по готову у једнакој мери. Некима је тон весео; ну махом је тиха туга.

По песничкој снази и лепоти целине својих песама најбољи су песници: **Војислав Ј. Илић**, **Ст. Вл. Каћански** и **Јефтан Р. Шантић**; затим: **Змај Ј. Јовановић**, **Р. Одавић**, **Р. Кошутић**, **Милорад Ј. Митровић**, **М. П.** и **Сима Шобајић**; а најслабији су: **Ленский**, **С. Д. М.**, **Јер. Ј. Живановић** и **Ђорђе Стратимировић**.

Између свих пак држимо да су најлепше песме: **Вереник и вереница у самоћи Јефтана Р. Шантића**, и **Симе Шобајића: На растанку**.

Све преведене, превеване песме су лирске.

Највише их је из руске (5), а потом из мађарске књижевности. Највише их је превео **Р. Одавић** (5), па **С. Д. М.** (Мијалковић) (3), а **Јефтан Р. Шантић** само једну. Преводи су уопште добри.

Сижеи су махом пуни туговања, бола, ређе пак веселости.

Од **Надсона** је песма: **Погреб** (превод **Р. Одавића**, (св. за фебруар, стр. 297.—298.), у којој је

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

туга за умрлим, сиротним, а вредним радником; од *Љермонтова* су: **Облаци** (од истог преводиоца, св. за март, стр. 480.), у којима је песничко туговање за завичајем; од *С. Милова* је: **Одговор** (превод *С. Мијалковића*, св. за март, стр. 495.), у којем је боњи прерор: како је свака садашњост незахвална према песницима.

Од *Петерфија* су две песме. — У првој: **Шта ће с земљом најзад бити** (превод *С. Д. М-а*, — *Мијалковића* —, св. за април, стр. 41.), неоправдана је идеја: да ће земља пропасти са људи; а у другој: **Црни хлеб** (од истог преводиоца, св. за јули — август, стр. 5.), помиње се: да је црни хлеб у завичају слађи од белог у туђини.

Од *Н. М. Минског* су такође две песме. — У првој: **Пред зорин сјај** (превод *Р. Ј. Одавића*, св. за септембар, стр. . . .), лепших је сличица из природе, пре но што ће зора наступити; а у другој: **Три музе** (од истог преводиоца, св. за октобар, стр. 31.—33.), у лепим сличицама понуда муза уживања, рата и истине, изјављује се пристанак на ово последње.

Најпосле, још су две песме: једна од *Ј. П. Полонскога*: **Птица**, у преводу *Р. Одавића* (св. за септембар, стр. 393.), у којој је песничка жудња: да је слободан као птица; и друга, од незнана мађарскога писца: **Уздисај**, у преводу *Јефтана Р Шантића* (св. за новембар, стр. 208.), у којој је песничка молитва Богу за бољитак његове домовине.

У свима овим песмама, махом је већа песничка моћ израза. —

Сем ових песама, у којима је субјективно мишљење и осећање песника о себи и о свету око себе, има и таквих, у којима песници говоре и кроз друге особе, које пуштају пред нас у радњу, те ту, природно, преовлађује епски елемент.

Дело се започиње таквом једном песмом *Змаја Ј. Јовановића*: **Мајка српскога јунака** (св. за јануар, стр. 1.—2.), која личи на причу. У јуначкој мајци, Српкињи, која више љуби добро отаџбине но свога сина (који гине на бојну пољу), оличена је наша домовина. — Као год што ову песму краси онај разговор мајчин с тицама (с бојна поља), тако и песми: **Крчмарица Лала и горини првијенци** (хајдучи) (св. за октобар, стр. 5.—9.), од истог песника, ресе две лепе епизоде, пуне лепе крчмаричине шале с хајдучима, њезиним знанцима; ну сиже као да није заслужан једнога Змаја, којем би живот наших старих хајдука или црте из њихова живота дали богате грађе за овакве песме, у духу народне поезије. Песма је из нове, досле на свет неиздате збирке песникове: *Снохватуца Змајовиних*.

Китњасто је изведена, пуна ведрине, с једним лепим, љубавним призором, песма *Милорада Ј. Митровића*: **Папучица** (св. за септембар, стр. 357.—363.). Управо ово је прича с главном идејом: да љубав савлађује све сметње. — Супротна: по звуцима пуним бола, с лепим, живим сликама, с доста психологијске студије, особито драгина карактера, врло дирљива **Робиња** (св. за новембар, стр. 188.—196.), у којој љубоморни султан своју прелепу робињу Зарему баца у море, кад му признаде да другога љуби.

Три од ових песама родољубиве су, сачињено српским сижеом из прошлости прожете, било тугом, било веселошћу; само је једна из шпанског живота (**Папучица**); али по свем што је у њој може се прилагодити и много ширем кругу. Узгред помињемо, да се по овим песмама Милорада Ј. Митровића можемо од њега многим чему надати, ако се само не понесе хвалом и ако се певајући, и даље буде све више усавршавао у свем оном што је потребно правоме песнику. —

Сем ових песама додајемо, да је и *Мил. Т. П.* испевао тихим, боним речма кратак један дијалог између своје мајке и себе у песми: **Моји боли** (св. за октобар, стр. 39.—40.). — Мајка има право што га светује да, млад, не буде тужан; право има и он што осећа боле патника; ну за осуду је што жели да га ти „свети боли“ и „дивље муче“ и даље „бесно муче“, место да изјављује готовост да се с њима јуначки бори. — Песма ова, истина, није права драмска; тек јој је дијалогом дато нешто од **драмскога облика**.

Приповедака је свега 23, од којих је 17 оригиналних, а 6 су преводи.

И њих, као оно и песме, оцењиваћемо редом, којим су им се писци у **Делу** јављали.

Оригиналних приповедака имамо од писаца, који су или већ познати као приповедачи, или су им ово први штампани радови. У прве увршћујемо: *Симу Матавуља*, *Бранислава Ђ. Нушића*, *Свет. Ђоровића*, *И. И. Вукићевића* и *Св. П. Ранковића*; а у друге спадају сви остали: *Леон*, *Рад. М. Д.*, *Мил. Поповић*, *Д. Јов.*, *Иван Иванкић* и —. —.

Највише је приповедака од *Симе Матавуља* и *Св. Ђоровића* (по три), па од *Бранислава Ђ. Нушића* и *И. И. Вукићевића* (по две). Од осталих је по једна.

Сижеи у приповеткама махом су узети из живота у Краљевини Србији. Тако, прича из тога живота је 11, из живота у Херцеговини 3, Приморју (српском) 2, и Мађедонији 1.

Све су из најновијега доба, само је једна из прошлога и почетка овога века.

По величини највећа је: **Тројеручица**, па **Мала жртва**, а најмање су: **Објава** и **Напред!** —

Од **Симе Матаеуља** имамо три приповетке. — У првој: **Снага без очију** (св. за јануар, стр. 3.—21.), по натпису изгледа, да нам је писац хтео насликати у главном јунаку, Србину Херцеговцу, Мићи Г.-у, пензионисаном аустро-угарском хонорарном капетану, неку „*снагу без очију*“, како Мића сам себе назива. Али то по садржини не излази, а ни иначе не би било вредно узети такав сиже. Најмање је пак умесно, што писац при крају, посматрајући Мићу, вели: да му се његова велика сенка „*ирема мрачном обзору*“ учинила као: „*снага српскога народа, снага без очију*“, што би могло значити да је српски народ у Мићи оличен! И поред једног повећег и више мањих призора, у којима се Мића живо слика, као човек и као војник, остајемо незадовољни приповетком, питајући се: како да другаче Мићу ценимо, до као неку чудну, ничим особиту, суру, солдачку природу, који, у очајању због губљења очњег вида, више воли постати самоубијцом, него ли пасти у боју, противу душманâ, Турака, у који беше отишао с руским и српским добровољцима. — Радња у причи збива се у Дубровнику, камо Мића долази да живи, у манастиру Дужи и око њега, у Херцеговини, где је учествовао у једном малом сукобу српско-руских добровољаца с Турцима (пред српско-турски рат, 1875. год.), па се одатле одмах вратио, рањен у ногу и истога се дана у болници убио. — И по сижеу и по главном карактеру, а и по обради, друга пишчева приповетка: **Мала жртва** (св. за мај, стр. 215.—242.), боља је од *Снаге без очију*. За сваку је хвалу главна јој идеја: „*Грехота је туђу жену љубити.*“ — Једне ноћи, разговарајући се са својом младом женом, муж, на жељу њезину да јој даде какав „*нов податак*“ за „*познавање*“ његове „*душе*“, прича: како је једном, као нежењен, отишао послом у градић Х., с једним младим господином, код којег оста у гостима. Опазивши у брзо, како му је жена лепа и похотљива, одмах ступи с њоме у љубавне односе. Ну кад је дошло до тога да се домаћинов дом обешчисти, онда га, као госта, гризе савест, те се одлучује да учини „*малу жртву*“, т. ј. да брак не повреди. С тога се одмах врати дома. — Главна особа (гост) за допадање је. Слике његова понашања, домаћице и лаковерног јој мужа, као и она грижа савести, доста су развијене и врло природне; само, као да је онај разговор мужа са женом, пре почетка ове, мужевљеве, приче, сувише велики те квари лепоту целине због своје несразмерности и што не стоји у тесној вези са сижеом приповетке. —

Од истог је приповедача и приповетка: **Тројеручица** (св. за октобар, стр. 10.—30.; св. за новембар, стр. 174.—187.). Сиже јој је ово: У приморском градићу Х., богати трговац, Аћим, имао је честита и образована сина, Славка, а сусед му лепену и васпитану кћер, Јелену. Кад Јелени стиже од оца депеша, да иде у Трст својој боној матери, пође и Славко трговачким послем својега оца. На броду налазе старог једног Приморца, Иву, сиромашна, разговорна и врло побожна човека, с којим прво Јелена а потом Славко ступе у разговор. Јелена прима од Иве слику светогорске Богородице Тројеручице, а доцније чини то и Славко. Обоје пак (и Јелена и Славко) не беху ни мало побожни. Славков сан, по добитку те слике (као да их је Ива венчао), чини те једно другоме откривају љубав и доцније се узимају. — Као што се види, ни лик Тројеручице ни Ивин говор нису одлучно дејствовали ни на Јелену ни на Славка, већ је то био слепи случај — сан. Карактери Јелене и Славка, а особито Ивин, живо су насликани и право је задовољство посматрати их.

Од ове три приповетке по свему је најбоља: **Мала жртва**. Њен је сиже из ових наших, а оних двеју из наших приморских крајева. Све су три из најновијега доба.

Од **Бранислава Ђ. Нушића** имамо два мала састава, од којих је један из живота Срба у Краљевини, а други из крајева македонских. Један је из доба нашега ратовања (на сву прилику с Бугарима), а догађаји у другоме су с краја прошлог и у почетку овога столећа. — У првоме: **Из капларских прича** (св. за јануар, стр. 23.—27.) два су одељка: **XVII Свети Арханђел Михаило** и **XVIII Ко је то?** Оба су слике из ратнога доба. У првој видимо и нехотично осећање побожности војника у ратно доба, а у другој њихно добро непознавање својих, ратних другова. — Описи и радња природни су, тихо изведени. — По уметничкој обради, ниже стоји други, мали састав: **Прича о Целадин-бегу и Ташули** (*једна глава из дела*) „*Крај обала Охридског језера*“, св. за фебруар, стр. 259.—267.). У њему ни главна ни друге споредне особе, ни тренутка не живе пред нама. Писац описује њихну радњу, због чега састав на сваки начин, није тако уметнички, као што би то иначе могао бити. Ну, кад се узме да је ово само „*једна глава*“ из већег списка и да није писана по плану по којем се приче састављају, онда се писцу не може ни замерити, што се тиче њене обраде. Главна особа, лепа Гркиња-робиња, Ташула, и кад постаде женом „*пребогатога*“ Целадин-бега, очува своју веру па удави и своје дете, само да га не потурче. У колико је овај њезин поступак

показује као чврсту у вери јој православној, у толико је за осуду, што писац, при крају, очевидно о њој мисли да је она, у старости (као пука сиротица), била тужна због тога: што се сећала негдашњег ајаја и силе своје. Да то тако није, сведочи њен карактер, и као жене Целадин-бегове и као његове удовице; јер се увек могла удати за најсилније и најбогатије Турке, па то не хте учинити, као што и сам писац тврди.

По обради је бољи од оба ова последња састава: *Сан једнога министра: Сигурна већина* („црта из живота“), на сву прилику из најновијег доба (св. за фебруар, стр. 299.—302.), од *Леона*. — Заједљиви подсмех веје кроза сликање сина једнога министра, по његову повратку из министарске седнице. Жестоко се и праведно шибла упињање владино, да створи себи већину за потоње изборе, ма на који начин. С правом се удара на данашње школе, које „*све од реда лифтерују чиновнике — људе зависне од владе.*“ Извор подсмеху је у томе: што она влада жели и успева, тобож: „*сва занимања уврстити у државну службу.*“

Од *Свет. П. Ранковића* је прича: *Страшна ноћ* (св. за март, стр. 467.—479.). — Изгледа, да јој је главна идеја: да је матору, нежењену човеку немогућно оженити се. Највећи део приче је у психолошком разматрању карактера „*господина Мојсила*“, директора једне (српске) гимназије, које је доста обично, ну ипак прилично занимљиво. Врло је мало јунакове радње. Мојсило је, јамачно, био доста велика реткост међу директорима и у доба засновања првих српских гимназија. Неприродно је да је Мојсило био толико прост, те да не зна како се мџни прота могао једном испети до највећег црквеног кубета! — Прича нас потпуно не задовољава, јер нам не објашњава оно што треба да знамо, а то је: да ли је млада девојка, учитељица Зорка, у коју се Мојсило загледао, заиста долазила по поруци из свога места у град, где је Мојсило, ради коначне одлуке о браку с Мојсилом. Да је ово објашњење и у радњи изведено, главна би идеја била попуњена како треба, а састав би, без сумње, добио више лепоте. По нашем мњењу много би боље било да је писац пустио Мојсила, да нам у већој, живој радњи покаже своје мишљење и осећање.

Боље од ове последње су две „*слике*“ *И. И. Вукићевића*, обе из наших крајева, најновијег доба. Обе стоје на уметничкој висини. — У првој: *Горак хлеб* (св. за април, стр. 7.—22.), у лепу, природну опису и живој радњи слика се бедан живот сеоскога учитеља и породице му, као и јадно стање школе и наставе. Приповедач казује, како је при-

ликом свога путовања све ово видео у једном селу. Учитељев карактер није општи, јер је то један од старих, врло неспремних, сеоских учитеља, који није ни учио учитељску школу; стога се ова прича тиче само још неколиких старих наших учитеља, који ће зар већ скорим изумрети. — У другој: „*Рождество твоје...*“ (св. за децембар, стр. 354.—367.), писац прича како је, идући дома, у очи Божића, чекао у једној сеоској, поштанској станици делижанца, те тада разговарао са старим, по све сиромашним и простим, месним поштаром. — Као и у оној првој, тако и у овој другој „*слици*“ насликан је тип поштарџа, који су последњи издавци оних старијег времена. Слепа приврженост свему ономе што је старо и нападање на све што је ново у чиновништву, а уз то и чиновничко честољубље, изнесено је овде природно, у живој радњи самога овога поштара, Влајка. Полако, постепено, показује нам писац сваки кут његове унутрашњости.

Састав: *Господин Таса Калабалун* од — *Љ* —, „*успомена из доба реда и рада*“ (св. за април, стр. 120.—131.), износи нам, како је среског начелника, Тасу, послао окр. начелник да утиша неки неред у оближњем селу. Идући тамо, Таса је најпре свратио у друго једно ближе село, ту целу ноћ банчио, па тек сутра стигао у оно село те ту насео, па најпосле незаконито на затвор осудио цело село. — У оном банчењу видимо га као развратна човека; а доцније, у сеоској судници, као правога насилника. Општра сатира прати Тасу кроза сву ову причу. Како радња, тако и описивање показују пишчеву подобност за саставе ове врсте.

Од *Рад. М. Д-а* је *Објава* („*слика из живота*“, св. за јун, стр. 432.—484.). — Ту се, у краткој слици а у живој радњи, износи чежња једне младе удовице, да што пре добије којег самца себи у стан. — Ова је чежња сва садржина састава.

Отац је приповетка *Мил. Павловића* (св. за јули — август, стр. 24.—35.). Сиже јој је: чежња сиромашног, старог, изнемоглог оца, сеоског надничара (из села Тиоче, на окомку Копаоника), да види својега јединца. Још пре једанаест година овај је отишао у Београд да служи, па је преко неких људи поручивао оцу да дође, док се отац није наканио те у Београд дошао. Не нашавши ту сина, очајавао је. — Дирљиво, у живој радњи, лагано и природно, открива нам писац срце очево; само бисмо могли замерети што, најпосле, остајемо у неизвесности: да ли је овај сиромаш нашао сина или не, и шта се с њим, јадником, зби? Узгред додајемо: да нам ова очева чежња за сином изгледа као реткост, и да она пре личи матерама, ма да не

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

одричемо и понеком очинском срцу најнежније осећање.

Од *Св. Ђоровића* имамо три приче. — У „*цртици из Мостара*“: **Погријешила** (св. за јули — август, стр. 70.—76.) изгледа, да је писац хтео показати, како „*мати победи немајку*“; ну рекли бисмо да је сиже приче: како лакомислена девојка може себе упропастити. У сличицама карактер девојке Соке, веселе и лепе кћери једне удовице, живо је насликан. Особито као враголасту девојку онога (мостарског) краја, познајемо је, по говору са Стојаном Благићем, честитим момком, из истога места. Исто тако и Стојан се одликује нарочитим цртама заљубљена момка својега краја. Кад је Сока ступила у нову „*творницу духана*“ као радница, и кад не хтеде пристати на Стојанову опомену да одатле изађе, излзи нам она као домаће не-васпитана девојка код матере, која над њом нема никакве власти. Ускоро Сока одбегава с канцелистом, Немцем, Шмидом, па кад је овај после по године оставља, враћа се (и то с дететом) својој матери. — У другој „*цртици из Херцеговине*“: **Неће Ризван међу људе** (св. за септембар, стр. 364.—368.), од истога писца, у две сличице, у радњи, казује се: како су се неке балије из Херцеговине дигле с Омер-пашиним војском на Црну Гору, па се пре боја вратиле дома, покајавши се, и како им се по повратку Омер-паша зато осветио, позвавши их тобож на част и оцепивши свакоме од њих по двадесет и пет батина; а Ризвану, који му рече, да на Црну Гору није ни пошао, педесет батина. — Причица има у себи шале; али ова је нарочито у неаслуженим батинама, особито Ризвановим, те је с тога проста, сура. Међутим, по уметничкој обради види се да писац има приповедачкога дара и да своје слике природно разрађује. — Од истога је писца и **Прва љубав**, „*цртица из Мостара*“ (св. за октобар, стр. 34.—39.), у којој је главна идеја: да ваља све своје властите жудње жртвовати, ради среће домовине; — Васо, син мостарског трговца Бошка Станојчића, заволео је Савку, лепу девојку из истога места, али јој није изјавио љубав. Кад му отац говори да с месним добровољцима иде у Црну Гору, у борбу противу Турака, он у први мах неће, већ жели да се жени, бојећи се да се Савка не преуда. И тек када му сам стари отац хтеде поћи на место њега, Васо одлази; а кад се после борбе дома врати, чу да се Савка удала. — Прва љубав, која још није дубока корена у срцу ухватила, лако се заборавља, ну ипак може штете нанети. Карактер Васе, као добра младића, за осуду је; јер, да му не беше оца, у Васи би љубавни

осећај према девојци надвладао осећај дужности према Српству. — Иначе прича је природно и доста допаљиво изведена.

Као што видесмо, приче *Св. Ђоровића* су из Херцеговине (од којих су две из Мостара). Он није бирао сиже је за углед. Исто тако не може се рећи да су му главни јунаци опште слике живља, из којег су узете. Ну признати се мора, да из њих веје нарочити дух оних српских крајева из којих су. Не натурајући својега мишљења приповедачу, желели бисмо да нам његове потоње приче буду што општије слике разноврсних друштвених слојева и карактера, из којих су. Све су оне из најновијега времена. Најлепша је међу њима: *Погријешила*.

Од *Д. Јов.*-а је „*прича из сеоског живота*“: **Лукин ђерам** (св. за септембар, стр. 345.—356.). — У њој се казује, како је у једном селу био неки пакосни сељак, Лука, који никоме никакве услуге није чинио, нити је што од кога тражио, свађао се и штете сељанима чинио. Кад се и с последњим завадио, онда му овај набаца у бунар пуно плевне, те га то укроти. — Ово је сељачки начин поправљања злоће, који најпосле није за осуду, према Лукиним поступцима, ма да је доста невероватно, да се само са толиком дозом лека може један окорели пакосник излечити. — У кратким сликама добро је насликана Лукина рђава нарав.

Најпосле, у саставе ове врсте спада и „*скица*“ *Ивана Иванића*: **Напред!** (св. за септембар, стр. 370.—372.), у којој је кратка слика марширања батаљона противу непријатеља, на сву прилику, из најновијега доба. Црта се, какви се разноврсни осећаји буде у војнику при проласку кроза село му. Сва је „*скица*“ у пријатну опису, без радње и у краткој, психологијској студији унутрашњости редова Стојадина, кроза чије је село батаљон прошао.

У овоме низу оригиналних приповедака, с уметничкога гледишта, најбоље су: „*Мала Жртва*“ *Симе Матавуља*, *И. И. Вукићевића*: „*Горак хлеб*“ и „*Рождество твоје...*“, па све три приче *Св. Ђоровића*. Оне су остале, више мање, једнаке вредности. —

Преведених приповедака је 5, од којих су две с рускога (*Старица* и *Осада Севастопоља*), једна с пољскога (*Живе мошти*), једна с норвешког (*Његова љубимица*) и једна с францускога (*Деа пријатеља*); а сем њих и једна скаска с рускога (*Караиш идеалиста*).

Сви ови састави, сем *Осаде Севастопоља*, кратки су; али избор је учињен добар. Преводи су уопште добри.

У приповеци: **Старица** (*из збирке прича Петроградска сиротиња*) од *Гљ. Успенскога* (превод *М. Драгутиновића*) (св. за јануар, стр. 43.—52.),

природно и живо насликана је, у неколико омањих слика, стара племићка: слушкиња, која је провела цео свој живот у ропској послушности, која је без икаквог светског искуства, па под старост изнемогла, не може да се користи вајном слободом својом (у доба ослобођења руских мужика), те умире луда, у највећој беди.

У причи *М. Конопљице: Живе мошти* (превео Рајко, св. за фебруар, стр. 269.—274.), јако нас дира у срце бедно стање и туга старе, сиротице мајке и унука јој, при погребу сиротог сина (односно оца), градског амалина, што бедно сконча у болници.

У преводу *д-ра Милана Јовановића: Његова љубимица*, од *Хеденстјерне-а* (св. за мај, стр. 209.—213.), у кратко је, дивно психологијски простудовано: како отац налази највећу своју срећу у васпитавању својега детета (кћери), зашта жртвује све своје удобности; уз ово се пак истиче и идеја: да је љубав према драгоме (у већ одрасле девојке) природно моћнија од љубави њезине према оцу јој.

У причици: *Два пријатеља* (превод *Љ. М.*), од *Ги де Мопасана*, у краткој, живој слици износи се готовост и најобичнијих грађана (француских): да пре животом својим плате но да постану издајцима својега народа.

У приповетци *грофа Л. Толстоја: Опсада Севастопоља* (превод *Свет. П. Ранковића*, св. за јул—август, стр. 36.—46., св. за октобар, стр. 41.—53., св. за новембар, стр. 209.—222.), која је у овој години још недовршена, већих је и мањих, живих слика, како Севастопоља, околине му и друштва у њему, особито војске, тако и очајне борбе руске противу силних непријатеља — савезника. Карактерно је, како сâм писац сву ту борбу цени као нечовечну, те и ништавну. За јунаке у овој причи вели: *„Сви су добри и сви су рђави“*, па вели: да је *„правда“* јунак његове приповетке, којег он највише љуби и хоће да истакне у свој његовој лепоти и који је свагда диван.

Скасци: *Караш идеалиста*, од *М. Е. Салтинова (Шчедрина)*, (превод *Ј. Максимовића*), (св. за јун, стр. 437.—445.), главна је идеја: да су *„празни диспути наши“* о некој правди и братству, што ће некада на свету завладати. Финим подмехом и шалом прожет је цео овај састав. —

Од *ориџиналних романа* имамо овде само један, започети, а недовршени роман *Јанка М. Веселиновића: Хајдук Станко* (св. за јун, стр. 417.—430.; св. за јул—август стр. 6.—22.). Разуме се да о главној идеји ништа одређено не можемо у напред казати, сем што се надамо (по уводним пишчевим речма), да ће овде бити представљен светао карактер наших хајдука из доба, кад су

њихна имена означавала живи протест противу турске тираније. Роман је из доба пре Карађорђева устанка. Досадашње слике лепо су обрађене, као што је томе писац већ вичан.

Од *преведених романа* имамо само један роман. По величини, то је највећи од свих састава лепе књижевности у овогодишњем *Делу*.

Писац му је *Александар Л. Киланд*, савремени норвешки романописац — реалиста, а назив му је: *Отров* (превод од *Х. Л.*) (св. за јануар, стр. 28—42., св. за фебруар, стр. 276.—296.; св. за март, стр. 481.—494.; св. за април, стр. 27.—40.; св. за мај, стр. 258.—260.; св. за септембар, стр. 394.—415.). Главна је замисао: да женина грешна љубав може упропастити и њезино дете и њу. Венка, жена доктора и професора Левдала, добро васпитана, није се ни по нарави, ни по идејама слагала са својим мужем. Он је био бранилац свега што је старо, конзервативац; а она, слободоумна у свем. Већ ово показује реткост: да жена умно надмаша таквог једног мужа. После оне главне замисли јако је истакнута идеја о васпитању. Венка је одсудно противна класичком васпитању. Она хоће, да школа даде васпитанику своје све што је потребно за практички живот. Ово њено правилно мњење потврђује писац, живо описујући, у више призора, крајњу недисциплину у школи, рђав наставнички метод, неспремност и нехат наставничку. Она хоће, да се сруши *„с једне стране леност и равнодушност, с друге надутост и лажна правичност.“* Желећи да у том духу васпита свога сина, Аврама, она долази у сукоб с мужем. Ко би победио — не знамо, јер се уплеће дошљак, лукави и млади Мортман, који својим слободоумњем и удварањем најпосле задобива Венкину љубав. Али кад се, у одсудном тренутку, показа какав је, Венка, видећи да је све изгубљено, трује се. — Овакав њезин свршетак показује слабост карактера јој. На тај начин, син се васпитава у духу очиним. — Роман је повелики, поједини су му одељци, сразмерно, довољно развијени и врло природни. Киланд (под правим именом: *Рихард Ланге*) признат је као изврстан психолог.

На завршетку помињемо и два *ориџинална путописа*.

Један је од *П. Балканског: Кроз гробље (Опажања и белешке приликом путовања кроз српску земљу под Турском; — св. за мај, стр. 243.—257.; св. за јул—август, стр. 47.—69.; св. за септембар, стр. 275.—392.; св. за октобар, стр. 55.—64.; св. за новембар, стр. 224.—237.),* а други је *„слика с мора“* (коју бисмо могли уврстити и у приповечице), од *д-ра М. Јовановића: Псевдо-Набоб* (св. за новембар, стр. 197.—207.).

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Први је сав у опису, краћем или опширнијем, неких крајева Старе Србије и Македоније, кроз које је писац пропутовао. Опис је више чисто географски него ли забаван. Нарочито је скренута пажња на описивање пропаганде бугарске, грчке и румунске у тим крајевима. Сем описа природе, земљишта, описан је и живот у појединим местима, као: Скопљу, Приштини, Косову, Митровици, Велесу, Битољу, Крушеву, Охриду, Водену (Едеси), Његушу, и т. д. Велика је реткост наићи на какву омању или врло малену карактерну причу.

Што се тиче занимљивости, сасвим је другачији онај други састав. — У *Псевдо-Набобу* (св. за новембар, стр. 197—207.), на броду *Мемфису*, који се креће у Европу, главни бомбајски агенат прича о једном новом путнику, на истоме броду, који је дошао у Инђију и ту се разним непоштеним средствима обогатио, а нарочито тиме, што је Енглезима издао једнога младог рацу, родољубива Инђијанца, који му се, као пријатељу, поверио. Сад је исти издајник путовао у Европу. — Опис, с мало

радње, занимљив је, и тако исто и опис, како је на оваквом броду пред полазак на пут. Писац је одавна познат као одличан путописац, од којег имамо више путописних слика из Европе, а особито и највише из азијских крајева. Ова слика спада, ако не у његове најбоље, а оно у боље радове. —

И избор састава из осталих струка, што у **Делу** за ову годину изађоше, уопште је добар.

Нимало нећемо претерати ако речемо, да **Дело** одговара циљу којем је намењено. Желети је да, пред ових садашњих сарадника, добије што више и оних старијих, који пређе на **Отаџбини** радише.

До наше је читалачке публике, да овај лист претплатом што већма потпомогне, јер му цена, према садржини, величини појединих свезака и лепоти штампе, није велика.

Априла 1895. год.

Ниш.

Милош Пејиновић

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Пр. Гласнику“)

XX.

Слике из бурсе Н. Г. Помјаловског (свршетак). — Начин наставе у бурси. — Последице бубања. — Како се спремају вредни ученици. — Шта ради Камчатка. — Убијање времена на разне начине. — Шта раде кандидати за Камчатку. — Ученички типови. — Аудитор Тавља, митник и лихвар. — Аудитор Гороблагодатски, тип *отпојана* бурсака. — Тавља и Гороблагодатски играју се пиљак са уштипом. — Твор, сецидугме. — Школски и улични лопов Акса. — Комедо, ала над алама. — Уштва, труо тип бурсин. — Шпијон Семјонов и његова посла. — Како поступа бурса са шпијоном. — *Пфимфа*. —

Главни је својство наставе у бурси бубање, страшно убилачко бубање, које прожима крв и кости ученику. Пропустити слово или пребацити реч броји се сваком у погрешку. Зато ђаци капају над књигом, понављајући без краја и смисла: „стид и срам, стид и срам, стид и срам... потом, потом... задобише, добише, добише... стид и срам по том задо-

бише.“ Та мучна работа траје све дотле док им се „стид и срам“ не уреже у главу на вечна времена.

Тај умртвилачки рад треба да зачине размисљања и препирке о разним философским питањима. Наставници беху људи схоластички васпитани, задахнути философијом која учи: „сви су људи смртни, а пошто је Кај човек, дакле и Кај је смртан“, или „сви су људи бесмртни, а пошто је Кај човек, дакле и Кај је бесмртан“, која проповеда да се „душа сједињује с телом по једанпут одређеном закону“, да „закони истоветности и противуречности истичу из нашег ја или из наше самосвести“; да је „смиреност извор сваког добра, а слободоумље да је штетно и зазорно“, и т. д.

Вођени таким учитељима, ђаци се вежбаху у дијалектици, решавајући питања, као: „Може ли и ђаво згрешити?“ „Да ли је дух по суштини својој подвргнут мртвилу у оном животу?“ „Садржи ли првородни грех у себи, као у заметку, све смртне грехе, хотимичне и нехотичне?“ „Долази ли вера пре љубави или љубав пре вере?“ Њихов мозак требао је коначно да ојача у препиркама, кад је ваљало победнички говорити о једном истом пред-

мету за и *против*, према том како им је било наређено, служећи се читавом стотином схоластичких претпоставака, свима врстама и родовима софизама и паралогизама. Глава им је пучала кад се о том расправљало. На срећу њихову, препирке не беху честе. Боље је било бубати.

Је ли, дакле, чудо што је така наука с таким наставом умила ђацима одвратност према учењу, па су се радије играли пљувања или провлачења конца у уста кроз нос, него што би се књиге латили? Ступајући испод родитељског крова у школу, ученик осећао да се у њему збива нешто ново, да му се у бескрајном низу спуштају на очи мреже једна за другом, сметајући му да предмете јасно види, да му је глава престала дејствовати смело и радознано и да је постала слична некој направи, којој ваља само перце притиснути па ће јој се уста сама отворити, а из њих ће стати излетати бесмислене речи. Да се ту напредује, требало је имати главу као онај Светозаров, што је научио из латинског речника све речи и фразе под прва четири писмена, па кад почне од *a*, *ab* — изговори неколико табака, не пропуштајући ни словцета.

Ено Данила Пескова, дерана вредна и разборита, али неподобна за бубање. У разреду, где се ученици крај лампе спремају за сутрашњи дан, он је провео за књигом два и по часа, очи му се замутиле од многа напрезања, па му поглед блуди по соби. Види, многи другови сустали више од њега, многи још уче, подигли главе као кокоши кад воду пију, па забринуту понављају поједине речи. Некоји мало што не плачу, осећајући физичку немоћ да предмет савладају, а знају шта их сутра чека. Посматрајући измучена лица њихова, он се и нехотице запита: „Нашто толики труд и толика патња? Нашто то капање од јутра до мрака над тим мрским уџбеницима? Зар ми нисмо људи?“ Поглед му паде на оног малишу што се чува за косе, не би ли какогод пробудио енергију у себи... Јаднице, поштеди сам себе! Баца књигу под клупу или пљуни на њу, свеједно — тело твоје патиће сутра под шибанама... Иди, пријатељу, у Камчатку, тамо се лакше живи, а правог знања, веруј, да није у њој мање него у клупама где седе бубала!

Погледајте како се спрема Камчатка! Глиша гурнуо Васу и шапће му: „подај даље“, Васа — Караша, Караш оног крај себе, и за кратко време удар прође кроз све клупе. Ено Комеда, најео се па спава, а Твор сажвакао хартију, па му је баца у лице. Комедо се буди па пише Твору: „После учења пребићу ти леђа; не дирај се кад те нико не дира“, и опет га сан савлађује. Хартијце круже по

соби; на једној стоји: „Пошли ми, пријатељу, мало бурмута да шмркнем — Бога ми, вратићу ти!“ Хитонов добио једну оваку: „Ти си, Хитонове, риђ, а риђ и леп човек је свиреп — риђ ватрени, спалио дом камени.“ Они тамо упињу се да домаше нос језиком; други криве лице и очи, па се избегени гледају у малом цепном зрцалу. Пљуца се уме бечити на дванаест начина: исплазити језик на леву страну, одгурнути нос на десну, избуљити очи и надухати образе, то је начин бр. 5., који он баш сад показује друговима. Аудитор Богиња жваће каучук, не испуштајући га из уста ево већ трећи дан. Кад се каучук претвори у меку масу, а то ће скоро бити, надухаће га, па ће добити мехурић; тим мехурићем удариће се Богиња по челу и чуће лак пучањ. Ето, да би могао уживати у тој срећи, он усрдно ради, не жалећи вилица, а кад сустане, даје суседу да се и он мало промучи.

Боже мој, чиме се они све не баве! Мамља начинио читаву панораму од оних сличица што красе завоје на посланицама, па је разгледа већ стотинити пут. Девојке на селу гатају по њима дали ће се удати, а он их баца да му прореку дали ће сутра бити бијен или не. Један дугајлија оштри ножић о клупу, па струже образе и горњу усницу; други увија ланчић од жица; трећи ушилио хартију па се голица по носу; лице му се, ено, скупило, сад ће кинути и биће весело. Тамо осраг занима се Будах штампарском вештином; попљунув зглавак на прсту, он чува њиме поједине речи из уџбеника, па кад их се много накупи, слаже разне будалаштине које му падну на памет. Под последњим клупама леже неколико репетената на простртим бундама, проводећи време у причању разних бајки и других небелица. Многи су већ свели очи: спавају у петој клупи, спавају у седмој, спавају у дванаестој, спавају под клупама. Тако се паште они што седе у Камчатки!

Лако је њима! Професори су махнули на њих руком, цензори их не дирају. Али њихова браћа, која ће кроз који дан допасти тог истог места, још се боје школске власти, па се спремају, ма и привидно. Чапља нешто жустро бележи; гледајући га са стране мислићете да је то најмарљивији ученик, а ево шта он ради: напише број, под њега — други, па помножи; под продукат потпише онај исти број, па опет помножи и т. д., хоће младић да види шта ли ће отуд изаћи. Прасе притиснуло око, па му мило што му предмети долазе двоструки и троструки; он тура и извлачи прст из уха, па се пита што ли му говор час пушти у ушима, час га опет јасно чује; или наслони ухо на клупу и

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

размишља зашто је звук јачи кад иде кроз дрво. Један првошколац штипа се за руку, не би ли му кожа била што крепча кад се стане уштипа играти; други завезао прст и ужива у крвавој румени његовој; трећи сиса руку док крв не исиса...

Све им је добро дошло, само да се забаве. Ови слушају како им било куца; ови удишу у плућа што више ваздуха, старајући се да га што дуже задрже; ови опет неће тренути док тисућу не изброје. Једни скупљају пљувачку и пљују на под; други читају одостраг, оздо па на више; трећи чупају косу док не почупају стотину власи. Неко маше ногама, неко чачка нос, неко се луди рукама. Онај сео, налактио се, па гледа у пространство; задатак му никако не иде у главу; он сања о мајци и о сестрама, о врту суседову и о оној красној бари, где се лове караша. Двојица испружила прсте, а жмуре; према том да ли ће им се прсти сударити, они враћају да ли ће их наставник сутра прозвати; испадне ли пророштво рђаво, неће прионути за књигу, већ ће гледати да узјеме новаца, па да подмите аудитора. Они онамо блесасто седе, обхрвала их тешка чама па пиње у чкиљави пламен од лампе, чекајући да прођу та три проклета часа, одређена за учење, да удари благодетно звонце, гласник ужине.

Свима су лица бледа, апатична... Последње по часа вуче се тако тромо... Благо онима који су заспали!

* * *

Упознајмо се изближе с тим занимљивим светом.

Ено Тавље! То је силедија, репетенат, а уз то и аудитор. Ко не зна задатка, може га подмитити и новцем и земичком, и порцијом говеђине, и хартијом и књигама, све то он прима. Мимо то, Тавља је и лихвар, дерикожа другова својих. За десет копјејака, позајмљених на недељу дана они му враћају петнаест, а на месец дана — четрдесет. Таких спекуланата било је увек у бурси, јер су цензори и аудитор увек мито тражили. Ако не дате — зло, а новаца се нема. Куда ће бурсак у невољи већ небрату лихвару, пристајући и на највећу камату, само да не буде бијен. Нико не сме ни помислити да не плати. Пре свега, лихвар има јаке песнице, а друго — он је власт.

И Тавља је власт — није шала, аудитор! Да труле, деспотске, влашћу развраћене природе! Тај живи као велики господин, не марећи ни за кога. Ђаци којима даје белешке, робују му: ако треба штогод писати, пишу му; ако је жедан, он само викне: »воде!«; ако хоће да заспи, чешу му пете или главу, чистећи из ње перут који је он, Бог би

га знао зашто, телом називао; или их натера да му причају бајке, и то страшне, ако су себи ради. Буд га дворе, туд их још он и кињи. »Би ли ти, Като, моче?« пита он ђака, па га стане чупати за косе; или му вели: »Тебе је мати овако гладила по глави, а ја ћу ти показати како отац глади«, па му упре прстом у кожу, гулећи је од чела до потиљка; или га пита: »Виде ли ти Москву?« па му притисне уши својим широким, гадним, знојавим длановима, и издигнув га у висину, узвикује му: »Сад си је видео; е то је она!«

Пљувати у лице, тући се и врећати, то су потребе душе његове. Свима је било познато како је он једном извукао из гнезда неколико голуждравих врабаца и рашчупао их на комаде. Мањина га је мрзила; већина га је и мрзила и бојала се.

* * *

И Гороблагодатски је аудитор, па каква разлика од Тавље! Он спада у *отпојане*, а *отпојан* бурсак значајан је у сваком погледу. Кад иде накриви капу, секрету руке, истури једно раме и корача тако као да целим држањем својим довикује пролазнику: »Хоћеш ли да те макнем? Мислиш да не смем!« Мало кому ће скренути с пута, а спази ли професора, обићи ће га још издалека, само да му се не јави. Одушевљени поклоник прошлости и предања, он ће бити кокан сваком, и најгорем колу, само ако се поведе на штету школској власти, па неће пожалити ни титуле своје у одбрану слабоштина бурсиних

Ну *отпојаних* бурсака има неколико врста. Једни се зову *блажени*, то су они мало сулуди; други су *готови*, нису, да речете, глупи, али су лени до крајности; Гороблагодатски пак, то вам је *отпојана глава*, т. ј. први у науци, а последњи у владању. Глава бурсак и *готов* бурсак паметно пркосе претпостављенима, а *блажени* — глупо. Засмејати се на једанпут професору у брк, показати му шипак и зато поштено извући, то је достојно *блажених*; треба ли пак житком кашом намазати врата економу, пустити вашију¹⁾ у бунду којем омрзнутом наставнику, испребијати ноге инспекторској крмачи, опљачкати надзорников подрум, *полупати* читав ред прозора: ту је Гороблагодатски први, ту он води на смело дело и *готове* и *блажене*. Је ли бурса накана дићи буну против управе, он јој је вођ. По његовим напу-

¹⁾ Тих зарезника беше у бурси веома много. Нећете веровати да су једног ученика скоро изели. Он им је био као неко огромно гнездо те читави чопори ходаху по неоочишаној и неочешљаној глави његовој. Кад му једном скидоше кошуље и изнесоше напоље, снег се зацрпе од њих. То је још један доказ и страшној прљавштини која владала у старој бурси.

тама *отпојани* подбадају незадовољну и недавно ишибану браћу, па кад се сав разред ускочеба, кад кротки и мирни стану викати и претити, буна је готова. Сви они унапред знају да тиме ништа неће изиграти; ако су пре тога добивали смрдљиво месо, добиће га и после; главно је да бурса искали гњев свој, а потом нек шibaју сваког десетог.

Као *отпојан*, Гороблагодатски је појео много батина, избијен триста пута за седам година. Па ипак, душа ваља, мало су га тукли. За оно што је чинио, извукао би пет пута више да не беше онако препреден и умешан, да у *отпојаних* није толико начина да се наставник превари. Нађу, рецимо, кутију с духаном код А.; А. вели да није његова већ В.; В. се позива на Д., Д. на А., а А. опет на В., па сад реците чија је! Кад се у ту врткружицу уплете око тридесет ђака, ни сам Соломон не би разабрао ко је крив и кога треба на мацке послати. Почну ли шибати невинога, и он ће ретко проказати правог кривца. Проказати је грех, а признати кривицу — кукавички је. Оно је јунак који уме што више и што смелије лагати, што боље конце замрсити и клећи се свим на свету у потврду лажи својој.

И ту је Гороблагодатски надмашио све другове. Извезбан у разноврсним скандалима, он се зна извући као мало ко. Посматрајући у таким приликама лице његово, сушту, љуто увређену невиност, и искусан психолог нашао би се у недоумици. У том претварању он је хватао тако дубоко да се најзад и сам сматраше за невина, а онда, тукли га до миле воље, њему је свеједно. Он презираше све штогод је долазило од школске власти; отуд шибе, ђушке, морење глађу, клечање, метанисање и друге каштиге беху без сваког моралног значаја у очима његовим. Њему је казна нешто без смисла, пуно само бола и јаука, нешто непостидно у толикој мери да једном, ишибан у трпезарији пред пет стотина другова, не само што се не постиде стати одмах у редове њихове, него се још хвалисаше јунаштвом својим. Шта и шта не покушаваху с њиме, терајући га да клечи на нагибу од клупе, да метанише до земље двеста пута и то обучен у две бунде, или да по сата држи тежак камен у подигнутој руци — тукући га ленирима, бијући га по образу, долећи шибамма искрвављено тело његово: а он ништа, само што му лице дође дивље, а крв му ускипи јачом мржњом према управи и наставницима.

С ђацима био је он сасвим другојачији. Нити је мита примао, нити је неправедно оцене делио, нити је показивао надмоћ своју према слабима;

по правди и правници решавао је разне задевице, гонио је лихваре и митнике, био је штит нејакима. Зато су га другови и волели и поштовали.

* * *

Погледајте нову врсту двобоја у бурси.

Тавља и Гороблагодатски играју се пиљака. Они се дубоко мрзе. Гороблагодатски је у разреду други по снази, а Тавља је четврти. Другови се искупили, па се смешкају у нади да ће видети нешто занимљиво.

— Дакле! рече Тавља.

Гороблагодатски метну руку на сто и рашири прсте. Тавља размести по њима пет осредњих пиљака онако како је најнегодније.

— Почињи!

Гороблагодатски хитну пиљке у висину, и ухвати само три.

— За два! подухватише они унаоколо.

— Пиши пропало! додаде Тавља од своје стране.

— Не одговарајући ни речи Гороблагодатски пружи левицу. Тавља баци пиљак, и уштинув из све снаге Гороблагодатског за руку, ухвати га у лету.

Гомила се засмеја.

Гадни лихвар могао је тако чинити све док не промаши. И доиста, матица (главни пиљак) не престано леташе у вис, дајући му времена да немилице чупа кожу свом противнику. После двадесет уштира рука поцрвене, после педесет поче модрити.

— Је л' ти мило? пита га Тавља завирујући му у очи.

Вођа *отпојаних* ћуташе.

— Је л' ти пријатно?

Опет нема одговора.

— Заплачи, па ћу ти опростити, вели Тавља.

— Гледај да потом сам не заплачеш, одговара му Гороблагодатски.

Поред свег бола здрава људина не јаукну; само га онај мрачни поглед издаваше.

— Шта, ујаче, боли л' те?

Тавља га тако уштину да Гороблагодатски и нехотице стиште зубе. Сви се засмејаше.

— Моли!

Уштип се понови с пређашњом снагом, пропраћен новим смехом; у том смеху не беше ни злурадости ни подсмевања: другови назираху шалу у свему.

Дође до стотине.

— Ну, ђаво да те носи! заврши Тавља.

Гороблагодатски је заподоео игру, не сумњајући да ће је добити, па да плати Тављи за толика чуда, у разреду почињена. Ну нада га превари. Бурсаци се разиђоше мислећи да је све готово.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На том би и остало, да победилац лукаво не запита:

— Хоћеш ли још?

Као одличан играч, он се уздаше у себе.

— Хоћу, одговори побеђени.

Пиљци полетеше.

— Моја игра! зачу се на једанпут усклик Гороблагодатског.

Глас му не слућаше на добро. Лихвар се уплаши и побледе. Унаоколо опет стоји гомила; опет пиљак лети у вис, само што сад Тављина рука лежи на столу.

— Неће бити краја, рече сурово Гороблагодатски.

Нико се не насмеја; сви су видели да то више није шала да ће се вођа *отпојаних* светити.

Дође до стотине. Од јаких ушטיפа отече рука Тављина. Бол беше ужасан.

— Доста, болан, рече он молећиво.

— Моли после двеста! одговори му противник.

— Воли ме!...

— Болеће те и више.

Под сто седамдесетим уштипом рука помодри. Тавља осећаше како га ломи чак до рамена.

— Доста, Иване... докле ћеш?

Место одговора Иван га љуто уштину.

Тавља је знао да се реч Гороблагодатског не пориче; ну чупање у целој руци беше тако јако да је морао молити.

— Престани, човече... ако је шале, доста је.

— Само писни, па ћу ти одвалити још двеста.

Гороблагодатски га уштину већма него икад. Тавља не издржа, сузе му звркнуше из очију.

Најзад ево и двеста.

— Сад моли!

Ма како да је лихвара болело, би га стид молити.

— Та махни, Бога ти!

— Што си ми се мало час подсмевао?

— То беше шала.

— Дакле ти се смеш са мном шалити, животињо?

Он га јако уштину.

— Опрости, Иво!

Иви као да беше жао престати, та он је тог митника толико мрзио! Он сакупи сву снагу, и од последњег ушטיפа поцрне рука Тављина.

— Сад је доста. Јеси ли сит? запита Гороблагодатски.

Чим се Тавља ослободи, страх у души његовој замени се пакошћу и беснилом.

— Подлаче! узвикну он.

— Чујеш, не дирај се, јер ћеш добити по зубима.

— Зар од тебе?

— Од мене; а ако ти први смеш, на, па удри, рече Гороблагодатски и подстави лице.

Тавља се заборави у беснилу и приши јаку заушницу свом противнику. Овај му не оста дужан. Поче се туча...

Дивљим нагонима пружаше се широко поље да се разиграју у бурси.

* * *

Лако је Тављи, он је аудитор, па може живети од мита и лихве; Твор је прост ученик, па мора зарађивати.

У бурси беше оригиналан новац: коштана дугмад, поодсецана с прслукџа, чакширџа и капутџа. Она имаћаху своју одређену цену, и за пет пари могли сте добити грош у свако доба. У саобраћају било је тог новца врло много, гдекоји ђак бројаше га на тисуће. Таке богаташе познаћете по том што увек држе руку у шпагу, задовољно претурјући благо своје. То су мајстори особите врсте који ће опарати дугме док му близу дођу, било ноћу, извлачећи одело испод узглавница, камо га бурсаци од њих сакриваху, било у школи на часу.

Твор је један од таквих мајстора. На њему је све државно. За седам година проведених у бурси, тешко да је кроз његове руке прошло и седам рубаља; зато коштани новац беше стварнији у његовим очима од правог новца. То вам је налепа првог реда, мољакало који би од мртвог искамчио. Дочује ли само да је когод добио јестива и колача, одмах му се поине на душу, па га се неће оканити док се не осмочи. Пребивајући безизлазно у бурси као сироче без игде икога, он је толико обикнуо са свима начинима тамошњег живота, да је мислио е се друкче и не може живети. Само што би по каткад о распусту отишао на оближњу пијацу, до реке или у шуму, то му је све било, ту беше крај света за њега. И ако је мрзио науку, ипак се је учио, јер је и батине мрзио. — Чим би стекао много дугмади, било игром, било крађом, за час би их променио за новац, а кад све потроши, он ножићу у шаке па парај. Једног ђака тако је убразио да се не могаше никако обући. Зато га на часу задеси зла срећа. Бенељадов га ухвати за кике баш у онај мах кад се беше испод клупе дохватио његових чакшира. Твор ни да писне, бојећи се професора, а онај чупа ли чупа. Тај смешни положај, у ком се мали лопов обрео, даде повода друговима да га дуго задиркују како му је коса набујала.

* * *

Кад дугмад престану Твора дражити, т.ј. кад напусти школу, он се још може и опоштенити, случај, који се Аксе неће десити. Без сумње се сећате Аксе; то је онај веселник, којему Лобов улеваше мудрост у ваздуху, младић необично даровит, али прави лопов. Већ у начину, којим би се он при краји служио, огледаше се јака природа, јака, али наравствено пропала. Он је крао уметнички, шалу збијајући. Дохватив из туђа сандука земичку, књигу или хартије, други би безобзирце утекао, а он још навуче камења и свакојака ђубрета, па тиме замени крађевину. Знајући га као лопова, некоји ђаци пружаху му унапред разне поклоне, само да га подмите, али он све то одбијаше, он, поштењаковић, којег, тобоже, вређаху такве ствари.

Ево вам примера.

Један ученик добио од куће кесицу истуцана жита, па уверен да је то Акса докучио, а чим је докучио да ће и украсти, оде му на ноге, нудећи му две прегрши. „Не једем ја то“, рече му овај, а овамо му се ноздрве све дижу и спуштају. Умирен таким одговором, ученик метну жито под клупу, а чим се он некуд загледа, Акса се довуче нечујно као буха, и извуче му читаву кесицу. Мало после, ево ти га, а понизан је да не може бити понизнији. „Братац, ти ми обећа мало жита, па дај ми“, рече он. Онај руком под клупу, а кад тамо — ни зрна. Тек сад се Акса помами на њ: „Свињо, што си обећавао, кад не даш? Чекај, платићу ја теби за то!“ Ноздре му се надуле као једрила, а лице му се сија: он уживаше што је тако јак у краји. Кроз по сата ево ти га опет с житом на длану.

- Хоћеш ли мало жита?
- Па то је моје! одговара му покрађеник.
- Није; мени је мајка послала.
- Животињо, ти и немаш мајке, виче му онај.
- Ја говорим о помајци.

Такав је Акса. Истеран из школе, он се погоди код неког крчмара да му сече купус, вуче дрва ложи пећи и да обавља друге послове за три копјејке дневно. Кад му поштен труд додија, покра газду и утече. Доцније га виђаху у разном оделу: једном — у мантији, други пут — у кожуху, трећи пут — у фрак, доказ да се је из школског тата ишчаурио светски лопов. Набрав се доста искуства у деветој школи (тако стари бурсаци називаху школу живота, ону што долази после осам разреда бурсиних), Акса уђе певчицом у духовни ред, али због пијанства ускоро допаде манастирске браш-

наре. Кад га и из црквенога хора протераше (сумњало се да је хтео заклати окружног свештеника), забранише му да више не сме цркви служити.

О том страшном човеку може се унапред рећи да га чека онај тешки пут, пут у Сибир, којим се сваке године вуку стотине осуђеника. Међу тим стотинама он ће бити најгори.

* * *

Кад му се хтело лизнути коју ђаконију, Твор продаваше дугмад, с тешком муком зарађену. Комедо беше боље среће; њега су су честили из чисте радозналости.

Једанпут опкладио се он с Тављом да ће много појести.

— Јеси ли све спремио? пита Комедо.

— Јесам, одговара Тавља, дрешећи завсјљај са шест великих земичака, свака по грош.

— Можеш ли све то смотати?

— Разуме се.

Гомила другова стоји око њих. Комедо је момак од својих деветнаест година, висок, сухоњав, мало погурен.

— О што ћеш? клади се Комедо.

— Не поједеш ли, ти ћеш их платити; поједеш ли — добићеш 20 копјејака.

— Добро!

— Само пази да ништа не пијеш, док не свршиш.

Место одговора, Комедо се наклати на онај бели хлеб, који ретко бурсацима пада шака.

— Једна, сташе бројати они унаоколо, две, три, четири...

— Дед, пету...

Комедо се осмехну, па поједе и пету.

— Удавио се макар шестом!

Комедо се осмехну, па поједе и шесту.

— Ждеро! узвикну Тавља и даде му 20 копјејака.

— Сад се бар могу напити, рече Комедо.

Кад се напи воде, запиташе га:

— Би ли могао још штогод појести?

— Хлеба с маслом, одговори им он.

Донеше масла и кришку хлеба.

— На, пробај!

Комедо и то прождера.

— Би ли још шта могао?

— Пупушку с кашом појео бих.

Донесоше и пупушку, и он је поједе.

— Чудне стрвине!... Па где ти то стаје, животињо једна? Како не пукнеш, скоте?

— А какав ти је трбух? запита га неко.

— Набрекао, одговара Комедо, гледајући тупо све другове.

— Је л' здраво?

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

— Опипај.

Сви га почеше пипати.

— Гледај ти само животиње... Као бубањ!

— А би л' могао појести две фунте шећера.

— Бих.

— И четири чиније каше?

— И то.

— А пет ротака?

— И да попијеш четири бокала воде?

— Не знам... нисам покушао... спава ми се...

Комедо оде у Камчатку. Гомила га је још дуго ружила, називајући га и стрвином и алом и другим именима.

* * *

До чега је бурса могла довести ученика, показује пример с Уштвом. То је најнесрећније створење у школи. Лице му је гадно, скоро натруло, пегаво и богињаво. Куд он прође, ваздух је загађен, јер јаднику удара не само испод пазуха, већ и с леђа, и из шпагова, и из косе. Рекли бисте да је то кужно биће престало бити човеком, претворено у неку праву која се креташе тамо амо.

Уштва је трунуо, у правом смислу те речи. Не може се рећи да су га другови мрзили; не, они осећаху одвратност према њему, па га је мало ко и дирао. Нећете веровати, да се између пет стотина ђака, у току од осам година, не нађе ни једног који би му руке пружио или миле речи рекао. Па није да га презираху само ученици, већ и наставници, па и слуге. Он ноћиваше у спаваћој соби са још дванаесторицом таквих као што и сам беше. Сви су они патили од болести која у детињству још није недуг, већ зависи од крђљавости организма. Требало се бринути за њих, требало их је лечити. Управа не само што ништа не предузимаше, већ јој беше жао купити лакована платна да би се сламњаче сачувале од трулежа. Зато први гмизаху под њима, те несрећници спаваху на правом сметлишту.

Запитаћете, зашто да се они сами не снаже, зашто да свако јутро не проветри своје постеље?

Ко би допао те собе где је валало из дана у дан удисати скоро отрован ваздух, осећати под собом гомилу црви и сносити презрење свију другова, постајаше потпуно равнодушан према својој личности, презираше сам себе. У том немару Уштва је терао тако далеко, да је гутао мухе и друге зарезнике, да је јео остатке од лојаних свећа, да је једном појео лист хартије, намазан зејтином. —

Сва је семинарија у бањи, па је и он дошао да се окупа. Тражећи где би нашао ведрницу да се измије, и уверив се да је све узалуд, он приђе Твору и процвиле:

— Дај ми ведрницу кад будеш готов.

— Три коцјејке, па ћеш добити.

— Кад имам само две.

— Дај две.

— Па шта ће онда мени остати?

— Дај пет пари дугмади.

— Немам.

— Одлази до врага!

Уштва оде Сатани, бурсацком ђаволу, као што му и надимак показује. То вам је дражило, права крља у човечјем обличју. Кад се он кому попне на душу, неће га оставити два три дана док га не доведе до беснила. Много је он за то извукао, па ипак је терао своје све даље и даље.

Уштва га замоли за ведрницу.

— А можеш ли се *извући*? пита га Сатана.

— Не могу.

— Па зар ти коса није мокра?

— Још се нисам поквасио.

— Покваси се, па да ти дам.

— Не, не могу.

Уштва стоји у недоумици да ли да се *извуче* или не, т. ј. да му Сатана стисне косу измеђ пет прстију, а он да се ослободи. С мокрим власима то није било тешко. Некоји већтаци умели су се извући и са сухима, али он се не усуди.

— Онда чекај док се измијем.

— Хвала ти, одговара му Уштва радосно.

Он је носио воду Сатани, поливао га је, паштећи се неуморно само да ведрницу заслужи, па ипак је не доби.

— Ко ће ведрницу? виче Сатана.

Уштва пишти; Сатана слуша али не уша.

Потиштено, несрећно створење!

* * *

Семјонов, којег данас разред огласи шпијоном, хуђе је среће од њега.

Увиђајући да су цензори, аудитори и други представници непосредне школске власти често у дослуку с друговима, управа начини неке ђаке потказивачима да јој достављају све што се у школи смера и извршује. Требаше много подлости па да се неко прими тог гадног позива. Подобни и марљиви ученици никад се тиме не занимаху — њихово знање водило их је напред; тајни пак потказивачи, или, као што их у бурси зову, *фискали*, беху махом младићи без дара, а уз то и јадне кукавице, које професори пропуштаху за ту гадну услугу из разреда у разред.

Већ то би било доста да их другови омрзну. Ну њиховој мржњи даваше маха и убеђење да

Фискал не проказује само оно што се збиља деси, већ да се служи и клеветом, не би ли се што боље додворио. Чак и онда кад би до-ставио сушту истину, његов поступак буђаше пакост и ненавист. Деца се, н. пр., спреме да довече приреде пијанку, да откину реп економову свинчету или да се нечим другим забаве, а тек инспектор, извештен тајно о свему, упадне у разред, па их батинама тако забави да све јаучу. Још нешто. Све што фискали јављаху, заводило би се у црну књигу, па кад се крај чијег имена много нагомила, управа му пружи изнебуха *вучји пасош*, т. ј. протера га из школе.

Семјонов осећаше, и ако му би страшно веровати, да су другови прокљували е је он фискал.

Он је запазио да сви ћуте од њега, а знао је да је ћутање прва мера којом се бурса служи у таким приликама: сав разред, а често и сва школа договоре се па неће рећи фискалу ни беле, сем ако га треба изгрдити. Није ли то страшно: живети недељама међу живим светом и не чути ни једног љубазног звука, читати свима одвратност и презирање с лица и бити потпуно уверен да вам нико неће пружити руке помоћне, већ да је сваки рад ма чим вам наудити? И доиста, про-казалац не стајаше под заштитом никаких закона; налагати на њ, скрхати кола над главом његовом, красти му и ломити ствари, цепати му књиге и одело, тући га и мучити, све то беше допуштено. Понашати се другојачије према њему, било би *непоштено*.

Вече је, али се још није сасвим смрачило. Ђаци се играју у разреду, чекајући да се лампе унесу па да се почне спремање за сутра.

Семјонову је дуго време, нигде га у игру не примају.

— Посластица, колача! колача, посластица! То је глас Елпахе, који тргује слаткишима. Он лепо зарађује на њима, купујући их на фунте, а продајући на комад.

Семјонов му приђе.

— Колико? пита га Елпаха, осврћући се да га когод не види како пазари с фискалом.

— За пет копјејака.

— Дај новце!

— Ево!

— Држи!

— Па што ми дајеш све саме исисане?

— Прва роба.

— Промени!

— Посластица, колача! викну Елпаха и окрете се на другу страну.

Семјонов држаше ђаконије на длану, размишљајући да ли да их поједе, и тек што се беше решио да их тури у уста, неко му их зграби иза леђа и сакри се. Бесилна мржња плану у очима малом фискалу.

— Хајд да се играмо дугмади, ослови га Твор.

Зачућен, што је неко и с њиме проговорио,

Семјонов посматраше Твора неповерљиво.

— Што си избуљио те очи? Не бој се!

— Преварићеш ме...

— Ето, луде!...

— Закуни се.

— Ну, нећу, Бога ми.

— Збиља, нећеш?

— Зар ти се нисам закleo, па шта ћеш више?

— Добро, одговори Семјонов, обрадован што ће се и он с киме играти, па ма то и Твор био

У тај мах у Твора беше само једно дугме.

— Лихо или тако? поче Твор.

— Нек буде лихо.

— Твоје је. Хајд сад ти!

Семјонов пружи руку, ну чим је отвори да види, је ли Твор погодио, овај му оте све што се показа на длану.

— Како то, Творе? рече Семјонов.

— Зар сам ја теби *Твор*?... Ако те макнем по лабрњи...

— Нестало, рече један друг.

— Пропало, рече други.

— Да ми вратиш, Творе, Бога ми, да ми вратиш.

— Ти мени опет *Творе*?... Зубе ћу ти сасути; њушку ћу распљоштити.

Видећи да га нико не трпи, Семјонов се повуче на страну. Он се опомену да је под клупом оставио пупушку, кашом напуњену, па седе да се мало прихвати, али ништа не нађе. Дара преврши сваку меру.

— Господо, то је најзад подло, узвикну он.

— Шта?

— Ко је узео моју пупушку?

— Је л' с кашом? сташе му се подсмевати.

— Украли?

— Спапчили?

— Зграбили?

— Пиши пропало!

Ево му и тренутне утехе. На једном месту бубају Твора за грех достојан имена његова. „Бог да прости, Бог да прости!“ шапће Семјонов. Ну Гороблагодатски ухвати малог фискала одостраг, метну га на клупу, и силни ударци стану пљуштати на њ. „Погоди, ко је!“ вичу му. Така леђа не беху за таку игру и за такве песнице, и Семјонов поерташе кад

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

устаде, тупо гледајући око себе. Који га је то изударео? зашто? Он паде на клупу и горко зајеца. У разреду се смркаваше све јаче; још неколико тренутака, па се неће ни прста видети.

— Браћо, проништа он освестив се, зашто ме ненавидити?... сви!.. баш сви!..

Глас му заглуши нека песма...

Мрак се брзо шири; једва се дају лица видети; боје и потези губе се у њему, остају само звуци.

Семјонов се докотура до прозора, па пун мржње и сиња терета поче гледати у двориште, кроз таму гадног новембар. вечера. Отац већ одавно устао од сна по обеду; добра мати, којој он беше дете најмилије, уноси самовар; брат и две сестрице већ седе за столом, ћеретају и смеју се; чајне кашичице и таслице звецкају, а лака пара струји с оживљиве течности. „Ах, да сам код куће!“ помисли он, сакри лице рукама и приљубив се уз стакло, опет зајеца... На једанпут престаде и задрхта као јасика, ужаснув се тог страшног живота, од ког данас беше окусио. Нешто га поче давити у грудима, сметајући дисању. Он отупе од страха. С неодољивом силом звучаше у њему: „Отпаднице!... сви те мрзе! Није ни предвидети шта те све може снаћи! Сваки час може те неко ударити у леђа, ишчупати ти из главе прамен косе, у лице ти пљунути...“

Мрак је све гушћи. „Нећу више“, прошапута Семјонов, и не би ни сенке мржње у души његовој. „То сам и заслужио“, проже га нова мисао, и он зажеле помирити се с друговима. И он сад мрзи управу што га је начинила фискалом, па би и сам ишчупао прамен косе сваком који би пристао да заузме то место. Већ се беше одлучио молити цео разред за опроштење и одрећи се јавно своје улоге, кад му се на једанпут учини као да га неко вреба, као да му се неко краде. Мали шпијон се уплаши, хитно напусти прозор и ишчезну негде у тамнини.

* * *

У школи је така помрчина да на два корака не бисте лица распознали. Тада игре престају, и бурсак се забавља само чудноватим и разноврсним звуцима. Општи упечаток је дивљи.

Звуци се мешају и испреплећу. Разлеже се јаяк неког несрећника, који је, по свој прилици, добио преко леђа; чује се напев на *Господи возвах* глас осми; неком пуче по зубима; код пећи певају: „отроци семинарски, стојећи посред крчме, појаху: дај, сипај! књиге ћемо продати, па ћемо вам новац дати“; чује се плач; нека животиња њишти извијајући коњским гласом: „и-и-хо-хо-хо!“ Пуна је соба вике и смеха, псовке и мекетања, њиска и певања на разне гласове. У Камчатки, под управом

маторог Митахе, чувара школских предања, пева се песма, наслеђе још од првоседелаца бурсних:

Срећни ли су народи
Чије јаке природе
Не знадоше наших мука,
Мука од наука.

Тек што за сто заседнеш
Па се чорбе наједеш,
Хајд у школу, шта си стао,
Хајде, ма урлао!

Ако не знаш, брате мој,
Ђавола те сдента рој,
Па те бију гуку,
И за кике вуку.

Уз глас Митахин саосећајно пристају гласови другова његових. На жалост, до нас не дође крај те песме, која се пева тужно као на гробљу.

Ну има бурса и веселијих. На другом месту чује се:

Светац био па био,
Мужик храну возио
На кобили злој,
На кобили злој.

За њим сеље хитају
Па за вреће пицају —
„Шта продајеш, хеј
„Шта продајеш, хеј?“

Он им вели старина:
„Зоб је лепа, јевтина —
„Стој, риђа, стој,
„Стој, риђа, стој!“

И још:

Кад зграбише јарца
Преко трбуха,
Па удрише, муко,
Јарцем о земљу:

Отегао папке
Испод капије,
Исплазио језик —
Био па није.

После свака два стиха долази припев:

„Ти-ли-ли-ли-ли-ли-ли-ли!“

а за тим се понавља други стих.

Смех и вика отимају мах... Опет нека хуља рже... сад њиште десеторица... сад их је двадесет... сад им се не зна ни броја... Лају, маучу, грокћу, звижде, реву. Око четрдесет гласова узимају на једанпут све могуће ноте... „Зима, зима!“ вичу једни. То је поклич. Ученици почињу махати рукама као прост човек кад хоће да се згреје, урлајући немилосрдно: „Зима, зима!“ Стотине ричу у густој помрчини. Ко не зна бурсу помислио би е се грешне душе муче у паклу...

На једанпут се заметну нешто ново у тешком, загушљивом ваздуху малог разреда, и наткрили све гласове. Другови познаше славни, огромни бас Великосветског, како се моли за *благоденственое и мирное житіе*; сви беху очарани последњим речима:

Благополучно њанѢ почивајућему на лаврах курсу!)
многая љбта!... Последњи звук изби у највишој
ноти... У тренут ока, као на дани знак, сви уму-
коше... Бурса ужива, она страсно милује јаке звуке..
Још један тренут — и стогласно Многаја љета
одговара басу...

Око Великосветског чује се одобравање.

— Браћо, концерат, предлаже неко.

— „На водама вавилонским.“

— Кад немамо нота!...

— Па на памет!

— Уведите неколико малих певчика..

Концерат бруји... У разреду ни једног дивљег
звука... Дисканти плачу дечјим гласовима; бас гуди
као угушена сила и рође уздржљиво; чује се клик
Вавилоњанина: „Певајте нам песму сионску!“; чини
вам се да видите грозног деспота где луца ногом,
гњеван и нестрпљив... „Како ћемо певати песму Го-
сподњу у туђој земљи?“ одговарају плачни, несмели,
гласови дечји; женске сузе гуще се у грудним ди-
скантима. Високим, тихим и страсним нотама диже
се плач, прелазећи најзад у силне, грозне гласе:
„Кћери вавилонска, крвницо, благо оном који узме
и размрска деци твојој главу о камен.“

После концерта све се умири. Укроћени склад-
ним појањем, ученици причају један другом бајке,
сећају се распуста, разговарају се о друговима и
о наставницима. Само по каткад чује се како неком
пукне по врату, и како Митаха жалостиво певуца;

Кад зграбише јарца
Преко трбуха...

* * *

Мировање не би за дуго.

— Мала гомила! повикаше некоји.

Око тридесет ђака обарају се хрпимице; они
што су доле извлаче се, други падају на њихово
место... Смех и псовка опет се разлежу.

Ну тек што се деца разиграше, вика се пре-
киде... Зачу се оштар, молећиви вапај.

— Браћо, шта је то? Браћо, окајте ме се!..
У помоћ!...

Другови не могоше одмах разабрати чији је то
глас... Чује се како неком запушавају уста... сад
га обарају на под, а он само муче... Шта ће то
бити?... Прохујаше три минута, а по том се даде
јасно разабрати како шибе фијучу кроз ваздух и
како ударци падају на тело човечје. Види се да
бију некога. Испочетка облада разредом гробовска
тишина, а за тим се поче једва чујни шапат..

— Десет... двадесет... тридесет...

Броје ударце.

1) Разреду.

— Четрдесет... педесет..

— А-јао, а-јао! оте се јаук.

Тада сви познаше Семјонова по гласу и разу-
меше шта се збива.

— Још се уједаш, дртино!

То беше глас Тављин.

— А-јао, браћо, спростите ми!.., Нећу... Бога
ми, више нећу...

Опет му запушише уста...

— Тако му и треба, шапћу другови.

— Хоћеш још потказивати?

На седамдесетом ударцу престаше.

Семјонов јецаше, не говорећи ни речи. Разред
беше миран — у сваком случају догодило се нешто
необично.. Кад га бол мало прође у сузама, не-
срећни фискал поче викати из свег грла, псујући
све на свету.

— Псуј, псуј! веле му.

— Баш сад, упркос, отићи ћу инспектору, па
ћу му све рећи...

Неко му приши заушницу, а он опет у дреку.
Да га угуши силна љутина са тешке увреде! Ра-
скинув на комадиће нечију књигу која му паде шака,
он се стаде уједати за прсте и чупати за косу, не
налазећи доста погрда, да излије злобу своју. Из-
мучен, избуван, ишибан, уврећен неколико пута за
то вече, он беше поманиао од терета. И жалосно
и страшно би га слушати, како шапће:

— Утећи ћу... утећи ћу... заклаћу се... не може
се живети...

Већина ђака, особито они из првог разреда,
саосећаху у тај мах јаду његову; некојима ударише
сузе на очи, тим пре што беше мрак па другови
не могоше запазити. Старији се храбре, али и њих
снопада чама, помешана са страхом. Сви поимају
да их така работа неће проћи олако, да бурсу чека
велико шибање. У разреду је мир, само што Семјо-
нов јеца... Има нечег злог у том јецању... На је-
данпут и оно умукну, и мртва тишина наста у
школи.

— Шта би с њим? питају ученици.

— Да му се није штогод десило?

— Је л' жив?

— Браћо, узвикну Гороблагодатски, опипав
клубу, у којој је Семјонов седео, — нема га, оти-
шао је да нас тужи.

— Зар опет да тера стари занат? зачу се не-
колико гласова.

За један миг неста сажаљења према њему; по-
грда и псовка осуше га са свих страна.

— Пазите, браћо, не одајите један другог!

— А шта ћеш ти, Тавља?

— Ја ћу рећи да сам га хтео бранити, и да ме је ујео у онај мах кад повукох нечију руку с његових уста.

— А шта ће цензор рећи? Он мора о свему јавити, ако није рад да накаља.

— Ја ћу рећи да онда нисам био у школи.

Звонце зазвони, знак да је време учењу. Врата се отворише, и слуга унесе у собу лампу са три светиљке. Од ступова пружише се дугачке, широке сенке, осветлише се незграпне, јаке клупе, голи, влажни зидови и прљави прозори — осветлише се суморном, тужном светлошћу.

* * *

И вече се тужно оконча. На једно тридесет минута пре но што ће занимање престати, уђе Семјонов у собу, главе не дижући. Он беше блед и веома узбуђен. Рад престаде. Осећајући да су на њ упрти толики радознали, пуни мржње погледи мали фискал осети хладно око срца и оста као окамењен. Он ишчекиваше неког. Мало доцније пара јурну у собу и на вратима се показаше четири војника, послужитеља у бурси: Захаренко и Кропченко, Цепка и Јаловој.

Наста мртва тишина... Тавља бледи и тешко дише. Ускоро уђе и инспектор, висок човек, мрачна изгледа. Сви усташе. Он ни речи, само се шета по разреду, застајкујући крај неких клупа и улевајући страх онима што седе на крају. Најзад се задржа код Тавље. Сиromaх лихвар да пропадне у земљу.

— На мацке! рече му инспектор после кратког ћутања.

— Ја... поче се Тавља правдати.

— На мацке!

— Ја сам га хтео бранити... а он...

Будући јачи од сваког семинариста, инспектор прочупа Тављу и притиснув му главу уз клупу, удари га песницом тако да се све разлегаше од јаког ударца по јаким леђима; за тим га усправи за косе и подвикну му по трећи пут:

— На мацке!

Тавља ни да писне. Он изађе на среду, скиде се полако и леже голим трбухом на прљав под; Цепка му седе на леђа, а Јеловој на ноге.

— Дёте га добро! рече инспектор.

Захаренко и Кропченко замахнуше, један с једне, други с друге стране; пруже се упи у тело Тављино и јадник поче урлати правдајући се, како је он тобоже хтео бранити Семјонова, а овај, не поимајући у чему је ствар, како га је ујео за руку. Инспектор ни главе на вапаје његове. Док Тављу шибаху дуго и жестоко, он ходаше с усредсређеном

пакошћу, не говорећи ни речи; то беше рђав знак: кад је викао и псовао, гњев га је пре пролазио.

Ученици шапатов броје ударце, и већ набројаше до осамдесет. Тавља непрестано дречи: „Невин сам!“, куне се Господом Богом, заклиње се оцем и матером. Гороблагодатски погледа с мржњом час на инспектора, час на фискала, који седи као ван себе. Семјонов не ужива у тој освети, већ стрепи, слутећи да га чека нешто страшно, загоњетно. Он би у тај мах па све пристао, само да Тављу не шибају. Међутим, лихвару оцснише преко сто батина; глас га већ поче издавати од многа дерања, а он ипак урла: „Невин сам, Бога ми сам невин... узалуд ме бијете!“

Кад му ударише сто педесет, инспектор викну: „Доста!“ и прође се по разреду. Сви чекају шта ће сад бити.

— Цензоре! рече он.

— Овде.

— Ко је још тукао Семјонова?

— Не знам... ја...

— Шта? зачу се грозан узвик.

— Ја онда нисам био у школи...

— А, ти, дакле, ниси био у школи, скоте ниједан?... Сутра ћу шибати сваког десетог, а почећу од тебе... И теби ћу одвалити, рече он Гороблагодатском, -- и теби, рече Твору, и указа још на неке.

Гороблагодатски му одговори сурово:

— Ја нисам ништа крив...

— Ти си увек крив, обешенеаче; тебе треба дерати сваки час...

— Ја нисам ништа крив.

— А, ти си још продрзљив, скоте?...

Гороблагодатски оћута, ну стиште зубе и накосно га погледа.

Изгрдив сав разред, инспектор оде кући. Другове обузе слепи страх. Дешавало се да не шибаху сваког десетог, већ редом, клупу за клупом, па нико не знађаше шта га сутра чека. Лица се покуњила; двојица варошана крадом плачу; шта ће бити ако су баш они десети по списку инспектору?... Само Гороблагодатски промумла: „Марим ја!“, и острвљен у души, уживаше како Тавља не може ни да седи ни да стоји. Вођа *отиојаних* науми отићи Семјонову и поштено га испребијати; он већ рече у себи: „куд пукло да пукло;“ ну лице му на једанпут озари нова мисао, он се злурадо осмехну и изусти:

— *Пфимфа!*

Семјонов ни жив, ни мртав, као човек кад осећа да му над главом виси песница, која му се

може сваки час свалити на теме, па непрестано ишчекује да падне тешки ударац.

— Пфимфа! рече Гороблагодатски, шапћући нешто с цензором.

Звонце зазвони на вечеру; срца се мало раздрагаше.

— У редове! викну цензор.

Ученици одоше у трпезарију, и отпојавши *Оче наш* у хору од пет стотина гласова, седоше вечерати... Кад пођоше, цензор приђе Бенељадову и понови му ону загонетну реч:

— Пфимфа!

— И треба, рече Бенељадов.

* * *

„Већ је у светој обитељи — вратар добро врата затворио, — и испосник у усамљеној ћелији — прочитао молитву пре спавања... — Морфеј посила варош маком, — занатлије су одавно поспале — само што пси не дремају, — само што се ноћни стражар гледод одазове. — Већ и други петли запојаше — глухо је доба, сви тврдо спаваху“, тако описује ноћ *Семинаријада*, стара песма бурсачка.

И на другом спрату све беше поспало, кад се из једне спаваће собе промоли неко и оде у ону, бр. 9; тамо се сусрете са још двојцом. Поче се договарање.

— Је ли у тебе пфимфа?

— Јесте.

— Дај овамо.

Сва тројица упутише се у један кут и засташе крај постеље Семјонова. Онај што држаше у рукама пфимфу, т. ј. конус од хартије, набијен ватом, прикраде се бос спаваћиву фискалу, и метнув му шиљаста крај у нос, потпали вату одостраг са широке стране, и дуну у њу. Густа струја сумпорног дима обухвати мозак Семјонову; он јекну и онесвесну. Кад онај дуну и по други пут, још јаче, злосрећник скочи као махнит, упињући се да викне, али узаман: сва му унутрашњост беше

опрљена и надимљена. Гушећи се, Семјонов паде на узглавље. Она тројица одмах се скрише, прабени његовим дубоким хркањем и тешким стењањем.

Сутра дан однеше фискала полумртва у болницу. Лекар никако да појми шта му би, а кад болесник дође к себи и поче говорити, и он не знађаше ништа рећи. Управа подозреваше да су му непријатељи морали нешто учинити, ну ништа се не даде открити. Многи бише ишибани у бурси, и, разуме се, многи узалуд. — —

Тако описује Помјаловски стару семинарију. Нека читалац пређе у памети све те слике, па ће му бити јасан још један узрок, зашто је старо руско свештенство било онако немарно, сурово, тупо и дивље.

Радован Кошутић

РАЗНИ ЗАПИСИ

Трпљење жеђи у животиња. — Обично се до сада мислило, да међу животињама, које могу дуго да носе жеђ, *камила* заузима прво место. Али је у новије време *S. M. Garman* у Кембриџу (држ. Масачусетс у Сев. Америци) показао, да неки мали *глодари* у Каменитим Планинама (Rocky Mountains) по неколико месеци могу да живе без и једне капи воде, те тако у томе претичу и саме камиле. Можда ће когод помислити, да тим глодарима сочано корење накнађује воду; али се *Garman* уверио, да су и обични мишеви, којима је он од 1. окт. 1894-е до јануара о. г. давао само потпуно суву храну, кукуруза и пшенице, све до 17. јануара о. г. били с њим чили и здрави, те као да бежаху вољни још дуже трпети жеђ. *Garman*, приказујући своје поменуто искуство, опомиње на гусенице обичних наших мољаца, које могу да сваре знатну количину своје суве хране (вуне) а да ни кап не окусе.

(Prom.)

С. П.

Исправак. На стр. 374. ове свеске изостао је у I ступцу, одмах испод одељка „Пенсионовања“, наслов: „Расписи и одлуке Министра просвете и црквених послова“, иза којег треба да је дошао штампани распис ПБр. 8504 од 13. јуна о. г., па испод овога тек одељак „Умрли су.“

Уредништво.